

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА
ПІДПРИЄМНИЦТВА**

**КАФЕДРА ЕКОНОМІКИ ПІДПРИЄМСТВ ТА СОЦІАЛЬНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ**

Освітній рівень: другий (магістр)

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність: 054 «Соціологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри
економіки підприємств
та соціальних технологій
проф. Гусева О.Ю.

“ _____ ” _____ 20__ р.

МАГІСТЕРСЬКА ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему:

Гроші як соціальний інститут інформаційного суспільства

Виконала студентка
VI курсу
групи СТДМ-61
Зазимко Анастасія
Олексіївна

Науковий керівник:
док.ф.н., професор,
Ятченко Володимир
Феодосійович

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ГРОШЕЙ В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ	8
1.1. Соціокультурна сутність грошей	8
1.2. Дослідження феномену грошей у соціологічній науці	21
1.3. Методологія вивчення грошей як соціокультурного феномену	29
Висновки до I розділу	36
РОЗДІЛ II. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА, ІНФОРМАЦІЙНА ТА СМИСЛОУТВОРЮЮЧА РОЛЬ ГРОШЕЙ В ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА	37
2.1. Функціонування грошей в контексті різних соціальних систем	37
2.2. Інформаційне поле функціонування грошей в соціологічному вимірі.....	55
2.3. Смыслоутворююча функція грошей і її соціальні наслідки в соціологічному знанні	65
Висновки до II розділу	73
РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОШЕЙ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ЯВИЩА	74
3.1. Методика проведення емпіричного дослідження значення грошей в соціумі	75
3.2. Порівняльний аналіз базових характеристик грошей в соціумі	78
3.3. Функціонування грошової системи в сучасному українському соціумі: соціологічний аспект застосування соціальних технологій.....	88
Висновки до III розділу	101
ВИСНОВКИ	103
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	108
ДОДАТКИ	114

ВСТУП

Актуальність дослідження магістерської роботи визначається необхідністю розгляду системи грошових відносин як системоутворюючого елемента конкретного суспільства на кожному етапі його розвитку, для глибшого розуміння їх ролі в трансформації поведінкової моделі особистості й соціальних груп людей. В сучасному суспільстві гроші виконують не тільки економічні, але також і соціальні та духовно-культурні функції. Гроші диктують свою політику, нав'язують суспільствам і окремим людям свій світогляд, свою філософію. Гроші перетворилися з засобу здійснення функції обміну в економіці соціуму на регулятор суспільної поведінки.

Можна навіть сказати, що людина протягом багатьох століть в своїй пізнавальній діяльності прагне головним чином збагнути природу і призначення грошей. В сучасному українському суспільстві інтерес до цієї проблеми актуалізувався. Динаміка соціальних змін, необхідність управління процесами що відбуваються, перетворили тему дослідження в практично і теоретично пріоритетну.

Тема грошей цікава ще й тим, що вона більшою або меншою мірою зачіпає всі прояви людського буття. Гроші - соціальний інститут, який регулює всі форми символічної соціальної взаємодії і виконує функції:

1. устійнення функціонування соціальних структур суспільства;
2. корекції процесів соціалізації особистості;
3. основи процесів відчуження особистості, починаючи з епохи Нового часу;
4. розгортання, за висловом К. Маркса світового ринку.

Якщо дати визначення сутності грошових відносин, то - це сукупність соціальних установок, норм і цінностей, які є регулятором монетарної поведінки особистості й різних соціальних груп в певній системі соціально-економічних відносин.

Однією з особливостей сучасного українського соціуму є формування ціннісного сприйняття феномену грошей, оскільки період перебування України у складі СРСР позначився ідеологічним «фейковим» сприйняттям цінності грошей. Роль грошей в культурі транслюється з покоління в покоління і має сталість, адаптує і приймає в себе новий досвід сприйняття грошей, перетворюючись в комплекс архаїчних уявлень про гроші. Відповідно таке сприйняття грошей є проблемою для нашого суспільства, тому постає проблема дослідження особливостей формування ціннісного сприйняття грошей у нашому соціумі, що спонукало нас до обрання відповідної теми магістерського дослідження «Проблема грошей в контексті соціальної взаємодії: феномен грошової культури».

Соціологічна наука приходять до усвідомлення того, що розуміння суспільства, заснованого на монетарної економіці, неможливе без урахування місця і ролі грошей у соціальних системах. Це викликало, з одного боку, сплеск інтересу до праць класиків економічної соціології, з іншого - поява власне соціологічних емпіричних досліджень різних явищ, процесів, цінностей, пов'язаних з грошима.

Академічне вивчення грошей потребує різних підходів до аналізу природи, сутності й форм існування грошей. Перший передбачує вивчення ринкового і економічного значення грошей. Другий вимагає розгляду грошей соціального феномену, призначеного упорядкувати соціальну взаємодію.

Представники різних наук – М. Вебер, Г.Гегель, Г.Зіммель, Г. Неймарк, К.Маркс, З. Нойман та ін.) традиційно вивчали роль грошей у становленні саме економічної діяльності. Але в той самий час багато мислителів досліджували й питання виникнення, сутності, форм функціонування грошей у філософському, культурологічному, психологічному вимірах – це праці Аристотеля, А. Сміта, М. Вебера, З. Фрейда, С.Н. Булгакова, В.М. Бехтерева, Т. Парсонса, Р.Генона, Т.Веблена, П.Хейне, Я.Корнаї, Ф.Гайека, і ін. Теорії А.Валявського, В.Зеллізера, А. Метьюз,

Дж.Ньюсон, А.Фенем, Д.Фрідмана, Е. Фромма, викладені в роботах С.В. Малахова, А.А. Бояринцева, А.Б. Фенько, Е.В. Щедріної і ін. досліджують проблеми трансформації соціалізації особистості під впливом грошей і, зокрема, вивчаються фактори, які впливають на формування монетарних установок і вибір моделі монетарної поведінки.

В працях сучасних економістів та соціологів А.Г. Асмолова, В.О. Ядова, М. Рокича, А.О. Ручки, П.Г.Буніча, С. Попова, Н.І. Лапіна, С.В. Мошкина, М.М.Козлової, У. Колб, В.Н. Руденко, А.В. Андрєєнкова і інших також піддається аналізу далеко не тільки економічна, але й ціннісна роль грошей в суспільстві. У той же час мало вітчизняних вчених приділяє увагу дослідженню саме аналізу заявленої теми.

Виходячи з цього я обрала **об'єктом дослідження магістерської роботи:** феномен грошей як одного з проявів соціокультурного буття людини.

Предмет дослідження магістерської роботи: трансформація функцій і форм існування грошей в контексті історичних різновидів соціальної взаємодії.

Мета дослідження – здійснити теоретико-емпіричне дослідження феномену грошової культури.

Реалізація мети дослідження вимагає вирішення **таких завдань:**

- виявлення соціокультурного виміру феномену грошей;
- розгляд вивчення феномену грошей в розрізі соціології;
- вивчити методологію аналізу грошей як культурного й соціокультурного феномену;
- вивчити особливості функціонування грошей в умовах існування різних соціумів;
- дослідити специфіку інформаційного поля функціонування грошей в соціологічному вимірі;

- простежити історичні трансформації смислоутворюючої функції грошей і її соціальні наслідки;
- виявити, осмислити і обґрунтувати методика проведення емпіричного дослідження значення грошей в соціумі;
- провести порівняння основних властивостей грошей в соціумі;
- описати специфіку функціонування грошової системи сучасної України у світлі здійснення соціальних технологій в соціологічному вимірі.

Методологічною основою роботи є філософсько-онтологічний, інституціональний та аксіологічний підходи до феномена грошей. Для вирішення поставленої мети та завдань у роботі використано низку методів загальнонаукового, філософського та специфічно соціологічного характеру: індукція й дедукція (для концептуалізації поняття «грошова культура»), логічне узагальнення, структурно-системний підхід (для дослідження проблеми грошей в контексті соціальної взаємодії), порівняльний метод (для класифікації підходів, використовуваних у дослідженнях феномену грошей), системний та генетичний методи (для обґрунтування доцільності використання соціологічного підходу в процесі дослідження феномену грошей), метод декомпозиції, метод соціологічного аналізу статистичних даних.

Наукова новизна роботи полягає у відстежуванні впливу грошей на трансформації в свідомості особистості моделі своєї стратегічної та повсякденної поведінки в умовах сучасних українських реалій, в поглибленому вивченні проблеми феномену грошей в соціологічному вимірі соціальної взаємодії, уточнений поняттєвий апарат, зокрема визначення таких категорій:

а) **цінність** в контексті соціокультурного дискурсу, що надає соціальному об'єктові здатність надати сенсу та викликати заінтересованість особистості;

б) гроші як одна з різновидностей соціальної цінності, що уможливорює цілісний характер комунікації соціальних груп та особистостей всередині соціуму.

В процесі написання магістерської роботи отримали подальший розвиток:

- а) уявлення про зміст соціокультурного виміру грошей;
- б) аспекти та методи дослідження феномену грошей в соціології;
- в) порівняння основних властивостей грошей всередині конкретного соціуму та між різними соціумами;
- г) методика проведення емпіричного дослідження трансформації відносин і стосунків між особистостями й соціальними групами в контексті функціонування грошей в соціумі;
- д) знання про соціальні технології покращення ефективності функціонування грошової системи сучасного етапу розвитку нашої країни

Результати, досягнені в процесі написання магістерської роботи.

Виявлення в роботі нових рис феномена грошової культури дає змогу фундаментальніше пізнати особливості соціальної структури суспільства, зокрема українського суспільства.

Практична цінність роботи. Результати дослідження можуть бути використані при вивченні та розробці рекомендацій для формування таких моделей культурної поведінки, які використовують гроші як цінність, що здатне по-новому підійти до трансформації соціальної структури суспільства, трансформації суспільних відносин і стосунків усередині самого соціуму, зокрема українського.

Структура й обсяг магістерської роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, загальних висновків, а також списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить 127 сторінок, список використаних джерел містить 102 позиції.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ГРОШЕЙ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ЯВИЩА

1.1. Соціокультурне значення грошей.

Гроші вже тривалий в історичному вимірі часу постає одним із найважливіших суспільних явищ економічної, соціальної та духовно-культурній сферах суспільства, навіть саме існування сучасної цивілізації поза грошовим обігом неможливе. Непродумані, а часом і зумисне деструкційні зміни в українському суспільстві призвели до економічної, соціальних та ціннісних колізій, які досягли глибини кризових. В таких умовах гроші приховано переймають на себе значення не міри вартості, як це було напри початку їх історичного існування, не міри вартості, а вже ціннісно-духовного критерію ефективності і якості суспільних відносин і саме ця функція грошей виступає на авансцену суспільного життя. Тому розгляд системи функціонування грошей у суспільстві, їх місце у системі соціальних цінностей, особливості формування грошової культури є предметним полем вивчення не тільки в економічному аспекті, а й в соціологічному аспекті.

Проблема соціальної природи грошей передбачає насамперед вивчення їх ролі в суспільстві, в соціальній його структурі в межах культурних, соціологічних, економічних та психологічних досліджень. Гроші відіграють важливу роль у суспільстві, тому вивченню даного феномену приділяють увагу різні наукові напрями. Як відмічає Н.Зарубіна, гроші вийшли за рамки економічної сфери, вони є предметом розмірковувань релігійних мислителів і філософів, моралістів і політиків, ідеологів, художників різних напрямів, вони перевтілились в міф, який стає важливим елементом процесів соціалізації [37].

Слово «гроші», як вважають, виникло в давньоримському суспільстві серед жерців храму Анони.. У античному світі міфологічна постать богині

Юнони нерідко кореспондувалася з грошима. Це тим більше увиразнюється тим фактом, що згаданий вище храм Юнони Монети був місцем, де знаходився монетний двір Стародавнього Риму. Римське ім'я богині Юнони, як вважають деякі дослідники античності, може походити від імені етрусської богині Уні (яка означає «єдина», «унікальна», «одиниця», «об'єднання», «об'єднана») і «монета», або від латинського слова «monere» (нагадати), попередити, або доручити) або грецьке слово «moneres» (самостійно, унікально).

У західному світі переважним терміном для монетних грошей був «вид», що означає «в природній формі» Тобто, як свідчить етимологічний аналіз слів на позначення грошей, вже тоді вони позначували вимір соціокультурних взаємовідносин.

Говорячи про різні підходи до дослідження грошей, слід розуміти що є певне об'єктивне підґрунтя для соціального буття, що дозволяє думати, нібито певна суспільна сутність грошей, яка розкривається через їх функції, зокрема через їх ціннісну природу. Саме тому гроші є цінністю, яка присутня в різні епохи, у різних народів і в різних культурах, протягом історії людства.

Як відомо деякі економісти вбачають причину виникнення грошей у виникненні товарно-ринкових відносин. Натомість антропологі заакцентовують неторговий початок монетарної системи (подарунки, пожертвування). Зрештою, в історичному процесі гроші набули всеосяжного характеру. Вони стали не тільки регулювати господарське життя, але й втручатись в усі сфери людських відносин. Гроші як об'єднують людей, інтегруючи людину в суспільство (соціальна сфера), так і роз'єднують (політична, духовна, морально-етична сфери).

Якщо ми здійснюємо соціально-психологічний аналіз сутності грошей, то їх економічні функції відходять на другий план. Натомість більш перспективним виглядає такий підхід, який спонукає побачити глибинну

сутність грошей як соціального феномену. Соціальна система визначає системоутворюючу роль грошей в контексті ціннісного їх смислу, а тому гроші є чинником і соціалізації особистостей, і їх освіти та виховних процесів, і духовного розвитку.

Цікавою виглядає еволюційна теорія виникнення грошей. Її автори стверджують, що в процесі еволюції деякі товари виділилися в гроші шляхом підбору найбільш вдалого еквівалента. Так, зокрема, говорить і К.Маркс у першому томі «Капіталу». Творці раціоналістичної концепції розглядають гроші як інструмент полегшення руху вартостей, хоч історичні факти вказують на те, що гроші не завжди полегшували процес обміну. Наприклад, на острові Яп в Тихому океані функції грошей виконували масивні чотириметрові колеса, зовсім зручні для обміну. Досить згадати ще той факт, що кожен вид товарообміну пропонував свій еквівалент у вигляді грошей. І така різноманітність нерідко заплутувала людей. Гроші не завжди універсальні, та й різноманітність видів грошей не була такою зручною, як це інколи описується в економічній літературі. Ці факти підтверджують про недоліки загальноприйнятих в економіці теорій походження грошей.

Крім економічних теорій про походження грошей, існують і психологічні та соціально-культурні теорії. На думку О. Шпенглера, гроші вперше з'явилися з приходом міст: «річ робиться товаром, обмін — оборотом, а на місце мислення продуктами приходять мислення грошима» [89, с. 511]. О. Шпенглер говорив, що «цивілізація означає такий рівень культури, на якій традиція й особистість втратили своє безпосереднє значення, та будь-яка ідея, щоб реалізуватися, повинна бути спочатку осмислена в грошах» [89, с. 515]. Грошима врешті-решт стає сама людина. О. Шпенглер також вважав, що закони господарства, зокрема рух грошей, і характер обміну обумовлюються специфікою даної культури, що існує «економічна романтика, що біжить слідом за грошовими теоріями хворих мізків без всякого знання внутрішніх законів господарства» [89, с. 24]. Існування грошей не завжди визначається економічними закономірностями:

«В економічній історії будь-якої культури відбувається відчайдушна боротьба, яку веде людина проти духу грошей, корениться в ґрунті традиції раси, її душі» [89, с. 24].

Не можна сказати, що філософи не зверталися до аналізу грошового феномену, але вони розглядали в основному моральні сторони проблеми. Причому в середовищі філософів ставлення до грошей як похідного аспекту з процесі товарного обігу. Схоже бачення було і в середовищі вчених академічної соціології, які витлумачували економічні утворення як частину буття, зосередившись на позаекономічних джерелах соціального світу.

Передумовою для виникнення грошей став також винахід вагів. Це були не просто гроші в прямому їх призначенні. Вони були ще вимірювачем ваги. Монету у формі тягарцю, «вавилонський талант» ми зустрічаємо вже в Стародавньому Вавилоні. Кращим видом грошей були ті, які людина могла легше собі уявити. Тому з'являються антропологічні назви грошей такі, наприклад, як ульно (рука), фут (ступня), фатом (зріст людини), сажень (лікоть) або серед деяких племен індіанців Північної Америки вампум. Вампум – це складні ритуальні ручні плетіння зі шкіри та тканини, що мали «магічну» силу і віддавалися індіанцем в знак клятви чи обіцянки повернути, а згодом стали виконувати функції обміну, ще пізніше – всезагального еквіваленту, тобто грошей.

Про появу грошей в товарному буржуазному суспільстві писав Г. Зіммель. Він вважав, що чим більше культурних функцій гроші беруть на себе, тим більшим стає їх вплив. Він також наполягав на тому, що «якщо філософія грошей і повинна існувати, то розташовуватися вона може тільки поза обома межами економічної науки. Вона може продемонструвати передумови, закладені в духовній конституції, в соціальних відносинах, в логічній структурі дійсностей і цінностей, які вказують зміст грошей і практичне становище» [40, с. 310].

Поступово з розвитком соціокультурних теорій про походження грошей оформляється в соціокультурний підхід до грошей: «... саме поняття культури оформилося у XVIII ст., в якості спроб протистояти вторгненню принципів економічної раціональності в більш широкі пласти соціального життя і запобігти панування економічних «вартостей» над справді соціальними «цінностями», зазначає Г. Зіммель [40].

Ще й досьогодні економічний аспект вивчення грошей становить для сучасників більший інтерес, ніж соціокультурний аспект, а культурний їх вимір розглядався як автономне стосовно економіки явище.

Економічні та філософські теорії про походження грошей сходяться в тому, що гроші з'являються з потреби обміну. Але економічний аспект не враховує того, що будь-який обмін може розглядатися і як факт психологічний, навіть як факт естетичний. Супроводжуваний грошима обмін це спроба покращання поганих обставин життя, адже практично всі культури підпорядковані накопиченню матеріальної основи, тож людина прагне і до краси, а не лише до вигоди. Історичний досвід свідчить, що поведінка людей визначається не тільки фінансовою раціональністю. Гроші не виглядають нейтрально при уявленнях про добро і зло, а як економічний інструмент вони не завжди уживаються з моральним законом. Люди крім «раціо» завжди керуються соціокультурними мотивами.

Гроші виявляють себе в тій ролі, яка відводиться їм в культурі. Вона гармонізує матеріальне, кількісне начало, організовує економічне життя людей, пов'язує притаманну культурі ментальність і господарський світ.

Соціокультурний аспект ролі грошей далеко незавжди піддається формалізації з боку економічної теорії. Таким чином, він виноситься за рамки економічної дисципліни.

З іншого боку гроші як культурний феномен можна відтворити за допомогою історичної та мистецтвознавчої реконструкції, яка передбачає розгляд зовнішнього вигляду грошей, геральдики, функцій грошей та ін. Індивідуальне сприйняття грошей вивчає психологія. Вона вивчає грошову

мотивацію для людини. Важлива також роль грошей з точки зору статусних ролей і впливу грошей на етичні цінності. Надіндивідуальних, інтерсуб'єктивний рівень сприйняття грошей справедливий для всіх носіїв певної культури, належить до галузі дослідження теорії культури та філософської антропології та соціології.

Перші спроби теоретично осмислити сутність грошей були зроблені давніми мислителями – Платоном та Аристотелем. Так, Аристотель давав визначення економіки поряд з етикою та політикою як дисципліну практичної філософії, представники якої підкреслювали, що гроші за своїми характерними особливостями є продуктом соціального розвитку, що вони мають соціальну природу [4]. Конструктивний аналіз соціальної сутності грошей дається в роботах Г.-В.Ф. Гегеля [21]. Звідси реально впливає складна і суперечлива проблема соціальної сутності грошей, їх функцій у системі суспільних відносин і соціальної взаємодії.

Гроші – це відчуження реальності від людини, від сутності її праці і її буття, і ця далека сутність повеліває людиною, і людина поклоняється їй [35]. Класичним зразком соціально-психологічного дослідження економічних явищ є роботи Г.Зіммеля [40]. Г.Зіммель аналізує кілька проблем – це проблеми цінності, обміну, грошей і грошової культури. Для Г.Зіммеля загадка грошей полягає не в нашій економіці, а в нашій психології. Гроші замінюють будь-яку цінність і є конкретним образом усіх речей. Тож важлива соціальна функція грошей, яка, з точки зору Г.Зіммеля, полягає в тому, що гроші в розвиненому суспільстві є загальною формою засобів досягнення цілей. Гроші являють собою абсолютно неякісну річ, якість дійсних грошей – у їх кількості. Отже, за Зіммелем, за допомогою грошей людина:

- 1) звільняється від залежності від речей – може все купити або продати;
- 2) від залежності від особистостей – може змінювати хазяїв або постачальників;

3) від залежності від власності – володіння грошима ніяк не зв'язує її буття. [див. 40].

Це нова сфера соціологічних інтересів, що наразі перебуває на стадії розробки. Українські економісти, соціологи й психологи в основному зосередили свою увагу на проблемах економічної соціалізації особистості (В. Москаленко, І. Зубіашвілі, Г. Аверянова, Н. Дембицька), на психологічних рисах розуміння людьми явища власності (Н. Дембицька), на дослідженнях ставлення особистостей в різні історичні епохи до грошей та грошових установок (І. Зубішвілі), особливостей економічної поведінки (В. М'яленко).

Отже, аналізуючи концепцію Г. Зіммеля, можна дійти висновку, що під впливом грошей відбуваються якісні зміни у психіці людей та формування нового історичного феномена «економічної людини», а відтак і змін в суспільстві. Як результат виникають теорії, в яких гроші наповнюються особистісним змістом (Й. Шумпетер, В. Зелізер, К. Поланьї, М. Дуглас).

Наприклад, В. Зелізер у своїй роботі розкриває зміст поняття «соціальної множинності грошей» через соціологічне бачення проблеми та критикує висловлювання низки соціологів стосовно того, що гроші є абсолютно замінними, якісно нейтральними та однорідними.

Функціонування грошей у суспільстві зумовлює взаємодію між людьми та встановлення соціальних зв'язків і відносин. Ці соціальні зв'язки служать інформаційним каналом для накопичення, зокрема в теоріях М. Вебера, а пізніше в Ф. Фукуями, соціального капіталу та формування соціальних грошових установок [39]. Також ці позаекономічні фактори впливають на системи розподілу, контроль та джерела отримання кожного конкретного типу грошей [39]. В. Зелізер також виділяє декілька типів грошей, враховуючи джерела їх надходження, людей, які їх отримують та цілі для яких вони призначені: домашні гроші (гроші в сім'ї), гроші в якості подарунку, офіційні та моральні гроші.

Особливих, якісно нових характеристик набувають моральні гроші. Вони можуть ставати священною цінністю, внаслідок їх використання у

ритуальних цілях, або можуть втрати моральну цінність та трансформуватись в «брудні» гроші, джерелом яких є аморальні дії [2].

Спроби поглянути на гроші з точки зору психології можна знайти і в класичних психологічних підходах: в психоаналізі (З. Фрейд, К. Феніхель, С. Ференці та ін.), біхевіоризмі (Е. Торндайк, Б. Скіннер та ін.), когнітивізмі (А. Тверські, Д. Канеман, Р. Солсо, Ю. Фoa та ін.), психології розвитку (А. Строс, К. Дагцігер, Р. Саттон, Г. Яхода та ін.). З психологічної точки зору, гроші – символічний знак, який відбивається в психіці людини. На думку В. Москаленко, вони є важливим фактором формування психіки людини у виживанні, існуванні, самозадоволенні, займанні певного статусу у суспільстві [31].

В соціології заслуговують на увагу ідеї Т. Парсонса про гроші як систему «загальноприйнятих символів», виникає твердження, що гроші є не тільки символічним вираженням власності, а й символічним посередником людських відносин [35].

А такі якості як добросовісність, пунктуальність, ощадливість та поміркованість, примушують людей зі схожими переконаннями відчувати провину не так за отримання грошей, як за їхню трату. Г. Голдберг та Р. Льюїс стверджують, що наслідками почуття провини можуть бути психосоматичні розлади та депресія [26].

Почуття безпеки – це ще одне емоційне, навіть екзистенційне переживання, яке найчастіше пов'язане з грошима. Дослідження багатих американців, які самостійно заробили свої капітали, показало, що в дитинстві вони частіше переживали смерть батьків, розлучення та інші трагічні події. Психоаналітики стверджують, що для таких людей потреба в багатстві – це потреба в емоційній безпеці [1]. Л. Торндайк, пояснюючи закономірності функціонування економічної поведінки, вказував, що гроші виконують функцію підкріплення зв'язку між стимулом та реакцією. Це явище автор назвав «законом ефекту». В сучасній культурі, на думку Б. Скіннера, гроші, а

точніше перспектива їх отримання, найчастіше використовується як доказ конкретної моделі поведінки людини [32].

Ця теорія наголошує на ірраціональності мислення людини та описує процес прийняття економічних рішень, що проявляються в грошовій поведінці. Скориставшись ідеєю Ж. Піаже про стадійний розвиток особистості, А. Строс розробив 9 стадій розвитку уявлень людини про гроші. Уявленням про гроші як про засіб за допомогою якого можна що-небудь придбати, розпочинається перша стадія розвитку (близько 4 років). Закінчується розвиток цих уявлень приблизно у віці пубертату, в якому дитина досягає остаточного розуміння. Проте, ця концепція не розкриває чинників, які впливають на розвиток уявлень дитини про гроші, що зумовлюють її перехід від однієї стадії до іншої [див. про це 101].

Взявши за основу модель когнітивного розвитку Ж. Піаже, К. Денцігер своєю чергою розробив 4 стадії розвитку уявлень людей про економічні категорії: економічний обмін, виробництво та ін. Недоліком цієї концепції є невеликий віковий діапазон, від 8 до 5 років, який охоплюють ці стадії [102].

У даній концепції особливий акцент робиться на символах, які показують конкретні грошові характеристики, що проявляються у поведінці. Такими характеристиками є:

- 1) форма вираження (кредитні картки, банкноти, чеки та ін.),
- 2) номінал (великі чи розмінні монети),
- 3) зовнішній вигляд (чисті, потерті, нові чи старі), вага та матеріал, з якого вони виготовлені (папір, метал та ін.),
- 4) величина. [102]

Різні форми, типи грошей мають своє призначення: одні використовують для збереження, інші краще підходять для подарунків тощо [101]. Цей факт неодноразово був доведений в когнітивних теоріях, які описують когнітивні помилки, які виникають в процесі прийняття економічних рішень [79].

Існує безліч аспектів щодо розуміння і дослідження соціальної сутності. Приміром, у сучасних гуманітарних науках виокремлюють такі аспекти у вивченні грошей:

- 1) історичний, який вивчає та порівнює теорії походження грошей і еволюції форм грошей, досліджує сучасні форми грошей тощо;
- 2) економічний, що розглядає функції грошей у системі економічних відносин, займається дослідженням такого феномена як «економічна людина» та ін.;
- 3) соціологічний, який досліджує гроші як соціальний інститут;
- 4) соціально-психологічний, що займається вивченням особливостей ставлення індивідів до грошей, економічної соціалізації, становлення економічної свідомості людини тощо. [102]

У соціальній психології та соціології такими особливостями є грошові цінності, потреби, мотиви, соціальні установки, а також економічне мислення, економічні уявлення, економічна свідомість та економічна поведінка індивіда [1]. Так С. Єріна розглядає цей феномен як інструмент у розв'язанні проблем. Вивченням соціальних установок стосовно грошей та типологій грошової поведінки займалися А. Журавльов та А. Купрейченко [35]. У працях К. Прайора і А. Капустіна гроші розглядаються як стимул у системі «стимул-реакція» [70].

Ставлення до грошей сучасний дослідник О. Дейнека розуміє як усвідомлене і суб'єктивно-вибіркове уявлення про гроші, яке проявляється в грошовій поведінці. Як економіко-психологічний феномен, його представлено пізнавальним, емоційним і мотиваційно-вольовим компонентами, супроводжує соціальний обмін і здатне виконувати компенсаторно-терапевтичну функцію [23]. Дослідженням цих проблем, зокрема, займалися такі вчені, як А. Журавльов, В. Позняков, А. Купрейченко, В. Хащенко та ін.. Дослідження, проведені В. Новіковим та С. Єріною, показують, що грошова поведінка залежить як від соціальних

змін, що відбуваються в суспільстві, так і від індивідуально-психологічних особливостей людей.

Представники західноєвропейської та американської економічної психології, як правило, дотримуються необіхевіористичної позиції та здебільшого розглядають саме економічну поведінку. Натомість російські дослідники А. Філіпов і С. Ковальов підкреслюють важливість розгляду економічної свідомості як предмета економічної психології, застерігаючи тим самим від перетворення економічної психології на психологічну економіку [2].

На думку О. Дейнеки, під економічною свідомістю слід розуміти системну складову свідомості, вищий рівень психічного віддзеркалення економічних відносин суспільного розвитку людини [5]. М. Бункіна та В. Семенов вважають, що економічна свідомість особистості формується на основі її життєвих переживань, нагромадженого досвіду та подолання труднощів [там само].

У конкретному вияві цей феномен характеризується наявністю таких чинників:

- 1) як рівень сподівань людей та оцінка ними своїх можливостей щодо впливу на економічну систему;
- 2) соціально-економічні цінності великих груп людей, що складають основу переваг їхнього економічного вибору (наприклад, стабільність, рівність, корисність, економічна та соціальна справедливість тощо);
- 3) миттєві думки та настрої, пов'язані з оцінками наявного в країні, регіоні чи на конкретному підприємстві економічного становища.[5]/

Масова економічна свідомість обумовлює реалізацію найтипівіших масових варіантів поведінки [55]. Таким чином визначено основні визначальні властивості грошей як соціокультурного явища. Гроші, за визначенням Семенова, – це будь-які речі, які можна застосувати, щодо загальноприйнятої плати за товари та послуги та погашення боргів, таких як податки, у певній країні чи соціально-економічному контексті.[5]/ Основні

функції грошей розрізняються як: засіб обміну, одиниця розрахунку, запас вартості, а іноді та стандарт відстроченого платежу. Будь-який елемент або перевірений запис, який виконує ці функції, можна вважати грошима.

Таким чином, в процесі пізнання грошового феномену ми звернемося до досліджень наступних авторів: Аристотель, Платон, Ф. Аквінський, Р. Декарт, Д. Юм, які є найяскравішими представниками філософської думки різних часів.

Інше коло джерел пов'язано з економічними концепціями розгляду «теорії грошей» представниками якої є: Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, Дж. Кейнс, Л. Мізерс, Ф. Хайек, Г. Шмолер, в яких досліджується виникнення, суть, форми грошей.

Особливе значення до становлення сучасного розуміння грошей, як частини соціальної комунікації, має звернення до праць класиків соціологічної думки: С.Н. Булгаков, М. Вебер, Г. Зіммель, В. Зомбарт, К. Маркс, К. Поланьї, Т. Веблен, Й. Шумпетер, П. Бурдьє, Г. Луман, Ю. Хабермас – вони запропонували різноманітні методологічні основи аналізу економічних явищ в соціології. Не менш важливим виявилось вивчення теорії структурного-функціоналізму Т. Парсонса, як елементу вивчення функціонування грошей в сучасних суспільствах [див. 1, 5, 55].

Отже, якщо зробити своєрідне узагальнення творчих поглядів філософів тих часів на багатство і гроші, то по-перше, багатство (гроші) з моменту їх появи, стали важливим компонентом культури суспільства, вони входять в систему суспільних цінностей усіх соціальних прошарків. При цьому, саме гроші, виконують соціальну функцію стратифікації суспільства. По-друге, багатство і гроші, будучи джерелом задоволення й життєвих зручностей, сформували характерну прагматичну рису, відповідно впливаючи на світогляд людини. Гроші були (і є) мотивом, вони підкріплені принципом корисності. І, по-третє, такий погляд на даний феномен вплинув не тільки на господарсько-економічну, соціальну, політичну сфери життя, але

і на духовну сферу, що спричинило появу і формування багатьох філософських шкіл і напрямів про устрій суспільства і роль людини в ньому.

1. 2. Дослідження феномену грошей у соціологічній науці.

Гроші, за визначенням К. Маркса, - це товар, спеціальна споживча вартість якого робить його, з точки зору економіки, загальним еквівалентом всіх товарів, перетворюючи в капітал. Ставлення до них визначається і особистісними особливостями індивідів, і соціокультурними особливостями різних товариств. функціонування грошей визначається придбаної або інституційної здатністю бути механізмом, який слугує для рівноваги на всіх рівнях і у всіх видах соціальної взаємодії. Сутність грошей як соціального інституту знаходила різний прояв у різних суспільствах і історичних епохах, але залишалася незмінною у своїй ролі по відношенню до соціальної взаємодії.

Як об'єкт пізнання гроші протягом тривалого періоду часу вивчалися в рамках економічних дисциплін, де вони розглядалися як засіб обміну, що сприяє полегшенню торгівлі. Однак з часом стало очевидним, що цього недостатньо і що їх необхідно вивчати в контексті суспільства в цілому. У той же час з'ясувалося, що гроші залишаються недостатньо дослідженою соціологічною категорією.

Вивчення грошових відносин як системоутворюючих в контексті монетарної культури передбачає, що вони виконують не тільки економічні, а й соціально-культурного функції. Таке розгляд дозволяє виявити всі можливі форми і закономірності функціонування грошей в їх залежності від різних процесів соціальної взаємодії їх місця в системі культурних, в першу чергу монетарних цінностей.

У зв'язку з появою критики економічного матеріалізму соціологи, які, приймали економічні інститути в основному, як частину існуючої реальності,

зосередивши головну увагу на позаекономічних джерелах соціального світу, починають досліджувати гроші, як особливу форму культури. Адже в процесі розвитку суспільства гроші відійшли від виконуваної ними «класичної» функції засобу обміну, породжуючи особливу систему соціальних цінностей.

Так руський філософ С.Н. Булгаков в праці «Філософія господарства» [12] підіймає проблему творчої природи праці та «понад господарської мети господарства». Він підкреслює, що «господарство належить до світу культури певного народу, а лібералізм чи соціалізм робить надлишковий акцент на матеріальну складову життя, що змінює образ зовнішнього щастя людини» [11, с. 61]. Для періодів кінця ХІХ - початку ХХ століття характерною рисою є спирання на розум, що передбачає прогнозованість діяльності людини, її закономірностей, а це неможливо без однорідності кількісного сприйняття світу речей, світу безособових артефактів. Саме гроші роблять світ якісно однорідним, тобто таким, що можна порівняти. Гроші виражають той характер праці, що К. Маркс назвав абстрактним.

Як зазначав В. Корольов: «У культурі капіталізму гроші не є результатом успіху думки Середньовіччя, а є підсумком професійної трудової діяльності – методичної, раціональної, прорахованої. З іншого боку, сам процес праці потребує виміру, бо в буржуазному суспільстві мова йде вже не про обмін товарами їх творцями, а про самотійне, відірване від виробників (відчужене) життя товарів, якісно рівноцінних у своїй безособовості. Гроші ідеально вкладаються в кількісну картину світу, створену раціоналізмом, ідеально підходять на роль «загального знаменника», вимагають калькуляції, суворого обліку, контролю. Більше того, гроші можуть висловлювати практично всі процеси, відносини, що відбуваються в суспільстві, що надає їх дії характеру закону як форми загальності, а також можливості пояснювати причину тих чи інших дій людей (пояснення причинно-наслідкових відносин є важливою рисою раціоналізму). Нарешті гроші є адекватними у раціоналістичному пошуку зв'язку одиничного та загального, бо дозволяють за одиничними речами

(артефактами) бачити спільне – їх порівнянність. Тим самим, гроші сприяють формуванню культури раціоналізму, який, у свою чергу, знаходить в них важливу форму онтологічної реалізації своєї сутності» [50, с. 281-282] .

К. Маркс не займався вивченням грошових проблем ізольовано, поза дослідженням всього господарського механізму загалом. Для нього проблема грошей виникає кілька разів, спочатку – в результаті вивчення сутності і природи товару і процесу обміну, а потім – функціонування капіталу. Тому основні положення, що становлять ядро грошової теорії, розсіяні в різних працях К. Маркса. Багато цінних зауважень про гроші міститься в роботах Ф. Енгельса. Тільки звівши воедино положення цих двох філософів, можна скласти чітке уявлення про марксистську теорію грошей.

Через те, що погляди К. Маркса широко презентовані в літературі, інтерес для нас становлять лише деякі аспекти його теорії. Як відомо, за основу методу дослідження було покладено його філософську теорію історичного матеріалізму. Тому беручись за аналіз феномену грошей К. Маркс розглядає, на відміну від попередників, не вже сформовані їхні види, а гроші лише як результат розвитку виробництва. Саме це завдання, на думку К.Маркса, постає найбільш складним, адже труднощі в аналізі грошей можна вважати подоланими, їх походження стає зрозумілим проаналізувавши походження самого товару. Буржуазна політична економія пережила такий етап, а тому й не змогла розкрити сутність грошей. Спроба ж визначення грошей на основі повернення спостережень до початку завела її в глухий кут. І, мабуть, не випадково сучасні соціо-економічні дослідження сконцентрувались на кількісних аспектах грошей.

В одній із своїх ранніх робіт К. Маркс попереджав, що перетворювальна сила грошей зруйнувала дійсність: «Перетасовуючи й підмінюючи природні та людські якості ... гроші обмінюють будь-яку властивість, будь-який предмет на будь-яку іншу властивість або предмет, хоча б ті що суперечать обміну. Гроші здійснюють братання неможливостей – що суперечать одне одному» [60, с. 56]. Тобто, гроші не тільки знищують

будь-які суб'єктивні зв'язки між предметами та індивідами, а й зводять особисті взаємини до «грошових відносин».

Дійсно, К. Маркс писав в «Економічних рукописах»[59] та «Капіталі»[58], що «грошовий фетишизм був тією формою фетишизму, що найбільше «кидається в очі», формою товарного фетишизму, «перетвореною» формою, за допомогою якої соціальні відносини між людьми перетворюються на матеріальні відносини між речами. Цей фетишизм досягає свого найвищого втілення в грошах» [58, с. 140]. «Гроші - товар, який функціонує в якості міри вартості, а тому також, безпосередньо або через своїх заступників, і в якості засобу обігу, виступають гроші» [59, с. 140].

Отже, позиція марксистів описує всі соціальні явища – як звичайні товари, честь та совість, які є абстрактними моделями, також можна купити та продати, тобто вони уречевлюються. В результаті те, що не має ціни, піддається оцінці. «Цієї алхімії торговельного обороту не уникнути навіть моцці святих» [60, с. 142].

Якщо звернути увагу на сутність грошей у К. Марка, то можна вибудувати таку картину. Як відомо, його попередники, зокрема А. Сміт, раніше розглянутий нами, вважав що гроші є продуктом угоди між людьми. Маркс не поділяє цієї точки зору і стверджує, що «гроші є товаром, що стихійно виділився із загальної товарної маси та взяв на себе роль загального еквіваленту, виразника цін на інші товари. Гроші стали єдиним товаром необхідності якого є абсолютно очевидною – люди не можуть обійтися без грошей, які є загальним платіжним та купівельним засобом» [60, с. 126]. Таким чином, будучи необхідними для процесу товарного обміну, гроші самі не можуть існувати поза цим процесом, втрачаючи свою значимість. Вони є одночасно кінцевим продуктом розвитку товарного виробництва і першою формою існування капіталу. «Капітал, К. Маркс визначає, як гроші, що приносять додаткові гроші, або вартість, що приносить додаткову вартість» [60, с. 126].

Таким чином, для К. Маркса гроші були нездоланим і «радикальним зрівнювачем», причому таким, що вторгаючись в усі сфери соціального життя породжують відчуження людини від соціуму, адже вони виступають у ролі замітника людських відносин, в наслідку чого формується поняття товарно-грошового фетишизму.

Для кращого розуміння марксистської позиції треба уважніше поглянути на термін «товарно-грошовий фетишизм». Грошовий фетишизм (від фр. Feitico – амулет, диво) – надання грошам особливого значення, схилення перед грошима та їх обожнювання, обумовлені нерозумінням товарної природи грошей, зв'язку між грошовою та товарною масою, а також спотвореним, перебільшеним уявленням про роль грошей в економіці і житті [48]. Товарний фетишизм, в свою чергу, це наділення «природністю» матеріальних об'єктів, вироблених людською працею, в той час як в дійсності їх природа – результат соціальних процесів [29]. Вище зазначений термін розкриває марксистське розуміння грошей, як феномену абсолютного зла, тобто дисфункціонального явища, яке потребує негайної ліквідації. Нам відомо, що на практиці ця модель суспільства виявилась утопією, а промисловий капіталізм продовжив розвиватись.

Здатність грошей до перетворення сучасного суспільства привернула увагу соціологів того часу. М. Вебер, Г. Зіммель, В. Зомбарт, Т. Парсонс почали досліджувати гроші не тільки як економічний, а й соціальний та культурний феномен.

Так, Г. Зіммель, у своїй праці «Філософія грошей» [40] підтвердив діагноз К. Маркса назвавши гроші «жахливим зрівнювачем», який докорінно спотворив унікальність індивідуальних та соціальних цінностей. «Своєю безбарвністю і байдужістю ... гроші позбавляють сутність речей ... їх особливої цінності та їх непорівнянності» [40, с. 377].

Але на відміну від Маркса, гроші для Зіммеля, мають двоїсту природу. Вони не тільки знеособлюють людину, але й звільняють її, надаючи індивідам свободу вибору умов та партнерів обміну. «Гроші – не тільки чиста

форма ціннісного обміну, але й чиста форма соціальності, прояв якої можливий тільки при умові функціональної та структурної диференційованості суспільства» [40, с. 351].

Характер грошової системи вказує на ступінь автономності окремих соціальних та культурних інститутів, їх функціональної спеціалізації та взаємозв'язку, а відповідно, є фактичним признанням свободи індивіда, його незалежності від кожного з цих інститутів – держави, церкви, групи. Розірвавши властиві традиційним укладам особисті зв'язки, «гроші надали кожному індивіду свободу вибору умов господарського обміну» [33, с. 356].

Отже гроші, за Г. Зіммелем, стають універсальним посередником в світі сучасної культури. Гроші виступають формальним заміником (посередником) усіх суспільних відносин. Вони залишаються у вигляді чистої форми економічних відносин, але при цьому стають суспільною цінністю.

М. Вебер у своїх працях «Історія господарства», «Протестантська етика і дух капіталізму» [17] іде шляхом протилежним від Зіммеля. З одного боку, його розмірковування про зростаючу монетизацію суспільства, основна функція грошей в даному випадку – слугувати встановленим платіжним засобом та суспільним засобом обміну. З іншого боку, Вебер вважав, що гроші відіграють не тільки формальну роль, отже, їх необхідно розглядати не тільки в якості предмету економічної теорії. Тому, говорячи про грошову економіку, він аналізував в тому числі і ситуації, коли гроші використовуються не тільки як засіб обміну, але і в цілях соціального престижу. Гроші, за його словами, - «це такий засіб оплати, який разом з тим є засобом обміну у визначеному колі людей» [17, с. 121].

Крім того, Вебер спробував показати, що релігія, незалежно від економічних інтересів, виступає в ролі вирішального чинника у процесі раціоналізації господарського та соціального життя. Отже Вебер припускає, що цінності суспільства повністю визначають відношення соціуму до

грошей, а Зіммель припускає, що сучасна культура, в тому числі і система цінностей яка склалась, є наслідком панування грошей.

Цікавий підхід до аналізу економічної поведінки запропонував В.Зомбарт у своїй роботі «Історія духовного розвитку сучасної економічної людини» [42]. Він сформулював центральне поняття своєї концепції - поняття «господарського духу», під яким розумів «сукупність духовних властивостей і функцій, які супроводжують господарювання. Це всі прояви інтелекту, всі риси характеру, які відкриваються в господарських прагненнях, це також і всі завдання, всі судження про цінності, якими визначається і управляється поведінка господарюючої людини» [43, с. 33].

Т. Парсонс, хоча і називає гроші узагальненим символічним посередником соціального взаємообміну (поряд з політичною владою, впливом, ціннісними зобов'язаннями), обмежує їх символізм економічною сферою. З його точки зору, «гроші – це узагальнений механізм, керуючий розміщенням ресурсів, це одночасно і міра вартості, і засіб обміну. В якості міри вартості ... вони є загальним економічним знаменником безлічі товарів і послуг, їх можна розглянути і як продукти, і як фактори виробництва: вони, таким чином, використовуються далі в якості стандарту для економічно-раціонального розміщення ресурсів. ...В якості опосередкованої ланки обміну гроші можуть функціонувати одним з двох основних способів – як засіб або як винагорода. В якості засобу – їм притаманна узагальнена здатність розпоряджатися більш конкретними засобами; як винагорода вони представляють собою узагальнену міру цінності виконання» [66, с. 163]

Наряду з концепціями класиків соціології варто згадати економічні нетрадиційні трактування даного феномену Т. Вебленом та Й. Шумпетером [20, с. 101]. Т. Веблен на прикладі «вищого класу» з властивою йому орієнтацією на підтримку особового елітарного статусу та престижного споживання, показує зміни у ціннісній природі споживчого феномену, наслідком чого є зміна ставлення до грошей – як до засобу отримання престижного статусу.

Й. Шумпетер закликає об'єднати методи економічного аналізу та економічної соціології у єдине ціле. На його думку, «економічний аналіз досліджує, як люди ведуть себе завжди і до яких економічних наслідків це призводить; економічна соціологія досліджує питання, як вони прийшли саме до такого способу поведінки» [90, с. 287].

Іншим невід'ємним джерелом економіко-соціологічного пізнання грошового феномену стає робота антрополога К. Поланьї «Саморегулюючий ринок та фіктивні товари: труд, земля і гроші» [72]. «Основні елементи ринкової економіки, на думку К. Поланьї, гроші, земля і труд є частиною органічної структури суспільства маючи статус фіктивного товару. Господарське життя це інституціонально оформлений процес який регулюється обміном і перерозподілом, гроші в даній системі функціонують не тільки як засіб обміну, але й як елемент соціалізації» [72, с. 47].

Таким чином, вивчення грошових відносин в суспільстві як системоутворюючого фактора передбачає аналіз їх впливу на ціннісні орієнтації і поведінку людей. В контексті соціальної взаємодії крім економічних функцій гроші виконують соціокультурні: в рамках кожної системи, що знаходиться в сталому стані, існує функціональний баланс, який відносно грошей досягається завдяки їх інтегрованості в сукупність цінностей, характерних для конкретного суспільства в певний історичний період. Особливості такої інтеграції, місце грошей в системі культурних цінностей визначають конкретно-історичну специфіку монетарної культури. Поки ще не вивчена роль грошей в диференціації соціальних відносин, їх системоутворююча роль по відношенню до особливостей монетарної культури, відповідних ціннісних орієнтацій і поведінки представників різних соціокультурних верств і груп. Специфіка соціологічного дослідження полягає у визначенні ролі грошей в регулюванні відносин між соціальними групами і особистостями в різних сферах суспільного життя.

Отже, з аналізу соціологічних робіт можна вивести загальне визначення: гроші - це штучна похідна соціальної взаємодії (артефакт), яка

історично формувалася в процесі відчуження; економіко-соціальний інститут, який реалізує соціальні функції соціалізації та критерію порівняння і оцінки місця індивіда, спільності в соціальній структурі; основний засіб, що дозволяє задовольняти потреби і запити людей в сучасному суспільстві.

1.2. Методологія вивчення грошей як соціокультурного феномену.

Проблема, яка визначена у дослідженні, потребує звернення до декількох груп наукових джерел. Міждисциплінарний характер грошей вимагає використання ряду джерел в які увійшли дослідження як вітчизняних так і зарубіжних вчених, вони є представниками суміжних дисциплін – філософії, економіки, соціології, культурології, антропології, соціальної та економічної психології.

Отже, в процесі пізнання грошового феномену ми звернемося до досліджень наступних авторів: Аристотель, Платон, Ф. Аквінський, Р. Декарт, Д. Юм, які є найяскравішими представниками філософської думки того часу.

Інше коло джерел пов'язано з економічними концепціями розгляду «теорії грошей» представниками якої є: Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, Дж. Кейнс, Л. Мізерс, Ф. Хайек, Г. Шмолер, в яких досліджується виникнення, суть, форми грошей.

Особливе значення до становлення сучасного розуміння грошей, як частини соціальної комунікації, має звернення до праць класиків соціологічної думки: С.Н. Булгаков, М. Вебер, Г. Зіммель, В. Зомбарт, К. Маркс, К. Поланьї, Т. Веблен, Й. Шумпетер, П. Бурдьє, Г. Луман, Ю. Хабермас – вони запропонували різноманітні методологічні основи аналізу економічних явищ в соціології. Не менш важливим виявилось вивчення

теорії структурного-функціоналізму Т. Парсонса, як елементу вивчення функціонування грошей в сучасних суспільствах.

Отже, кожна із зазначених, фундаментальних теорій відображає вплив грошей на характер суспільної взаємодії. Комплексний аналіз досліджень, дозволить виділити гроші, як окремий соціальний інститут, з характерними для нього функціями та дисфункціями. Як наслідок, розглянути тип грошових відносин у конкретному суспільстві, виділивши основні проблемні моменти та розробивши практичні рекомендації щодо виходу із кризових ситуацій.

Такі категорії, як багатство, дохід, гроші не є індивідуальними категоріями, вони відбивають властивості соціальної системи, і тільки при обліку соціального змісту їх можна накладати на особистісні оцінки [70]. Розглядаючи гроші як інструмент досягнення економічних цілей, монетаризм не заглиблюється в їх теоретичну суть, однак його аналіз впливу грошей на соціальну поведінку людей дає можливість краще зрозуміти їх універсальне значення в житті суспільства [49]. З соціологічної точки зору особливо в феноменологічній теорії Д. Міда, гроші є якесь уявлення, символ. Причому, за словами С.Московічі, із всіх уявлень, створених людиною, щоб зробити свій світ відчутним і зрозумілим, гроші – найбільш сміливе і неминуче уявлення [64]. До того ж (і це теж прояв їх суперечливої цілісності), гроші є «індивідуальною річчю», але їх основне значення полягає в подоланні індивідуальності, знеособлюванні [64].

Аксіологічний підхід у теоретико-методологічному контексті дослідження феномена грошей є важливим предметом аналізу методологічних підходів соціально-філософських та соціологічних дисциплін, котрі застосовуються до проблеми грошей. Такими є:

- 1) трансцендентний підхід, який не дозволяє мати практичне (робоче) використання грошей як категорії;
- 2) постмодерністський підхід підміняє феномен, поняттям «симулякр»;

3) комунікативний підхід розглядає гроші як знак [70].

Але, як відомо, з багатьох соціологічних теорій основою останнього підходу є комунікація – це процес обміну між людьми речами, інформацією тощо, а будь-який обмін завжди є обміном цінностями. Можливо порівняти «знак» і «цінність», бо вони «практично» мають одну й ту саму основу, – соціальне буття, яке є нічим іншим, як осмисленим буттям, буттям смислів. Вважаємо, що всі ці підходи це ні що інше, ніж ціннісний (аксіологічний) підхід в «знятому» вигляді. Гроші завжди розуміються як феномен ціннісної природи. Тому адекватним природі грошей методом дослідження є саме аксіологічний підхід, який дозволив описати феномен і дав не ілюзорну, віртуальну картину, а розкрив універсальність поняття «цінність» грошей, які виступають або засобом, або метою. Це також дозволяє вписати гроші в сучасну систему цінностей людини як універсальній культури [70].

В контексті дослідження розглянуто також історичну ретроспективу розвитку грошей як суспільної цінності. Методологічний аналіз дослідження теми сприяє визначенню основних аспектів поняття грошей у суспільстві.

У грошах і механізмі обміну добре проаналізовано гроші за допомогою чотирьох функцій: засіб обміну, загальний показник вартості (або одиниці розрахунку), стандарт вартості (або стандарт відстроченого платежу), і запас цінності.

Більшість сучасних соціологів зараз визначають лише три функції грошей, такі як бути засобом обміну, одиницею розрахунку та запасом вартості, не розглядаючи стандарт відстроченого платежу як відмітну функцію, а скоріше за все в інших.

Існує багато історичних суперечок щодо поєднання різних функцій грошей. Деякі вчені стверджують, що вони потребують більшого роз'єднання, і що єдиного підрозділу недостатньо, щоб мати справу з усіма ними. Один з цих аргументів полягає в тому, що роль грошей як засобу обміну суперечить його ролі як запасу цінності: його роль запасу цінності

вимагає її проведення без витрат, тоді як її роль як засобу обміну вимагає цього циркулювати.

Інші стверджують, що зберігання вартості є лише відстроченням обміну, але не зменшує той факт, що гроші є засобом обміну, який можна транспортувати як у просторі, так і в часі [70].

Гроші - величезне досягнення людської культури в її найширшому розумінні. Людина намагається пізнати сутність грошей протягом багатьох століть. В останнє десятиліття в зв'язку з капіталізацією економічних відносин суспільства інтерес до проблеми значно зріс. Динаміка соціальних змін, необхідність управління процесами, що відбуваються перетворили тему дослідження в практично і теоретично пріоритетну. Її вивчення пов'язано з труднощами координації та інтеграції міждисциплінарних підходів:

- 1) історичного,
- 2) економічного,
- 3) психологічного,
- 4) культурного.[70]

Звернення до проблеми соціологів актуальне у зв'язку з властивою нашій науці здатністю до холистичного, системного аналізу соціальних явищ. Розгляд закономірностей функціонування грошей в соціальній взаємодії, на наш погляд, актуалізує цю здатність.

Звернення до теми продиктовано особливими історичними обставинами розвитку досліджуваного процесу. Соціальна взаємодія не розвивалася еволюційним шляхом, тому що процес був перерваний революційними подіями. Сьогодні актуальне переосмислення традицій вивчення грошей в економіці, пошук нових підходів. Гроші як об'єкт пізнання традиційно відносили до економічної науки, яка розглядає їх як засіб обміну, що служить полегшенню торгівлі.

Сьогодні методологія економіки є предметом гострих дискусій соціологів та економістів; висловлюються сумніви з приводу її ефективності та відзначається необґрунтоване захоплення математичними методами.

Циркуляція грошей регулюється не тільки економічними, а й психологічними та соціальними законами.

Аналізу грошових потоків недостатньо, щоб проникнути в «таємницю» грошей, зрозуміти їх роль в житті суспільства. Для цього необхідний соціологічний підхід, який може охопити всі форми проявів грошей в їх цілісності та взаємозалежності та дозволить виявити спектр функцій грошей в соціальній взаємодії.

Соціологічна наука приходить до усвідомлення того, що розуміння суспільства, заснованого на монетарній економіці, неможливо без урахування місця і ролі грошей у соціальних системах. Це викликало, з одного боку, сплеск інтересу до праць класиків економічної соціології, з іншого — поява власне соціологічних емпіричних досліджень різних явищ, процесів, цінностей, пов'язаних з грошима. Самі ці дослідження потребують розв'язання проблем методологічного і методичного характеру, розробки соціологічної теорії грошей [див. 1. 12, 55].

Наша робота передбачає використання як теоретичних, історичних, методологічних сторін вивчення грошей, так і соціокультурного аспекту. Розгляд грошових відносин як системоутворюючих передбачає в соціології аналіз їх ролі в зміні свідомості та поведінки людей. У взаємодії людей гроші виконують не тільки економічні, а й соціальні, і, що особливо важливо підкреслити, культурні функції. Будь-яка система в упорядкованому стані виробляє певний функціональний баланс; в грошових функціях він досягається завдяки їхньої збалансованості в системі цінностей даного суспільства. Саме соціальні цінності надають функції грошей конкретно-історичний зміст. Розгляд грошей в ієрархії цінностей дозволяє вивчити особливості їх функціонування в сучасному суспільстві.

У розвинених суспільствах, де у більшості забезпечений гідний рівень життя, гроші змінюють своє ціннісне значення, але оскільки конкуренція залишається основою способу життя – гроші зберігають пріоритет в якості мірила порівняння і самооцінки. В перехідному суспільстві гроші певною

мірою деформують систему соціальних відносин. Ситуація 1993-97 років відрізнялася економічною, соціальною, психологічною та моральною незбалансованістю. Це видимим чином проявилось в функціонуванні грошей. З одного боку, вони втрачали свою «обмінну» значущість, їх витісняв «бартер» з іншого – набували розширеного соціального значення, знецінюючи людське життя і вічні цінності. Крім того, гроші побічно, приховано знаходили значення духовного блага, ставали предметом мрії, духовного задоволення, символічним образом людини. В цих умовах вивчення актуальної грошової культури в суспільстві,

У розгляді функціонування грошей в суспільстві, їх місця в системі соціальних цінностей, особливостей грошової культури полягає пріоритетне завдання соціологічного аспекту вивчення грошей.

Багато джерел пов'язані з розглядом історії розвитку теорії грошей у вітчизняній і закордонній громадській думці – роботи Аристотеля, А. Сміта, К. Маркса, Г. Зиммеля, М. Вебера, З. Фрейда, С.Н. Булгакова, В.М. Бехтерева, Т. Парсонса та ін., в яких досліджується виникнення, сутність, форми грошей.

Особливе значення для становлення сучасного підходу до вивчення грошей має звернення до робіт засновників соціологічної науки М. Вебера, К. Маркса, Е. Дюркгейма, П. Сорокіна, які запропонували різні методологічні основи аналізу економічних явищ в соціології. Не менш важливим виявилось вивчення теорій структурно-функціонального аналізу (Т. Парсонса, Р. Мертона) для вивчення функціонування грошей в сучасних суспільствах. Монографічні дослідження та статті Т.І. Заславської, в яких дається визначення економічної соціології та її предметного поля, стали теоретичною основою для вивчення економічної соціології та соціології грошей.

До наступної групи належать джерела, в яких досліджуються проблеми економічної соціалізації й, зокрема, фактори, що впливають на формування монетарних установок і вибір моделі монетарної поведінки. На жаль, зміст даного процесу не висвітлювався у вітчизняній педагогічній та соціологічній

літературі. Тому робота спирається в основному на дані західних авторів, які досліджують ці проблеми.

Таким чином, обидва представлені підходи мають право на існування. З одного боку, гроші можна розглядати як уніфікований і безособовий елемент економічного обміну. У цьому випадку вони нейтральні до соціальних відмінностей і деперсоніфікованні. З іншого боку, їх можна аналізувати як багатогранний культурний феномен, вивчати множинність форм їх прояву і способів використання. При цьому перший підхід може служити лише деяким вектором аналізу, оскільки абсолютної деперсоналізації відносин, втрати соціальної значущості грошей бути не може.

Гроші не можна ізолювати від контексту соціального життя, вони вкорінені в соціальних відносинах. Відповідно до другого підходу, наприклад, в Т. Парсонса, вони являють собою соціокультурне явище, соціальний інститут, який регулює певні форми символічного вияву соціальної взаємодії. В якості основної його соціальної функції можна виділити інтеграційну, спрямовану на підтримку соціальних зв'язків між індивідами, забезпечення цілісності суспільства, що стає більш диференційованим і атомізованим в міру поділу праці та економічного обміну. Однак гроші не тільки виконують функцію підтримки стабільності економічної і соціальної структури суспільства. Вони виявляються одним із значущих чинників, що визначають процес соціалізації особистості і впливають на формування характеру, схильності, ієрархію цінностей особистості, вибір професії і цілей в житті. У сучасному суспільстві гроші включені в усі види соціальних взаємодій, а ставлення до кожної людини регулюється монетарними установками як його самого, так і його партнерів [див. 69, 54, 12].

Висновки до I розділу.

Соціологічний підхід передбачає, що перед ученими стоїть завдання не тільки досліджувати функції грошей в суспільному житті, а й розглянути соціальні і культурні наслідки розвитку грошових відносин. Це впливає з аналізу робіт М. Вебера, К. Маркса, Г.Зиммеля, Т. Парсонса, які запропонували вихідні теоретико-методологічні підстави аналізу економічних явищ в соціології.

Соціологічні дослідження грошей можна умовно розділити на два напрямки. В рамках першого гроші розглядаються як складовий елемент системи товарно-грошових відносин. Акцент робиться на функціональний характер грошей в економічному контексті, їх однорідності і уніфікованості. Другий підхід об'єднує роботи дослідників, що розглядають гроші як похідну соціальних відносин.

З аналізу літератури, присвяченої соціологічного вивчення грошей слід, що при розгляді їх впливу на суспільне життя можна виділити наступні концептуальні положення:

- класичні основи розуміння грошей як соціального феномена і соціального інституту, ключові аспекти їх впливу на життя суспільства і окремої людини, заклали класики соціології: К.Маркс, Г.Зіммель, М.Вебер, Т.Парсонс. Кожна з цих теорій зберігає свою значимість і в даний час, оскільки, відображаючи особливу грань впливу грошей на соціальну взаємодію;
- гроші не просто втілюють в собі соціальні відносини, вони сформовані ними і в той же час диференціюють їх; функціонування грошей не зводиться до сукупності обмінних операцій, але передбачає формування і підтримку стійкої взаємодії між людьми, що є проявом феномену грошової культури [70];

Спроба соціологічної інтерпретації грошей в контексті соціальної взаємодії, визначення їх ролі в цьому процесі, систематизація поглядів соціологів та інших науковців, що стосуються соціальної сутності грошей, дозволяють розглядати гроші через призму соціально-культурних відношень.

РОЗДІЛ II. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА, ІНФОРМАЦІЙНА ТА СМИСЛОУТВОРЮЮЧА РОЛЬ ГРОШЕЙ В ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА

2.1. Функціонування грошей в умовах різних соціальних систем.

При розгляді грошового феномену, його соціальної сутності, може виникнути сумнів щодо правомірності віднесення грошей до соціальних явищ. Розглянемо, в яких соціальних відносинах беруть участь гроші, які соціальні процеси супроводжують їх розвиток.

Як вже йшлося в першому розділі моєї магістерської праці, більшість економістів пов'язує феномен появи і функціонування грошей з процесом обміну. Опосередкування обміну виділяється в якості основної економічної функції грошей. Ця функція отримала визначення «гроші, як засіб обігу». Її важливість, часто призводить до її абсолютизації серед економістів. І це не випадково, оскільки саме розвиток обміну і незручності бартеру ведуть, на думку економістів, до появи грошей. Однак, розглядаючи таким чином появу грошей, економісти в своєму аналізі обміну, рухаються в бік розгляду процесу руху вартості, її кількісної експлікації і порівняння. Зрозуміло, що пов'язані з цим суспільні відносини, стосуються їх в набагато меншому ступені, а інколи і взагалі не стосуються, тому більшість економістів не приділяє їм практично ніякої уваги.

Але, в момент обміну відбувається не тільки передача вартостей, а й одночасна передача прав власності на ці вартості; відбувається не тільки переміщення предмета від одного власника до іншого, а відбувається переміщення суб'єктів суспільних відносин, пов'язаних з цим предметом, тобто відбувається передача прав власності на цей предмет. Сам по собі цей факт здається досить очевидним. Багато з народів, що перебувають на ранніх стадіях розвитку, супроводжують акт обміну спеціальним ритуалом, що означає вступ в права володіння предметом.

У процесі грошового обміну структура всього суспільства змінюється. Більше рівності, незалежності, індивідуалізму - так можна охарактеризувати наслідок розвитку обміну в суспільстві. Але розвиток обміну, його зміцнення – це, крім того і посилення залежності. Звичайно це залежність зовсім іншого роду, вона вже не пов'язана з особистісною залежністю, але все одно «свободою» дане явище назвати не можна, адже зберігається залежність від продуктів, вироблених іншими. Можна сказати, що обмін розвиває залежність потреб.

Погляньмо коротко на історію цього питання.

Саме з вказаних вище причин економічна думка Стародавньої Греції несе в собі зачатки цілого ряду економічних проблем, які, з моменту самостійного становлення вирішує економічна наука усіх наступних років, до сьогодення. Тут є ідеї, які перевершують ідеї фізіократів про важливість сільського господарства в структурі економіки (Платон), положення про розподіл праці (Ксенофонт), значення якого заново відкрив А. Сміт. Було поставлене питання розкриття принципу встановлення ціни і ролі грошей у процесі оцінювання (Платон, Аристотель), піднялось питання використання грошей як цінності та їх користь (Аристотель), феномен багатства та його джерела також не залишився поза увагою (Аристотель) [див.4].

Особливо слід наголосити на ролі Аристотеля, погляди якого вирізняються прагненням досягнути сутність досліджуваних економічних явищ, що фактично закладає основи економічного аналізу.

Поява банкової системи у Стародавньому Світі свідчить про розвиток суспільства, ускладнення його диференціації, саме тому виникнення грошей стало великим благом для людської цивілізації. Без грошей, без цього загального засобу обміну, не могло б існувати справжньої спеціалізації, отже не могла б з'явитись розвинена економіка. Економічний розвиток не пішов би далі убогого, примітивного рівня.

З появою товару під назвою «гроші» зникають проблеми неподільності і «розбіжності потреб» які, як зазначалось в першому розділі, так докучали бартерному суспільству. Наприклад в Стародавньому Римі еквівалентом при обміні була худоба: бики та вівці. Але це було незручно, тому і ввели металевий еквівалент у вигляді мідних і бронзових монет, на яких чеканились позначки тварин-еквівалентів.

Отже ми бачимо, що грошовий товар ділиться на дрібні одиниці, і приймається всіма. Це означає, що всі товари і послуги продаються за гроші, після чого гроші знову використовуються для покупки інших потрібних людям товарів і послуг. Завдяки грошам може бути сформована розвинена «структура виробництва», в рамках якої земля, послуги праці і капітальні товари спільно беруть участь в розвитку виробництва на кожній його стадії і отримують платежі грошима.

Поява грошей приносить величезну користь ще одного роду. Оскільки всі вимірювання здійснюються в грошах, то всі мінові відносини виражені в грошах. Тим самим, люди отримують можливість порівняти ринкову вартість кожного товару з вартістю будь-якого іншого товару. Ці обмінні відносини є цінами, а грошовий товар служить спільним знаменником для всіх цін.

Тільки встановлення грошових цін на ринку створює умови для розвитку цивілізованої економіки, оскільки тільки вони дозволяють античним підприємцям здійснювати економічні розрахунки. Тепер підприємці можуть судити про те, наскільки добре вони задовольняють потреби споживачів, порівнюючи ціни, за якими продають свою продукцію, з цінами на фактори виробництва. Так як всі ці ціни виражені в грошах, підприємці можуть встановити, чи отримують вони прибуток або зазнають збитків.

В науковій літературі Античності стверджується, що гроші виконують кілька функцій. «Гроші є і засобом обміну, і одиницею обліку, і «мірою цінності», і «засобом збереження цінності». Однак всі ці функції є простим наслідком однієї головної: служити засобом обміну» [51, с. 76].

На зміну античній релігії прийшло християнство, саме тому становлення економічних уявлень про грошову систему докорінно змінюється. Економіко-грошові ідеї середньовіччя в Європі не були значними, тому що незначним був розвиток економічних та ринкових відносин, специфічний характер яких визначали цехові організації, гільдії чи, висловлюючись сучасною мовою, монополії. І хоча економічні питання хвилювали деяких середньовічних мислителів в постановці економічних проблем і розумінні суті грошового феномену вони не піднялися навіть до рівня передових мислителів давнини. [див.51]

Так, в рішенні традиційного економічного питання про ціну найбільш прогресивний мислитель середньовіччя, богослов Ф. Аквінський дотримувався тієї думки, що ціна повинна бути «справедливою», тобто різною в залежності від класової приналежності продавця.

Практична ж складова використання грошей в період раннього Середньовіччя не сповнена конкретного значення і обумовлювалася різного роду контекстами. Гроші сприймалися не як еквівалент всіх товарів, а як сам товар, який має якісну характеристику, інколи їх навіть не можна було витратити, незважаючи на наявність у продажу необхідних предметів.

Так, А. Гуревич зазначає, що «в епоху раннього Середньовіччя гроші, будучи предметом власності, практично не виконували ніякої комерційної ролі. Нормани і давні германці, прагнучі накопичувати їх будь-якими способами, не пускали їх в товарний оборот, а прагнули сховати. Це пояснюється тим, що «в скарбі, якими володіла людина, втілювалися її особисті якості і зосереджувалися її щастя і успіх» [26, с. 69].

Середньовічний Схід відчував на собі вплив ісламу, згідно з яким економіка, як і будь-яка інша сфера життя, повинна бути строго регламентована згідно з Кораном: сплата податків і їх використання, заборона лихварства, контроль над торгівлею за суворим дотриманням міри і ваги, наявність майнової нерівності і грошей пояснювалась божественним походженням [50].

Світський мислитель середньовічного Сходу Ібн Хальдун, автор теорії суспільного прогресу, вважав, що в історії суспільства є два періоди, що відрізняються один від одного способом видобутку засобів існування. У питанні про гроші і ціну він дотримувався позиції, що «вони залежать від функціонального призначення продукту і кількості населення» [50, с. 283].

У період пізнього середньовіччя стають актуальними ідеї Платона про ідеальний державний устрій, що відповідає уявленням аскетичної моралі і етичним ідеалам християнської справедливості, з'являються соціальні утопії Т. Мора, Т. Кампанелли, Ж. Бодена. В яких гроші взагалі не мають функціонального призначення.

У XVI і XVII ст. в житті суспільства стали переважати реальні інтереси, які потіснили релігійну і морально-етичну упередженість раннього середньовіччя в питаннях грошей, багатства і торгівлі. На релігію стали дивитися або як на перешкоду, яку треба зламати, або як на допоміжне знаряддя, що сприяє розвитку ринкових відносин [50].

Вже на початку XX ст. німецький соціолог і історик М. Вебер в роботі «Протестантська етика і дух капіталізму» [17] показав, що протестантство вирішило проблему етики і раціональності і тим самим зробило законним не тільки ринок, але і капіталізм з його механізмом накопичення багатства не на шкоду іншим, а для їх користі.

Індустріальне суспільство - одна з основних категорій, в якій сучасні філософи, соціологи, політологи та економісти аналізують тенденції та особливості сучасних, «розвинених» товариств на відміну від «традиційних», «аграрних» (родоплемінних, феодалських).

Термін «індустріальне суспільство», вперше введений в науковий обіг в XIX ст. Сен-Симоном, вживався видатними представниками соціології Контом, Спенсером, Дюркгеймом та іншими вченими. Теорія індустріального суспільства виходить з того, що корінні соціально-економічні, політичні та соціокультурні зміни в процесі суспільного розвитку, відбуваються в результаті трансформації «традиційних» аграрних

суспільств до «індустріальних», сама ж ця трансформація здійснюється в результаті промислової революції і пов'язаного з нею швидкого і великомасштабного вторгнення техніки в усі сфери соціуму [див.26].

В умовах трансформації індустріального суспільства гроші, спираючись на розвиток ринкової економіки, перетворюються в уніфікований предмет обміну – суспільний еквівалент. Зрозуміло, що в світовому масштабі грошовий обіг продовжує зустрічати обмеження у вигляді існування національних валют і перешкод, пов'язаних з економічною політикою держав. Однак, одна функція грошей набуває унікальної якості в глобальному масштабі – якість кількісного визначення. Саме тому математична універсалізація стає визначаючим фактором суспільного розвитку, утворюючи все більше коло раціональних тенденцій у відношеннях між людьми.

У виробника, який втратив прямий, безпосередній контакт із споживачем, виникає спокуса зниження відповідальності за якість товару, так як він перестав бути представником його особи. З господарських відносин йде зв'язок «Я» і «Інший», руйнується «людська взаємодія», кожен виробник виступає для іншого лише засобом, який виробляє потрібний іншому продукт, здатний задовольнити його споживчу потребу. Відносини трудової взаємодії замінюються залежністю від продукту і кожен веде себе як «володар чужої потреби». Як зазначає К. Маркс, в контексті книги «Критика політичної економії»: «Іншими словами, наше виробництво не є виробництво для людини як людини ... Як люди ми не існуємо один для одного в продуктах, вироблених кожним з нас; ... Не людська сутність утворює зв'язок наших виробництв один для одного ... » [58, с. 33].

Економіко-соціологічні дослідження індустріального періоду виділяють 5 основних функцій грошей і грошової системи:

- міра вартості (порівняння вартості);
- кошти звернення (споживча спроможність);

- засіб накопичення (заощадження);
- кошти платежу (платіжний засіб);
- світові гроші [58, с. 61].

У суспільстві яке нормально розвивається, ці функції збалансовані: врівноважені попит і пропозиція, розвиток і накопичення, ціни і платоспроможність, внутрішній ринок і зовнішнє запозичення. Але така гармонія є важко досяжною. В реальному економічному процесі відбувається періодичний перерозподіл функціональної домінанти. «За часів різкого товарного дефіциту зростає «вимушене накопичення» (гроші випадають з товарного обороту, втрачають свою привабливість, так як «на них нічого не можна купити»). У періоди високої інфляції, цінової нестабільності виникає дефіцит грошей як засобу платежу, втрачають цінність накопичення, знецінюється вкладена в них праця, руйнується соціальна стабільність, стає скрутним і малонадійним прогнозування, зростає випадковість в поведінці людей. Використання однієї світової валюти порушує рівноправність учасників світової торгівлі, створює переваги окремих національних економік, підриває міжнародну довіру і так далі» [84, с. 130].

Таким чином гроші, виконуючи свої економічні функції, зачіпають масу загально життєвих проблем, виявляючи свою онтологічну суперечливість: вони то впорядковують склад суспільних відносини, то руйнують їх. Гроші задають певний ритм життя, навіть якщо він вкладається у формулу «від зарплати до зарплати», визначають ціннісні параметри життєвого простору, впливають на динаміку і структуру праці (зміна періодів напруженої праці і відпочинку), визначають образ і якість життя (трудоголік - нероба), співвідношення стимулів і мотивів праці (діяльність заробляння і активна реалізація запитів або переклад життєвих бажань в сферу уявного).

Гегель визначав ціну, «як зовнішню оболонку вартості» [22, с. 99]. Гроші як міра вартості здатні виконувати функцію соціальної комунікації. Вони, зрівнюючи настільки різноякісні предмети (тобто володіючи різними споживчими властивостями), призводять до узгодженої взаємодії настільки

роз'єднаних в своїх інтересах соціальних груп (продавця, покупця, посередника), забезпечують обмін різноманітними видами праці (пекаря, вчителя, лікаря, військовослужбовця), що стають не тільки універсальним ринковим еквівалентом, але і універсальним інструментом, що забезпечує соціальну взаємодію. Через них реалізується загальна взаємодія індивідів, формується цілісний суспільний організм, складові частини якого (індивіди, соціальні групи, професійні спільноти) забезпечують життєдіяльність один одного при наявності згоди з приводу умов цієї взаємодії.

Соціологічна концепція стверджує, що «гроші, як міра вартості, мають кількісне вираження, вони створюють лише можливість адекватного порівняння різних видів праці і товарів, але не реалізують цю адекватність самі по собі. Як механізм, як явище вони нейтральні по відношенню до індивідів, соціальних груп, до їх інтересів, але при цьому вони виявляють свою зацікавленість в контексті соціальних умов. З одного боку, виводячи знеособлену працю на ринкову площу, гроші забезпечують «узгодження дії незгоджених індивідів», тобто створюють певний суспільний порядок. З іншого боку, потрапляючи в залежність від соціальних маніпуляцій (політичних, владних та інших структур), вони виступають завісою фінансового правдоподібності економічних угод» [15, с. 59]. Подібні операції за участю грошей руйнують суспільну довіру, причинно-наслідковий порядок, що може привести до обурення в соціальній системі в цілому. В умовах зростання соціальної нестабільності будь-який приватний конфлікт може стати причиною соціального вибуху.

В індустріальному суспільстві гроші отримують додаткове ціннісне-духовне навантаження у вигляді самих себе, стали сприйматися в контексті існування інших грошей, що призвело до становлення все більш і більш розширюваної уніфікованої системи грошових знаків, наслідком чого є поява світових валют і віртуальних грошей. Останні стали апофеозом «вмирання якісного буття» грошей. Коли справа стосувалася монет і паперових купюр, люди ще могли відчутти гроші як якусь матерію, вони часто залишали в собі

додаткове смислове навантаження, крім своєї кількості. Йдеться, наприклад, про загальну соціальну пам'ять, образами якої користується держава при виготовленні грошових одиниць (зображення президентів, міст, ювілейні монети). [58, с.119].

З появою та впровадженням віртуальних грошей гине і ця фортеця самоідентифікації, в цьому стані гроші абсолютизують тільки своє кількісне значення, посилюючи тим самим базу для подальшої нівелювання культурних смислів. Себто «реальний світ і реальні гроші перетворюються на гру та навпаки», відбувається втрата визначеності та регламентованості, що є критеріями переходу індустріального суспільства до постіндустріального.

Постіндустріальне суспільство на відміну від індустріального розглядається, перш за все, як суспільство інформаційне. Базовими рисами постіндустріального суспільства, за визначенням Іванова Д.В. є:

1) Визначальним чинником суспільного життя в цілому є теоретичне знання. Воно витісняє працю (ручна і механізована) в ролі фактору вартості. Економічні і соціальні функції капіталу переходять до інформації. Як наслідок, ядром соціальної організації, головним соціальним інститутом стає університет як центр виробництва, переробки і накопичення знання. Промислова корпорація втрачає головну роль.

2) Рівень знань, а не власність, стає визначальним фактором соціальної диференціації. Професійна структура виявляється більш істотною для стратифікації, ніж класова. Як наслідок, вогнище соціальних конфліктів переміщається з економічної сфери в сферу культури. Основний конфлікт - «надборотьба» між тими, хто вкорінений у старій культурі, і представниками нової. Результатом цієї великої, але менш насильницької, ніж конфлікти в колишню епоху, боротьби є переструктуризація суспільства - зростання нових і занепад старих соціальних інститутів.

3) Економіка постіндустріального суспільства є, в першу чергу, обслуговуючою, а не виробляючою. У чисельно переважаючому

«третинному» секторі зростає і відокремлюється інформаційний бізнес, стаючи «четвертинним» сектором економіки.

4) Інфраструктурою постіндустріального суспільства є нова «інтелектуальна», а не «механічна» техніка. Соціальна організація й інформаційні технології утворюють «симбіоз». Суспільство вступає в «технотронну еру», коли соціальні процеси стають програмованими [46, с. 50].

До розуміння характеру сучасного суспільства ближче виявилися теоретики постмодернізму. Роботи одного з лідерів напрямку - Жана Бодрійяра в кінці 60-х - початку 90-х років особливо актуальні для адекватного тлумачення проблем та перспектив економічного розвитку.

У постіндустріальну епоху процеси виробництва і споживання набувають, кажучи словами постмодерністів, характер «дискурсу» - знакової маніпуляції. «Система речей, праця постають як «знаки реального», що кодують імператив соціальної інтеграції в ситуації «втрати» самої соціальної реальності» [8, с. 61].

Ці констатації Ж. Бодрійяра можна інтерпретувати як опис одного з аспектів процесу віртуалізації суспільства. «Віртуалізація суспільства-радикальна трансформація способу існування Західної цивілізації. Процес модернізації як реалізації цінностей, суть яких в розташуванні і забезпеченості суцям, виливається в процес реіфікації, уречевлення суспільства, тобто відносини між людьми приймають форму відносин між речами. Реалізація цінностей перетворює людину в функціональний елемент і ресурс суспільства, а соціальні інститути - в автономну реальність. Коли процес модернізації-уречевлення приходить до свого логічного завершення, цінності перестають бути автентичною реальністю. Самопідтримка соціальної системи триває як симуляція, що приховує відсутність «глибинної реальності», під якою увіч мається на оці ціннісна картина світу епохи Модерн. Так звані підсистеми суспільства - політика, економіка, наука, культура - суть ціннісної орієнтації епохи Модерн, стають рубриками

розташування і забезпеченості. З огляду на це, коли цінності реалізовані і, отже, втрачають актуальність, те, що вважається соціальною структурою, соціальною реальністю, втрачає стійкість і визначеність» [7, с. 52].

Ми бачимо процес «розречевлення»: сутність людини відчужується не в соціальну, а в віртуальну реальність, де людина має справу не з річчю (розташовуваним), а з симуляцією (зображуваним): соціальні інститути, що виникли як наслідок упредметнення, втрачаючи, свою владу над індивідом, також включаються в гру. «Інституційний устрій суспільства симулюється, а не ліквідується, тому що він, зберігаючи атрибутику реальності, служить свого роду віртуальним операційним середовищем, в якому зручно створювати і демонструвати образи і яке відкрито для входу чи виходу. Подібним чином операційна система Windows зберігає атрибутику реальності, симулюючи на екрані монітора натискання кнопок калькулятора або розміщення карток каталогу в ящику. Зберігається образ тих речей, від яких власне і визволяє застосування комп'ютерної технології» [7, с. 53].

Економічна сфера - це всі ті соціальні технології, які втілюються для людей епохи Модерн у вирішенні проблем виробництва і надання благ. Ключові елементи постановки і вирішення цих проблем: товар - річ, чия об'єктивна властивість - благо, інновація - розробка і впровадження нових товарів, продуктивна праця в певний час в певному місці; платоспроможність - володіння універсальним речовим заступником товарів - грошима.

Виробництво будь-якої речі після двох століть технологічної революції не є більше реальною проблемою. Проблемою номер один є їх реалізація. Для споживача ця ж проблема постає як проблема вибору з різноманіття марок - товарних знаків. В умовах масового виробництва і масового споживання товар - це перш за все знак. Соціальний статус товарного знаку визначає, яких грошей коштує річ, а не її реальні властивості і не витрати праці. Механізм ціноутворення на речі «від кутюр» і продукцію менш іменитих фірм адекватно описується не А. Смітом, К. Марксом або Дж. М. Кейнсом, а скоріше Фомою Аквінським. «Справедлива ціна, згідно

середньовічним уявленням завжди залежить від «походження». Соціальний статус виробника визначає вартість товару, а не вартість товару - статус виробника» [48, с. 76].

Першим етапом віртуалізації економіки можна вважати появу грошової системи. З перекладом цінностей в паперовий еквівалент форма господарювання визначила поле підміни ціннісної реальності. Поява електронних грошей лише змінила форму подачі цієї підміни, що дозволило зберігати еквівалент будь-якої цінності в віртуальній пам'яті комп'ютера.

Віртуалізація економіки в аспекті електронного розвитку принципово не змінює усталених законів економічної взаємодії, вона лише переводить їх в інтерактивний режим, підкоряючись тенденціям глобалізації.

Сьогодні в результаті загальної «віртуалізації» можна говорити про появу нового напрямку в економічній науці - віртуальної економіки. Якщо поняття «постіндустріальна економіка» говорить тільки про те, що було, то поняття «віртуальна економіка» фіксує рух вперед, до того, що буде.[8, с.67]

«Найважливішою відмінною рисою віртуального економічного життя є його виняткова здатність мобілізації в гранично стислі терміни, що обумовлено можливістю прискорення розрахунків, розширення простору економічних відносин, оптимізації транзакційних витрат. Феномен електронних грошей виникає лише в рамках віртуальної економіки, оскільки розвиток нової економічної культури вимагає появи відповідної форми розрахунків між суб'єктами» [84, с. 420].

При визначенні природи електронних грошей ми будемо виходити з таких методологічних передумов:

- обумовлені характером товарного виробництва;
- залежать від всієї системи виробничих відносин, які панують у суспільстві, зі зміною характеру товарного виробництва і всієї системи виробничих відносин змінюється природа грошей;
- функції грошей єдині;
- форма прояву функцій грошей повністю відповідають їх змісту.

Електронні гроші виконують функцію міри вартості, виступаючи при цьому знаком мінової вартості. При використанні електронних грошей в глобальній мережі зникає внутрішня вартість матеріальних грошей. Однак вираз вартості товару або послуги в грошах - це його ціна. Оскільки електронні гроші вимагають певних витрат для їх збільшення (наприклад, трафік, час), то електронні гроші виконують функцію міри вартості.

Електронні гроші також виконують функцію засобу обміну, оскільки звертаються між одержувачами і платниками.

Як засіб платежу гроші здатні обслуговувати не тільки рух товарів, але і рух капіталу. Електронні гроші є необхідним елементом в Інтернет-просторі, як і готівка в реальності.

Виконання електронними грошима функції засобу накопичення і збереження означає, що вони зберігаються після продажу товарів і послуг і забезпечують купівельну спроможність в майбутньому.

Випуск та обіг електронних грошей має на увазі застосування глобальної мережі, що призводить до ідеї використання в майбутньому електронних грошей в будь-якій державі в якості єдиних світових грошей.

Таким чином, функції грошей здатні виконуватися їх новою формою, яка тільки розвивається - електронними грошима. Хоча з розвитком віртуальної економіки відбувається не тільки модифікація наявних функцій грошей, а й поява нових, в чому відображається загальна діалектика розвитку грошових відносин і принцип історизму.

«Електронні гроші сприяють інтернаціоналізації грошового обігу, забезпечуючи можливість безперешкодного здійснення міжнародних операцій, розширюючи межі простору здійснення платежів. Даний вид грошових відносин продовжує формувати універсальні зв'язки між людьми і предметним світом, хоча вони самі не мають ніякої якісної визначеності» [84, с. 423].

З розвитком ринкових відносин люди отримують доступ до всього, що можна купити за гроші. Розвиток телекомунікаційних технологій дозволяє

ще більше розширити просторові і тимчасові рамки економічних відносин, про що свідчить зростання кількості користувачів мережі Інтернет. Так, в грудні 2015 р світова Інтернет-аудиторія досягла 5 мільярдів користувачів. Україна займає за кількістю користувачів Мережі 109 місце в світі. У грудні 2015 р. Інтернетом в нашій країні користувалися 10 млн осіб [82].

Гроші в віртуальній економіці збільшують значення далеких соціальних зв'язків, роблячи шкоду ближнім. Сучасна людина налаштована до встановлення контактів з максимально віддаленими суб'єктами, захищаючи себе від ризику надмірної близькості і залишаючи можливість перервати відносини в будь-який момент.

«Віртуальна економіка виявляється найбільш прибутковою сферою бізнесу, дозволяючи, в силу специфіки електронних грошей, звільнитися від будь-яких соціальних зобов'язань. Свобода від локальної прихильності і соціальних зобов'язань призводить до поступового перетворення грошової форми багатства в домінуючу і формування схильності не брати до уваги інших, а завершується все це дезінтеграцією бідних і багатих соціальних груп. Стає менше посередницьких ланок всередині соціальної системи, що поєднують бідних і багатих і забезпечують їх комунікацію і згоду. В результаті у них стає все менше фактичних точок дотику, і ігнорування багатими інтересів суспільства, розриви комунікацій і взаємне відчуження втілюються в реальні форми просторової і тимчасової сегментації» [84, с. 425].

Отже, зустріч соціальних груп все частіше переноситься у віртуальний простір. Те, що в реальності відгороджене від чужих очей високими парканами і охороною, постає перед суспільством у вигляді світських новин і зачаровуючих картин «красивого життя». Зразки престижного споживання постають перед суспільством як спектакль, в який відчужується реальна комунікація.

Це суспільство об'єднано вже не грошима ринку як знаками реальних процесів в економіці, а семіотичними грошима віртуальної економіки

споживання, що не мають зв'язку з реальними процесами виробництва і обміну.

Таким чином, з одного боку в електронній формі грошей все більше проявляється глобальна (інтегруюча) функція грошей, з іншого боку спостерігається формування соціально-сегментної функції.

Крім інтеграції в єдине ціле держав і територій, наслідком все більшого поширення розрахунків з використанням електронних грошей став істотний зріст ступеня інтеграції сегментів фінансового ринку - валютного, фондового і термінового.

Парадокс сучасної стадії розвитку грошей полягає в тому, що вони самі, будучи продуктом і механізмом економічного розвитку, відчужуються від реальної економіки. Сучасна фінансова організація, як правило, велика, складна і має велику швидкість фінансових операцій і потоків. У 1973 р. співвідношення інвестиційного і спекулятивного капіталу становило 9 до 1, з тих пір ситуація змінилася на прямо протилежну. Обсяги спекуляцій які не піддаються осмисленню провокуються величезною концентрацією добробуту, який сформувався за роки віртуалізації економічних відносин. Подібне зростання сприяє подальшому збагаченню багатих і ще більшому знедоленні бідних. Таким чином, ті, хто заробляє, але не ті, хто володіє активами, ось уже багато років відчувають на собі постійне зниження рівня життя.

Відчужуючи більшість особистісних соціальних зв'язків, гроші актуалізують довіру - основу відносин людини з ними як абстрактною категорією. Це довіра не до суб'єктів конкретних відносин або до певної грошової одиниці, а до грошей взагалі, які в усьому світі визнаються в якості універсального еквіваленту, засобом реалізації будь-яких цілей. «Гроші можуть самовідтворюватись і множитись незалежно від господарської реальності, а фінансові потоки стають віртуальною економікою, за якими не стоять процеси в реальних секторах. Таким чином, проявляється спекулятивна функція грошей у віртуальній економіці» [84, с. 430].

Важливим питанням при використанні тієї чи іншої форми грошей для користувача є проблема анонімності і збереження конфіденційної, комерційної або особисто значимої інформації. Електронні гроші як раз виступають таким платіжним засобом, які поєднують в собі зручність електронних розрахунків з конфіденційністю готівки. Сучасні технології дозволяють провайдерам електронних грошей, не збираючи інформацію щодо платників, стежити за їх одноразовим використанням даним клієнтом. Покупець не може бути ідентифікований навіть при змові продавця з банком. У той же час покупець при бажанні може ідентифікувати себе сам і довести факт здійснення угоди.

«Маскуюча функція електронних грошей проявляється в можливості забезпечення різного ступеня анонімності (від абсолютної анонімності до повної ідентифікації особистості користувача), що визначається технічними характеристиками кожної окремої схеми електронних грошей» [84, с. 434].

Таким чином, можна визначити наступні нові функції грошей у віртуальній економіці: глобальна (загальна, інтегруюча), спекулятивна, соціально-сегментуюча, функція маскування.

В процесі еволюції грошей відбувається те, що можна назвати проявом сутності грошей. Тобто більш розвинені економічні умови сприяють глибшому прояву сутності грошей. Розвиток функцій грошей, обумовлений, в свою чергу, розвитком суспільного виробництва, що в врешті-решт, призводить до того, що грошові функції вступають в суперечність з існуючою формою грошей.

Остання починає гальмувати розвиток функцій грошей. Подолання цієї загрози стає можливим завдяки зміні їх форми. При цьому слід пам'ятати, що еволюція форм і видів грошей пов'язана з закономірним розвитком продуктивних сил і відносин та дією загальноекономічного закону економії суспільної праці.

Підсумовуючи все сказане вище, можна констатувати, що значення грошей в процесі соціокультурної модернізації залежало і залежить від умов

функціонування грошового обміну. У традиційному суспільстві гроші служили ідентифікуючим засобом обміну, вони самі були наповнені конкретним змістом, а тому вони відображали специфіку ситуації, в якій відбувалася транзакція. Тим самим грошовий обмін тільки посилював процес культурної замкнутості. В індустріальному суспільстві всі властивості грошей звелися до одного показника - їх кількості.

Соціокультурне значення грошей переводиться в математичні показники, це в свою чергу, сприяє тому, що в рамках міжкультурної взаємодії виникає загальна логіка пояснення існуючого, шляхом перерахування. Як наслідок виникає універсальний комунікативний код, який стає фундаментом модернізації та глобалізації.

У постіндустріальному суспільстві гроші остаточно відриваються від функції позначення (ідентифікації). Існування грошей стає замкнутим на самих собі, що призводить до «гри в економіку» це відбивається у характері соціокультурних відносин. Підсумком цього стає «розмитість» у визначенні сутності модернізації, відсутність довгострокових тенденцій, на місце яких приходять диференціація, дезінтеграція і постійна зміна (плинність) особистісних ідентичностей. [докладніше про це див. 7, 8].

2.2. Інформаційне поле функціонування грошей в соціологічному вимірі.

«Інформаційна функція грошей (модус відображення)» обґрунтовує судження про те, що людина, здійснюючи обмін, інтуїтивно або свідомо керується інформацією з метою удосконалення товарного обміну, створює нові інформаційні технології та інструменти (засоби).[104]. Одним з таких інструментів у сучасному світі стали гроші, що значно удосконалило обмінні процеси. Гроші з моменту своєї появи виконували роль «безмовних інформаторів», несли й несуть інформацію не тільки про свою вартість,

вартість товарів і послуг, але й інформують суб'єктів ринку про стан і перспективи розвитку окремих галузей і господарств. Гроші містять в собі інформацію про сьогодні, минуле і майбутнє. Своєю чергою гроші дозволяють оцінити цінність і самої інформації. Це говорить про адекватність обраної нами методології дослідження феномена.

В контексті як соціально-економічного, так і філософського та соціологічного сприйняття грошей представлені й аргументовані просторово-часові якості грошей. Ці якості виявляються при розгляді логіки еволюції грошей. Треба сказати, що гроші в просторі або часі, дослідники (економісти, соціологи, філософи) розглядають окремо. Якщо звернутися до історії, то ми побачимо, що в античності час і гроші розведені, гроші сприймаються лише як засіб обміну. Про це йшлося в першому розділі моєї дипломної роботи. Проблеми «час – гроші» не існує у традиційному суспільстві. Тому немає та уявлень про цінність часу, здатного приносити гроші. Щодо питання про простір, то тут він не структурований, розуміється як господарство.

У Середні віки удосконалюється астрономія та механіка, що сприяє розвитку точного вимірювання часу. Саме в цей період виникає лихварство (починається утилітарний підхід до часу). Проблема «час – гроші» виникає як максима, в господарсько-економічній сфері починається порівняння часу і грошей, іншими словами, час і гроші зближуються. Простір починає розумітися як господарство, котре розщеплюється на рівні: мікро- та макрогосподарство.

У Новий час «відкриття» зв'язку грошей і часу прискорило поширення уявлення про калькуляцію як основу раціонального використання часу. Відбувається універсалізація часу виробництва та економічного зростання, а головною властивістю часу стає здатність грошей бути мірою кількісного обчислювання. Гроші починають виражати практично всі процеси, відносини, що існують у суспільстві. Феномен грошей поширює свій вплив й у просторі, де з'являються такі рівні та межі: мікро-, макро-, мегагосподарство, де людина – центральна ланка господарства, яка об'єднує

всі ці рівні. Протягом другої половини XIX– першої половини XX ст. гроші стають світовими, формується світова грошова система.

У другій половині XX ст. такий феномен як «віртуальна реальність» впливає і на феномен грошей – з'являються «віртуальні гроші». По-новому розставляються смислові акценти: час має цінність, тому що гроші мають здатність приростати у процесі обігу в часі. Гроші «стискають час» і в цьому процесі саме гроші починають виконувати детермінуючу роль, інтернаціонально спрямовуючи всі види соціального буття і всі види діяльності, підпорядковуючи собі не тільки економічні, але й політичні, світоглядні, моральні та глобально-політичні процеси. Розширюється простір, сприяючи процесам глобалізації та формуванню мегагосподарства. [103]. Але навіть із появою «віртуальних грошей» гроші не втратили своєї матеріальної основи. Їм все одно властивий такий атрибут як маса-енергія.

До 1900 року більшість індустріалізованих держав перебували на певній формі золотого стандарту, з паперовими нотатками та срібними монетами, що складала циркуляційний носій. Приватні банки та уряди в усьому світі дотримувалися закону Грешама: платити золото і срібло, але виплачувати їх у купюрах. Це не відбувалося в усьому світі одночасно, але відбувалося спорадично, як правило, в часи війни або фінансової кризи, починаючи з початку 20-го століття і продовжуючись у всьому світі до кінця 20-го століття, коли набули чинності нестійкі валюти. Однією з останніх країн, які відірвалися від золотого стандарту, були Сполучені Штати в 1971 році.[58, с.136].

Жодна країна в будь-якій точці світу сьогодні не має золотого стандарту чи стандартної валютної системи.

Грошові кошти або депозити до запитання комерційного банку – це вимоги до фінансових установ, які можуть бути використані для придбання товарів та послуг. Депозитний рахунок – це рахунок, з якого кошти можуть бути вилучені в будь-який час чеком або зняттям готівки без надання попереднього повідомлення банку або фінансовій установі. Банки мають

юридичне зобов'язання повернути кошти, що знаходяться в депозитах до запитання, негайно на вимогу (або «на вимогу»). Вилучення депозитів по запиту може здійснюватися особисто, через чеки або банківські чеки, за допомогою банкоматів або через онлайн-банкінг.

Гроші комерційного банку створюються через банківську систему з частковим резервуванням, банківську практику, де банки зберігають лише частку своїх депозитів у резерві (як готівкові та інші високоліквідні активи), а також надають залишок, зберігаючи одночасне зобов'язання погасити всі ці депозити. Грошова маса країни зазвичай вважається загальною сумою валюти в обігу, а також загальною вартістю чекових та ощадних депозитів у комерційних банках країни.[109]. У сучасних економіках відносно мало грошової маси знаходиться у фізичній валюті. Наприклад, у грудні 2010 року в США, з 8853,4 млрд. дол. США у вигляді широкої грошової пропозиції (M2), лише 915,7 млрд. дол. (Близько 10%) склалися з фізичних монет і паперових грошей.

«Етичний вимір грошей» трактує проблеми співвідношення етики та економіки, що великою мірою зумовлюється релігією. Саме в ній містяться ті цінності, які показуються на господарській діяльності соціуму. Господарська етика тієї чи іншої релігії має риси, які характерні саме для неї, мають національну особливість, що відбивається й у господарській діяльності різних країн.

В економіці гроші є будь-який фінансовий інструмент, який може виконувати функції грошей. Ці фінансові інструменти спільно називаються грошовою масою економіки. Іншими словами, грошова маса – це кількість фінансових інструментів у межах конкретної економіки, доступних для придбання товарів або послуг. Оскільки грошова маса складається з різних фінансових інструментів (як правило, валюти, депозитів до запитання та інших видів депозитів), сума грошей в економіці вимірюється шляхом об'єднання цих фінансових інструментів, що створюють грошовий агрегат.

Сучасна монетарна теорія розрізняє різні способи вимірювання запасу грошей або грошової маси, зображених у різних типах грошових агрегатів, використовуючи систему категоризації, яка фокусується на ліквідності фінансового інструменту, що використовується як гроші. Найбільш часто використовувані грошові агрегати (або види грошей) умовно позначаються M1, M2 і M3[106, с. 67-73]. Це послідовно більші агреговані категорії:

- 1) M1 – валюта (монети та векселі) плюс депозити на вимогу (такі як чекові рахунки);
- 2) M2 – це M1 плюс ощадні рахунки та строкові депозити до \$ 100,000;
- 3) M3 – M2 плюс великі строкові депозити та подібні інституційні рахунки.

M1 включає лише найбільш ліквідні фінансові інструменти, а M3 відносно неліквідні інструменти. Точне визначення M1, M2 тощо може бути різним у різних країнах.

Інший показник грошей, M0, також використовується; на відміну від інших заходів, він не показує реальну купівельну спроможність фірм і домогосподарств в економіці. [M0] – це грошова база, або сума грошей, фактично видана центральним банком країни. Він оцінюється як валюта плюс депозити банків та інших установ в центральному банку. M0 також є єдиними грошима, які можуть задовольнити резервні вимоги комерційних банків. [58, с.77-81].

Фіатські гроші або валюта – це гроші, вартість яких не походить від будь-якої внутрішньої вартості або гарантують, що вона може бути перетворена в цінний товар (наприклад, золото). Натомість, вона має значення лише за державним замовленням (fiat). Як правило, уряд оголошує валюту fiat (звичайно банкноти та монети з центрального банку, наприклад, Федеральну резервну систему в США) як законне платіжне обладнання, що робить незаконним не приймати валюту fiat як засіб погашення всіх боргів.

Деякі злиті монети, такі як австралійський золотий самородок і американський орел, є законним платіжним засобом, однак вони торгуються

на основі ринкової ціни вмісту металу як товару, а не номінальної вартості законного платіжного засобу (зазвичай це лише невелика частка).

Фіатські гроші, якщо вони фізично представлені у вигляді валюти (папери або монети), можуть бути випадково пошкоджені або знищені. Проте, грошові кошти мають перевагу над репрезентативними або товарними грошима, оскільки ті самі закони, які створювали гроші, можуть також визначати правила його заміни у разі пошкодження або знищення. Наприклад, уряд США замінить пошкоджені нотатки Федеральної резервної системи (долари США), якщо принаймні половину фізичної нотатки можна буде реконструювати, або якщо іншим чином буде доведено, що вона була знищена. На противагу цьому, втрачені або знищені фіатські гроші не можуть бути відновлені [58, с.144].

Варто враховувати та процеси глобалізації, що відбуваються у світі, які зачіпають всі сфери діяльності сучасних країн. Ці процеси позначилися й на виробленні «метаетики», «глобальної етики». Тому при «перенесенні» цінностей іншої культури, релігії, етики на простори будь-якої іншої держави виникають сперечання і «неприйняття» або ще гірше – хибна інтерпретація цінностей. Розглянувши господарську етику юдаїзму, католицизму, православ'я, протестантизму, робимо висновок, що для конкретної держави слід розробити національну програму розвитку господарства. Для України також мають бути встановлені обмеження на процес «вбирання» чужих «за духом» цінностей, що не відображають буття вітчизняної господарської діяльності, етики, і відповідно, не сприяють виробленню етичного виміру грошей.

Розвиток комп'ютерних технологій у другій половині двадцятого століття дозволив цифрам відображати гроші. До 1990 року в США всі кошти, передані між центральним банком і комерційними банками, були в електронному вигляді. До 2000-х років більшість грошей існувала як електронна валюта в базах даних банків. У 2012 році за кількістю транзакцій від 20 до 58 відсотків операцій були електронними (залежно від країни).

Ненаціональні цифрові валюти були розроблені на початку 2000-х років. Зокрема, Флор і Бейнц набрали обертів до Dot-com. Не так багато нововведень відбулося до концепції Bitcoin в 2009 році, яка запровадила концепцію криптовалюти – децентралізованої невідомої валюти.[107].

Серед розглянутих форм інформаційної функції грошей найбільший інтерес полягає в індивідуальній формі, яку характеризують певні структурні компоненти. До них у науковій літературі відносять:

- 1) емоції та почуття,
- 2) перцептивну сферу економічної поведінки,
- 3) економічні уявлення та економічне мислення, вольові компоненти [6].

Для кращого розуміння сутності інформаційності грошей зупинимося на її структурних компонентах, серед яких виокремлюють: економічні емоції та почуття, що виникають при переживанні людиною економічних процесів, які можна поділити на:

- 1) праксичні емоції (задоволення результатами та процесом праці);
- 2) гностичні (пов'язані з пізнанням);
- 3) глоричні (бажання визнання та пошани);
- 4) пугнічні (бажання подолати страх, небезпеку, відчутти азарт, ризик);
- 5) альтруїстичні або егоїстичні (при обміні та споживанні). [6, с.98]

Економічні уявлення — це уявлення про те, як функціонує економіка, як створюється суб'єктивний економічний образ: здатність людини або соціальної групи відображати, розуміти економічні явища, пізнавати їх сутність, засвоювати та співставляти економічні поняття, категорії, теорії з вимогами економічних законів, з об'єктивною реальністю та на основі цього будувати власну економічну діяльність [55].

Проаналізувавши низку літературних джерел, інформаційну функцію грошей можна окреслити як процес, метою якого є досягнення суб'єктом оптимальної позиції в системі економічних відносин [16].

У таблиці 2.1 наведено узагальнені характеристики розвитку сукупності теорій грошей [38].

Таблиця 2. 1. Характеристики стадій еволюції системи теорії грошей

Назва етапу еволюції	Період	Домінуючий предмет дослідження	Сутність грошей
Ранній	VI-IV ст. до н.е. – XVIII ст.	а) «природні» блага	реальна вартість
		б) монети	символічна цінність
Класичний	XVIII ст. – сер. XIX ст.	а) реальні гроші	реальна вартість
		б) раховані гроші	уявна вартість
Неокласичний	сер. XIX ст. – сер. XX ст.	а) готівкові кошти	реальна вартість
		б) безготівкові гроші	купівельна здатність
Постнеокласичний	сер. XX ст. – сучасність.	а) національна валюта	економічна цінність
		б) міжнародна ліквідна одиниця	соціальна цінність

Для будь-якого етапу розвитку теорій грошей характерне протиставлення двох понять: реальні гроші та умовні (рахункові) гроші. Для вирішення дуальної природи грошей Ю. В. Базулін пропонує розмежування таких понять, як грошовий знак, грошовий символ та грошова одиниця, що покликане поділити не тільки властивості грошей як уявного і матеріального об'єкта, але й поєднати їх економіко-правове та соціально-економічне поле пізнання [5]. «Гроші-символ» - це:

- 1) вираз суті соціальних відносин;
- 2) інформаційний квант;
- 3) абстракція, узагальнення, отримане за допомогою логічної конструкції, заснованої на уявному знанні та ігнорування реального різноманіття;
- 4) «абсолютна ідея», завжди одинична, у тому сенсі, який вкладається в поняття «першомонада».

Гроші-символ володіють соціальною цінністю. Грошові знаки є:

- 1) економічною формою вияву соціальної суті грошей-символу;

2) транслятором інформації від соціальної системи про необхідність через зміни в економічній системі;

3) одночасно і пасивними, і активними. [там само]

Грошова одиниця – це правовий продукт, що надає грошовим знакам властивість вимоги, боргового інструменту, що фіксує право на частину чужої праці. Це величина, якій умовно присвоюється значення одиниці багатства. Це грошовий знак, що має номінал.

Грошові одиниці мають купівельну спроможність, яка є ірраціональною формою представницької вартості грошового знака. Купівельна спроможність грошової одиниці є повідомленням про пропорції обміну, закріплені в традиціях господарського обороту. Грошові одиниці, на відміну від категорій гроші-символ та грошові знаки, завжди мають образотворчий або числовий номінал»[31, с.13]. Наявність таких протилежних понять – реальні й умовні гроші - призвело до формування двох наукових напрямків, які різним чином тлумачили походження і природу грошей: товарно-еволюційний і державноправовий.

Зроблені Т. Нестіком дослідження про ставлення до грошей у осіб з різним типом економічної адаптації свідчать про те, що воно є значущою складовою сприйняття інформації особистістю в економічній сфері [31]. Позиція суб'єкта в системі економічних відносин і пов'язаний з нею рівень матеріального добробуту є оптимальним, якщо він дасть змогу задовольнити основні потреби особистості на певному етапі життя або підготувати особистість до наступного етапу чи до можливих економічних криз і потрясінь [70].

Визначення сутності поняття «електронні гроші» постійно еволюціонує. Трансформація уявлення про електронні гроші відбувається під впливом появи нових механізмів їх емісії, збереження та передачі, де ключове значення має базова технологія. Тому в цьому понятті науковці виокремлюють економічний, юридичний і матеріально-технічний аспекти [18].

Товарні гроші — це вид товару, який функціонує як валюта. Наприклад, у XVII та на початку XVIII століть американські колонізатори використовували в операціях боброву шкірку і сушену кукурудзу. Маючи загальноприйняті цінності, ці товари використовувалися для купівлі та продажу інших речей. Товари, що використовуються для торгівлі, мали певні характеристики: вони були бажаними і, отже, були цінними, але вони також були довговічними, портативними й легко зберігалися.

Інший, більш просунутий приклад товарних грошей — це дорогоцінний метал, такий як золото. Століттями золото використовувалося для повернення паперової валюти до 1970-х років.[108]. Наприклад, у випадку з долларом США це означало, що іноземні уряди змогли взяти свої долари та обміняти їх за певною ставкою на золото з Федеральним резервом США. Цікаво те, що, на відміну від бобрів та сушеної кукурудзи (яка може бути використана для одягу і їжі, відповідно), золото дорогоцінне виключно тому, що люди цього хочуть. Це не обов'язково корисно — ви не можете з'їсти золото, і воно не зігріє, але більшість людей думають, що це красиво, і вони знають, що інші вважають, що це красиво. Отже, золото — це те, що має значення. Золото, таким чином, служить фізичним знаком багатства на основі сприйняття людьми.

Цей зв'язок між грошима і золотом дає уявлення про те, як гроші отримують свою цінність — як уявлення про щось цінне.

Другий тип грошей — це грошові кошти, які не вимагають підтримки фізичним товаром. Натомість, вартість валютних валют встановлюється попитом та пропозицією та вірою людей у її цінність.

Сьогодні вартість грошей (не тільки долара, а й більшості валют) вирішується виключно його купівельною спроможністю, продиктованою інфляцією. Тому просто друк нових грошей не створить багатства для країни.

Гроші створюються своєрідною вічною взаємодією між реальними, матеріальними речами, нашим прагненням до них і нашою абстрактною вірою в те, що має цінність. Гроші є цінними, тому що ми хочемо цього, але

ми хочемо цього тільки тому, що вони можуть отримати нам потрібний продукт або послугу.

Але точно, скільки грошей є, і якої форми визначити неможливо. Економісти та інвестори ставлять це питання, щоб визначити, чи є інфляція або дефляція. Гроші поділяються на три категорії, так що вони більш помітні для цілей вимірювання: фізичні номінали монет і валюти; депозити, які є чековими рахунками; та чеки. Ця категорія грошей є найменшою з трьох, і, по суті, це гроші, які використовуються для покупки речей і здійснення платежів. Гроші істотно змінилися з часів оболонки і шкіни, але його головна функція зовсім не змінилася. Незалежно від того, яку форму вона приймає, гроші пропонують нам засіб обміну товарами та послугами і дозволяють економіці зростати, оскільки транзакції можуть бути завершені з більшою швидкістю.

2.3. Смыслоутворююча функція грошей і її соціальні наслідки.

Методологічною основою такого твердження є розгляд проблеми сенсу життя, такою з-поміж багатьох інших, є концепція В. Сержантова. Сенс життя, є, насамперед, стратегічною метою життя людини, тобто завданням на тривалий період чи на все життя, більшою або меншою мірою нею усвідомлюваним. Життя – це не тільки засвоєння світу і залучення до нього, а й відстоювання свого «Я» від абсорбції світом.[105, с. 155-162]. Особливо це актуально в «світі грошей», де гроші займають одне з найголовніших місць в системі цінностей суспільства та індивідуума.

Сенс життя у свідомості і поведінці індивіда набуває форми обов'язку та ідеалів, які є не чимось нав'язаним з примусу, а добровільно взятими на себе, тобто проявом свободи волі індивіда. Протягом життя гроші ескортують та наповнюють матеріальною силою волю людини, створюють одночасно суспільний механізм її реалізації (ринок), але вони байдужі до

того, на що ця воля спрямована. Гроші лише визначають кількісні кордони можливого в цілеспрямованій діяльності людей.

Свобода волі є постійним руйнуванням суперечності між внутрішнім та зовнішнім буттям індивіда. З одного боку, свобода волі є реалізацією внутрішніх потенціалів, що виражають природу людини, а з іншого боку, процес реалізації волі здійснюється завжди в зовнішньому об'єктивному світі, в тому чи іншому соціальному середовищі. Системна організація соціуму висуває певні вимоги до індивіда, при недотриманні яких буде мати місце як ексцес функціонування соціальної системи, так і деформація життєдіяльності та розвитку індивіда. Свобода є реалізацією природи індивіда, що полягає в її потребах і спрямована на певні цілі, які людина сама ставить перед собою.[5, с.44].

Тому індивідові, що входить у грошовий світ як ціннісну реальність, слід пізнати основні закони функціонування економіки, у тому числі й «закони» грошей. І тільки після цього людина зможе визначити місце і роль грошей у своїй особистісній системі ціннісних орієнтацій. Все це дозволяє побачити гроші в контексті смислоустрою людини, яка збагачує і створює «сенси» у своєму житті.

Протягом тривалого часу О. Дейнека здійснював моніторинг про ставлення до грошей у середовищі підприємців, а також проводив крос-культурні дослідження у цій сфері [5]. На основі вивчення особливостей етнічного мислення та концепції соціального мислення Є. Дрозд-Сенковська дослідила грошове ставлення індивідів, а у працях К. Абульханової-Славської цей феномен вивчався шляхом аналізу моделі індивідуальної свідомості [79].

До феномена грошового ставлення ними було включено такі аспекти:

- 1) ціннісний компонент, що розкриває значущість грошей для особистості;
- 2) емоційний компонент ставлення індивіда до грошей, що водночас визначає мотиваційний компонент грошового ставлення (сила,

інтенсивність бажання особистості мати гроші) та властивість особистості, що виявляється в грошовій поведінці (наприклад: жадібність, щедрість тощо);

- 3) поведінковий компонент передбачає оцінку суб'єктивної значущості тієї чи іншої дії з грошми (одержувати, витратити, накопичувати тощо);
- 4) соціальне бачення індивіда про роль грошей у особистісному і громадському житті;
- 5) соціальне бачення особистості про функції грошей у власному житті, що передбачає суб'єктивну оцінку щодо визначення життєвих цілей особистості, на досягнення яких направляються грошові кошти [35].

Було досліджено також про те, що коли грошей вдосталь, люди починають сприймати їх як меншу цінність [2]. Коли в грошах мінімізована або зовсім втрачена частка реальної праці, тоді домінує уявлення про них як про явище, що породжує саме себе [19]. Поряд із психологічними регуляторами грошової поведінки, на неї впливають різні непсихологічні фактори, такі, як соціально-демографічні, культурні тощо [35]. Суб'єктивна цінність грошей і віра в їхню могутність позитивно пов'язані з економічною цінністю часу, гнучкістю у плануванні часу орієнтацією на майбутнє [31]. Відсутність стабілізаційної бази в грошах трансформується через інфляцію в психологію марнотратної безгосподарності [3].

Таким чином, гроші в контексті сенсоутворювального аспекту людського життя посідають чільне місце в житті кожної людини, що живе в соціумі.

Проведене дослідження проблематики таких психологічних феноменів, як ставлення індивіда до грошей, економічна свідомість та економічне самовизначення особистості дають змогу стверджувати, що можна простежити чіткий взаємозв'язок та взаємозалежність цих явищ.

Хоча складно точно спрогнозувати динаміку процесу формування економічної свідомості та самовизначення особистості у високодинамічному економічному просторі, адже існує безліч факторів, які їх детермінують,

проте, ставлення до грошей є важливим компонентом економічного самовизначення груп і окремих осіб, який здійснює на нього вагомий вплив. Гроші можуть виступати і метою, і засобом формування економічного самовизначення, економічної свідомості та економічної активності індивіда.

Одним з найважливіших символів суспільства ілюзій, суспільства, де все продається, є гроші, які стали об'єктом поклоніння та основним квазірелігійним культом індустриальних країн епохи неолібералізму. Ставлення людини до грошей, їх роль у функціонуванні сучасного і традиційного суспільства є предмет вивчення двох областей знання — психології та антропології (етнографії) грошей. У психології грошей в основному вивчається ставлення індивіда до грошей, антропології - в традиційних культурах. У традиційних культурах існує велика різноманітність форм товарних еквівалентів, які в певному сенсі можна розглядати як гроші.

Цікавий приклад ролі та значення грошей призводить А. Вайнер у фільмі «Жителі Тробріанських островів» (1990). Гроші тут роблять з пальмового листа, на які за допомогою дерев'яних матриць наносять особливий малюнок. Гроші можуть робити тільки жінки, в цьому запорука їх сили та влади. Гроші використовуються в якості товарного еквівалента при обміні (купівлю) деяких предметів. Правда, в цьому аспекті вони мають обмежене значення, бо на о. Кірівіна, де знімався фільм, для товарного обміну використовуються і долари. Але гроші з пальмового листа мають фундаментальне символічне значення як об'єкт дарування в різних церемоніях обміну поряд зі спідницями, які також є об'єктами дарування. Для тробріанців гроші – це символ традиції, їх дарування — форма надання уваги або, навпаки, обдарування наданою увагою з боку одноплемінників.

Про таку форму дарування (потlach) багато й переконливо писав свого часу відомий французький соціолог Е. Дюркгейм.

Отже, традиційні гроші символізують емоційні стосунки людей один з одним. Їх накопичують (роблять) і дарують для того, щоб підкреслити, що

людина оточена дружньо налаштованими людьми, які завжди нададуть їй підтримку. Величезна кількість грошей (спідниць) в якості дарів (на перший погляд абсолютно безглузних) необхідні для наступного циклу дарувань в якості подяки за надану участь окремії людині спільноти (у фільмі села Квайбаго). В результаті людина відчуває себе частиною спільноти. Вона не самотня, весь час перебуває в процесі церемоній, які передбачають особистісне спілкування.

Традиційні гроші, їх нескінченний обмін є основою для здійснення особистісної комунікації, спілкування людей один з одним, підвищення емоційного тону. І ще одна деталь: гроші (гірлянди з бананового листя з малюнком) повинні бути подаровані, але ніхто не рахує, скільки їх. Бажано багато, щоб підкреслити щедрість дарувальника. Іншими словами, акцент робиться на самому акті дарування, а не на кількості.

Зовсім інше значення грошей в сучасному неоліберальному суспільстві. У порівнянні з традиційними культурами в західному індустріальному суспільстві загальне лише одне: гроші можуть розглядатися в якості форми комунікації. Правда, комунікація ця має безособовий характер, на відміну від персоніфікованої в традиційному [61,с.85].

Питання визначення грошей як економічної, етичної категорії уже було об'єктом пильної уваги науковців. Деякі вчені виходять з функцій грошей, деякі – з їх властивостей. Основні підходи до визначення сутностей грошей наведено у табл. 2.2. Регулювання центральної категорії всієї економіки встановлюється в державі на основі принципів грошового існування, які прийняті в тому чи іншому суспільстві.

Таблиця 2. 2. Дефініція «гроші» в економічній літературі

Автор визначення	Сутність
Аристотель (384-322)	Продукт угоди між людьми

pp. до н.е.)	
Г. Кнапп (1842-1926)	Продукт права, продукт держави
П. Самуельсон (XX ст.)	«Гроші – це штучна соціальна умовність»
К. Маркс (1818-1883)	Продукт товарного виробництва
А.Сміт (1723-1790)	Посередник в обміні товарів
Д. Рикардо (1772-1723)	Технічний засіб обміну товарів
К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю (XX ст)	«Гроші - це те, що вони роблять. Все, що виконує функції грошей, є гроші»
Е.Д. Долан, К.Дж. Кемпбелл Р.Дж.Кемпбелл (XX ст)	Засіб оплати товарів і послуг, засіб виміру вартості, а також збереження вартості
Л. Харріс	Те, що функціонує як засіб обігу, рахункової одиниці та засоби збереження вартості
С.Б.Ільїна, В.П. Шило	Суспільно визначений засіб платежу, який приймається в обмін на товари і послуги, а також при сплаті боргу
Л.В. Левченко	Специфічний товар, що має властивість обмінюватись на будь-якій інший товар. Є загальним еквівалентом
А. Шептун	«Гроші - це річ, яка має свою особливу форму руху від однієї людини до іншої і висловлює певний спосіб спілкування. Річ, яка, незалежно від своєї матеріальної чи символічної форми, служить інструментом суспільної взаємодії людей за допомогою обміну. Це і є «джерелом» величезної цінності грошей для суспільства»

Еволюція підходів до теорії грошей й грошового обігу визначала становище й роль держави в економічному просторі та регулюванні грошового обігу країни. Сучасні підходи до управління грошовим обігом ґрунтуються на поєднанні підходів кейнсіанської школи та сучасного монетаризму.

Розгляд впливу грошей на людину було предметом аналізу багатьох вчених, письменників і поетів. Над цією проблемою розмірковував Платон в «Державі» та інших творах. Дана тема хвилювала Шекспіра і Пушкіна. Але все ж першим, хто поставив її в центр аналізу, був Г. Зіммель — автор праці «Філософія грошей», один з прямих попередників економічної антропології. Психологія грошей — область досліджень, активно розвивається у вітчизняній науці [40].

Найбільш різнобічно і концептуально насичено проблема представлена в дослідженнях І.М. Зарубіної. Положення, співзвучні ідеям економічних антропологів і дослідників, що працюють в рамках економіки дару, найбільш рельєфно виражені в її статті «Гроші як соціокультурний феномен: межі функціональності» [36]. Автор зазначає, що єдино значуща властивість грошей — це кількість. Зарубіна, розглядаючи механізм впливу грошей на соціальні відносини, зазначає, що цей феномен «в загальному вигляді можна описати як редукцію якісної своєрідності соціальних і культурних відносин і зв'язків до кількісних і знеособленим» [37]. Розмірковуючи над деякими положеннями Г. Зіммеля з книги «Філософія грошей», автор показує, що кількісна природа грошей зумовлює особливий спосіб життя, пронизаний раціональністю (вигідністю), щоденними розрахунками та обчислюваним можливим майбутнім. Особливо цікаво в цьому плані розгляд Зарубіної виведення Г. Зіммеля про те, що «властивість грошей переводити якісні характеристики в кількісні формує універсальну для західної культури модель світосприйняття і пізнання, що знайшла віддзеркалення в природних і соціальних науках» [38].

Отож, гроші є сенсом життя людини, оскільки обмінюються на цінності, які людина хоче придбати.

У теорії Дж. Кейнса стан рівноваги макроекономічної системи є лише окремим випадком і тому потрібне державне втручання з його відновлення. На ринку товарів завжди існує дефіцит ефективного попиту, який дестабілізує ринки праці грошей та облігацій. Вирішальна роль у досягненні рівноваги економічних систем можлива через заходи державного регулювання.

Гранична схильність до споживання та гранична ефективність капіталу, як зазначав ще К. Маркс, має тенденцію до зниження і, як наслідок, зменшується можливість реалізувати створені споживчі та інвестиційні товари. Тому населення починає надавати перевагу готівковим грошам як формі збереження своєї частки доходу. Вигоди від володіння грішми населення починають перевищувати вигоди від їх виробничого інвестування [57].

М. Фрідмен вирішальне значення для досягнення стабільності економіки надавав відповідності стабільного попиту на гроші та їх пропозиції. У випадку, якщо попит буде перевищувати пропозицію, виникне прагнення позбутися надлишкових грошових залишків. Якщо ціни і дохід будуть вільно мінятися, то буде здійснено спробу потратити більше, збільшиться обсяг витрат, виражених у номінальних одиницях, і надбавки в цінах [88].

Монетаристи надавали перевагу грошово-кредитній політиці центрального банку і були переконані, що заходи фіскальної політики не дають очікуваного результату. Л. Харріс вважає монетаризм сучасним розвитком кількісної теорії, яка відрізняється специфічною поведінкою взаємодії попиту та пропозиції грошей [85].

Особливості монетаризму полягають у тому, що:

- 1) ігноруються питання виробництва грошового доходу та встановлення рівня цін;
- 2) гроші є одним із видів активів, формою володіння багатством;
- 3) аналіз попиту на гроші з боку економічних активів є аналогічним аналізу попиту на споживчі послуги [5].

Сучасна теорія грошей, поєднуючи кейнсіанські та монетаристські погляди, має певні особливості, які полягають у наступному [31]:

- 1) сучасна теорія розглядає більш широкий діапазон активів;
- 2) відсутній поділ попиту на гроші на підставі мотиву застороги, трансакційний та спекулятивний мотиви.

Деякі вчені зменшують кількість функцій, об'єднуючи і комбінуючи п'ять класичних функцій, виділених К. Марксом, або намагаються їх модифікувати із розвитком товарно-грошових відносин у більшу кількість. Загальні підходи дають змогу визначити сутність названих функцій наступним чином.

- 1) Засіб нагромадження — це функція, що пов'язана із здатністю грошей бути засобом збереження вартості, представником абстрактної форми багатства.
- 2) Міра вартості — це функція, в якій гроші забезпечують втілення і вимірювання вартості товарів, надаючи їй форму ціни.
- 3) Засіб обігу — це функція, в якій гроші є посередником в обміні товарів і забезпечують їх обіг.
- 4) Засіб платежу — це функція, в якій гроші обслуговують погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин, що виникають у процесі розширеного відтворення.
- 5) Світові гроші — це функція, в якій гроші обслуговують рух вартості в міжнародному економічному обороті і забезпечують реалізацію взаємовідносин між країнами.

б) Масштаб цін – стандарт вартості товарів для їх порівняння, одиниця виміру матеріальної субстанції загального еквіваленту.

Існує багато історичних суперечок щодо поєднання функцій грошей, деякі стверджують, що вони потребують більшого роз'єднання, і що єдиного підрозділу недостатньо, щоб мати справу з усіма ними. Один з цих аргументів полягає в тому, що роль грошей як засобу обміну суперечить його ролі як запасу цінності: його роль запасу цінності вимагає сприйняття цієї функції без витрат, тоді як їх роль як засобу обміну вимагає циркулювання. Інші стверджують, що зберігання вартості є лише відстроченням обміну, але не зменшує те, що гроші є засобом обміну, який можна транспортувати як у просторі, так і в часі.

Таким чином, як явище культури гроші несуть на собі всі основні риси тієї культури, в якій вони існують, тому для нас не обов'язково дивитися, як поведуться гроші у всіх сферах культури. Це можливо зробити, спираючись на калейдоскопічно приклади укладу культури: релігійні і моральні цінності суспільства, філософію життя, фольклор народу, наукову і художню літературу.

Висновки до 2 розділу.

Підсумовуючи все вищесказане, можна констатувати, що значення грошей в процесі соціокультурної модернізації залежало і залежить від умов функціонування грошового обміну. У традиційному суспільстві гроші служили ідентифікуючим засобом обміну, вони самі були наповнені конкретним змістом, а тому вони відображали специфіку ситуації, в якій відбувалася трансакція. Тим самим грошовий обмін тільки посилював процес культурної замкнутості. В індустріальному суспільстві всі властивості грошей звелися до одного показника - їх кількості. Гроші, без сумніву, є продуктом суспільства, вони вбудовані в соціальні відносини, але соціальні відносини і зв'язки не можуть вичерпуватися властивостями, певними грошам. Власне, соціальні зв'язки тим і відрізняються від економічних, що не обмежуються обміном за вартістю, а завжди припускають присутність свехвартісного, що не зводиться до кількісного грошового виміру, компонента.

Гроші, відриваючись від свого економічного базису, перетворившись в символ, саме в області символічного взаємодії виконують специфічні соціальні функції - як засіб презентації успіху, як позначення наявності влади, як інструмент формування соціального статусу і т. д. Грошовий обіг, таким чином, є типовим прикладом того, як соціальна взаємодія втрачає статус ефективної соціальної комунікації, коли дії людей адекватно оцінюються ними самими і призводять до позитивного результату, і набуває статусу симуляції і фальсеоінтерації, коли важливий сам процес і його символічний результат. Роль грошей в культурі транслюється з покоління в покоління і має сталість, адаптує і приймає в себе новий досвід сприйняття грошей, перетворюючись в комплекс архаїчних, само собою зрозумілих уявлень про гроші.

РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОШЕЙ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ЯВИЩА

3.1. Методика проведення емпіричного дослідження значення грошей у соціумі.

З метою визначення значення грошей для людини у суспільстві було проведено емпіричне дослідження. У дослідженні викладено загальну стратегію емпіричного дослідження, розроблену відповідно до запропонованої нами структурно-функціональної моделі детермінації економічної соціалізації; обґрунтовано систему методичних прийомів та діагностичних методик, наведено результати статистичної обробки емпіричних даних та інтерпретовано їх.

Мета дослідження – в результаті методичного аналізу виявити та обґрунтувати соціально-психологічну роль грошей у розвитку культурної соціалізації.

Реалізація мети обумовлює вирішення таких завдань:

- 1) проаналізувати основні світоглядні й методологічні засади, що визначають зміст поняття грошей;
- 2) розглянути різні семантики поняття «гроші» як категорії соціокультурного дискурсу;
- 3) емпірично дослідити значення грошей для особистості й міжособистісних стосунків;
- 4) визначити місце феномена грошей у розвитку соціального буття як чинника, що визначає логіку і смисл суспільного життя та його спрямованість;
- 5) подати структурні елементи «грошей», як такі, що можуть впливати й на інші феномени (життя, свободу волі, сенс життя) в їх взаємодії;

Контингент дослідження склали учні спеціалізована школа №43 з поглибленим вивченням предметів суспільно-гуманітарного циклу "Грааль"

м. Києва та ніжинська загальноосвітня школа №9. Усього в дослідженні взяли участь 252 людей, з яких 135 жіночої статі та 117 чоловічої. Науково-дослідницька робота проводилась упродовж 4 місяців.

На першому етапі (січень 2019, 1 місяць) було проаналізовано теоретичні джерела з проблеми; визначено теоретико-методологічні підходи до досліджуваної проблеми, обґрунтовано структурно-функціональну модель детермінації економічної соціалізації особистості.

На другому етапі (лютий 2019, 2 місяць) визначено вибірку дослідження, конкретизовано методи та загальну стратегію дослідження.

Основний діагностичний інструментарій склали наступні методики: «Ставлення до грошей» (А.Фернама), «Незакінчені речення» (модифікація М.Ю.Семенова), «Ретроспективна анкета грошових установок» (Н.А.Нізовських, модифікація М.Ю.Семенова), методика «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» (О.Б.Фанталової), «Методика виміру соціальної адаптивності» (О.Г.Посипанова).

На третьому етапі (березень 2019, 3 місяць) проведено емпіричне дослідження, яке дало змогу виявити особливості ставлення до грошей та їх зв'язок з рівнем соціалізації.

На четвертому етапі (квітень 2019, 4 місяць) було визначено психологічні умови формування соціалізованості та запроваджено програму цілеспрямованого формування раціонального ставлення особистості до грошей як засобу оптимізації процесу соціалізації.

Використання методики «Незакінчені речення» (модифікація М.Ю.Семенова) та методики «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» (О.Б.Фанталової) дозволило виявити особливості *когнітивного компоненту* ставлення до грошей :

- 1) констатовано сформованість переважно теоретизованих знань про гроші, про їх матеріально-споживчу функцію;
- 2) діагностовано: низькі показники цінності грошей (що свідчить про недостатній рівень розвитку когнітивного компонента, зумовлює його

другорядне місце у структурі та підпорядковану роль у функціонуванні ставлення людини до грошей);

3) високий ступінь розбіжності між значущістю грошей як цінностей та їх доступністю для людей, що разом з блокадою потреби віднайти власне місце в житті являє собою ціннісно-мотиваційне джерело внутрішньоособистісного дискомфорту людини, яке може спричиняти дезадаптацію в сфері соціальних відносин та самореалізації.

3.2. Порівняння основних властивостей грошей в соціумі.

В ході дослідження констатовано наявність адміністративно-територіальних та статевих відмінностей у розумінні функцій грошей. Те, що з просуванням від столиці до регіонів гроші достовірно більшою мірою поцінуються (53,0% та 47,7% висловлювань відповідно, при $p \leq 0,01$) як один з головних засобів людського існування, свідчить як про нижчу порівняно зі столичними людьми самооцінку економічного статусу з провінційних районів країни, так і ще раз підтверджує існування внутрішньо особистісної дисоціації монетарних цінностей, яка є більш глибокою в економічній свідомості людей з регіонів.

Особливості афективного компоненту досліджувались за допомогою методики «Незакінчені речення» (Додаток А) (рис. 3.1).

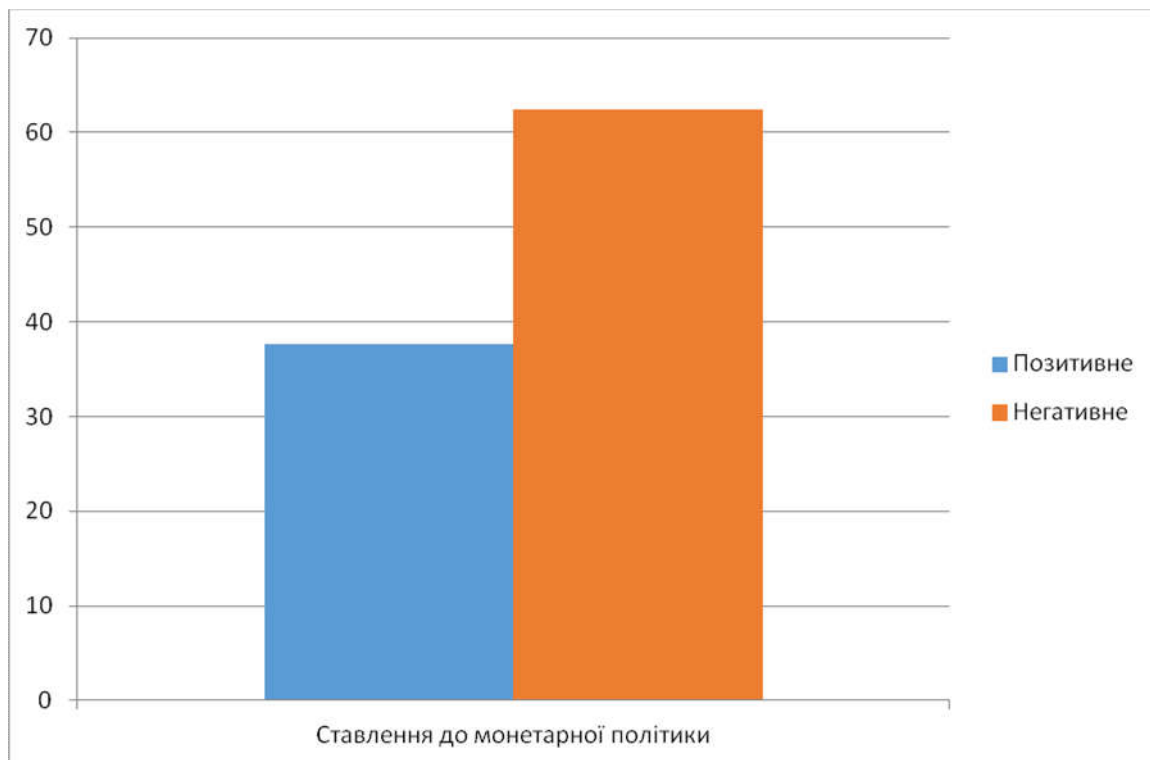

Рис. 3.1. Ставлення до монетарної політики в країні.

Виявлено переважно негативне ставлення до монетарної політики в країні (у 62,4% опитаних).

Аналіз результатів, отриманих за допомогою «Методики виміру соціальної адаптивності особистості» (О. Посипанова) «показав, що у досліджуваних достовірно більш виражені монетарні установки з негативною валентністю («Гроші – це зло» у 42,3% опитаних) порівняно з позитивно орієнтованими (у 31,4%, при $p \leq 0,05$) та нейтральними установками (у 26,3%, при $p \leq 0,05$).

При цьому показано, що представники жіночої статі більш емоційно-негативно оцінюють економічні події в країні, ніж чоловічої (63,7% і 36,3% негативних висловлювань відповідно, при $p \leq 0,05$), так само, як і негативні емоції яскравіше виражені у мешканців невеликого міста, ніж тих, хто проживає у столиці (68,7%, проти 31,3% висловлювань відповідно, при $p \leq 0,001$) (ри. 3.2., 3.3, 3.4) (Додаток Б).

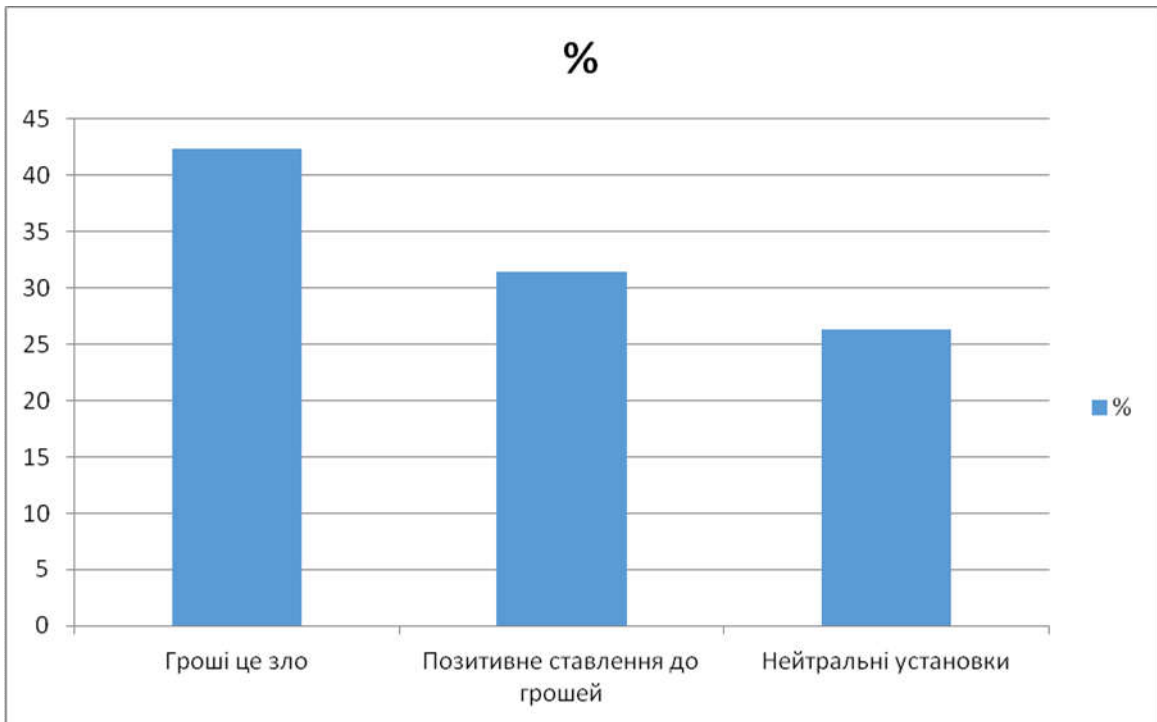

Рис.3.2. Показники ставлення респондентів до грошей.

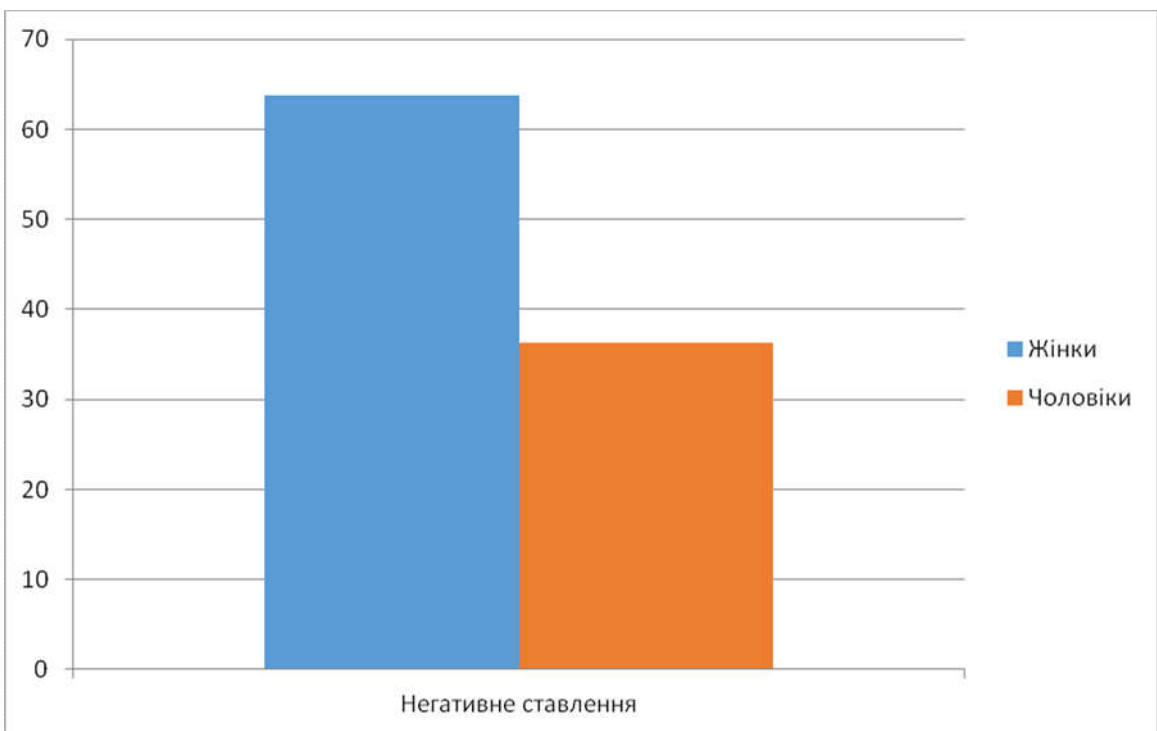

Рис. 3.3. Порівняння негативного ставлення жінок та чоловіків до грошей

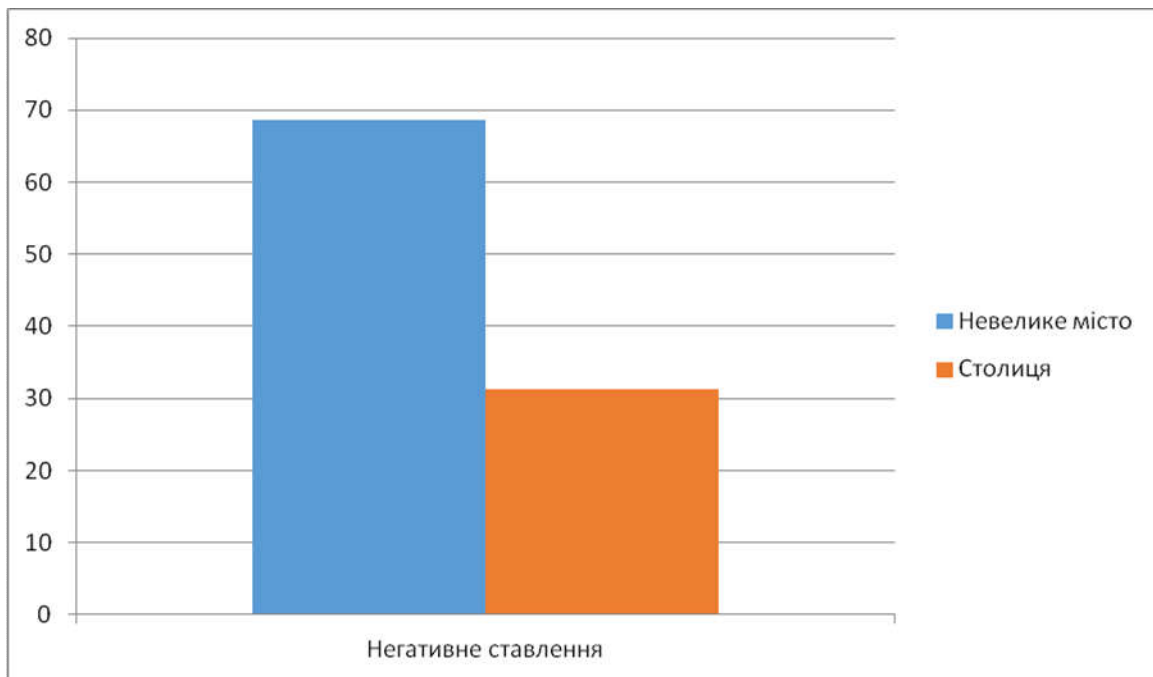

Рис. 3.4. порівняння показників негативного ставлення жителів міст.

Загалом же констатовано, що для людей характерне емоційно-негативне реагування на реальність монетарних відносин, яке має свою специфіку за адміністративно-територіальною та статевою ознаками. Більша кількість монетарних установок з негативною валентністю свідчить про насиченість сильними емоціями монетарних установок.

Конативний компонент ставлення до грошей досліджувався за допомогою «Ретроспективної анкети грошових установок» (Н.А.Нізовських) та методики «Незакінчені речення» (модифікація М. Ю. Семенова).

В результаті виявлено наступні особливості монетарних установок: для респондентів (48,3% опитаних) гроші означають, перш за все, можливість споживання, покупок; серед джерел формування монетарних установок на першому місці є сім'я (58,5% від загальної кількості економічних установок), на другому місці – самі досліджувані (36,8%), в останню чергу – інші люди (1,1%); установки стосовно грошей, що формуються під впливом батьків (характерні для 37,3 % опитаних), частіше носять характер повчань, розпоряджень, вказівок на те, що слід робити з грошима (рис 3.5, 3.6).

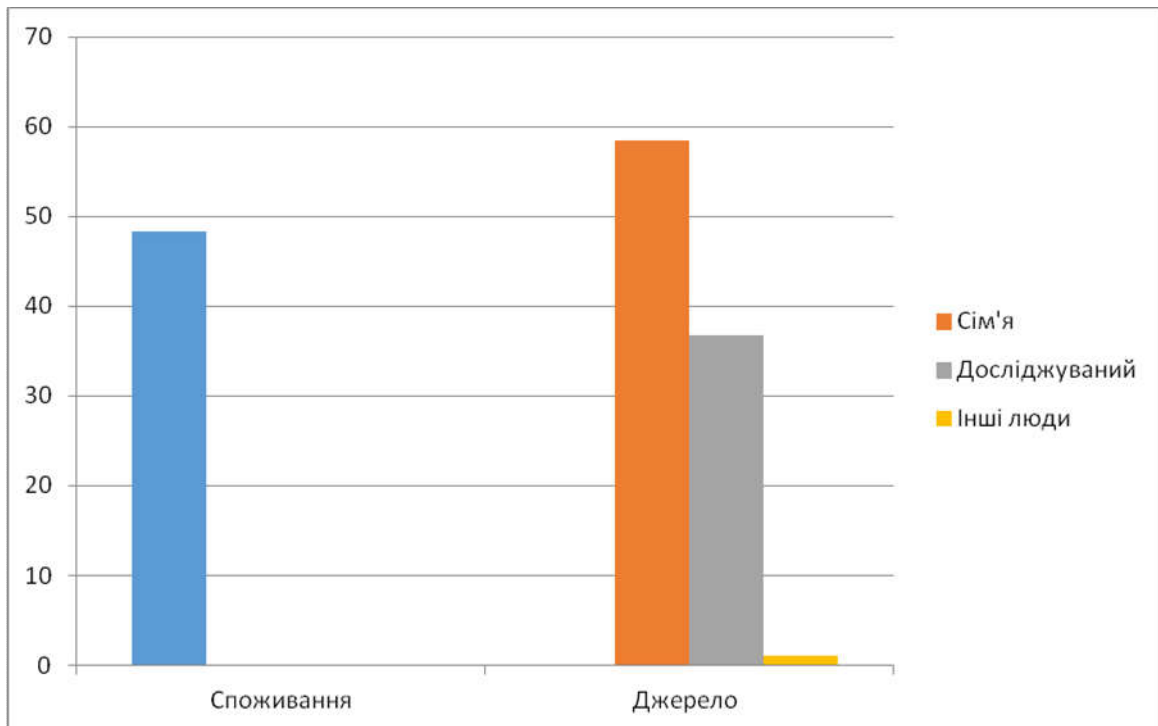

Рис.3.5. Показники джерел надходження грошей.

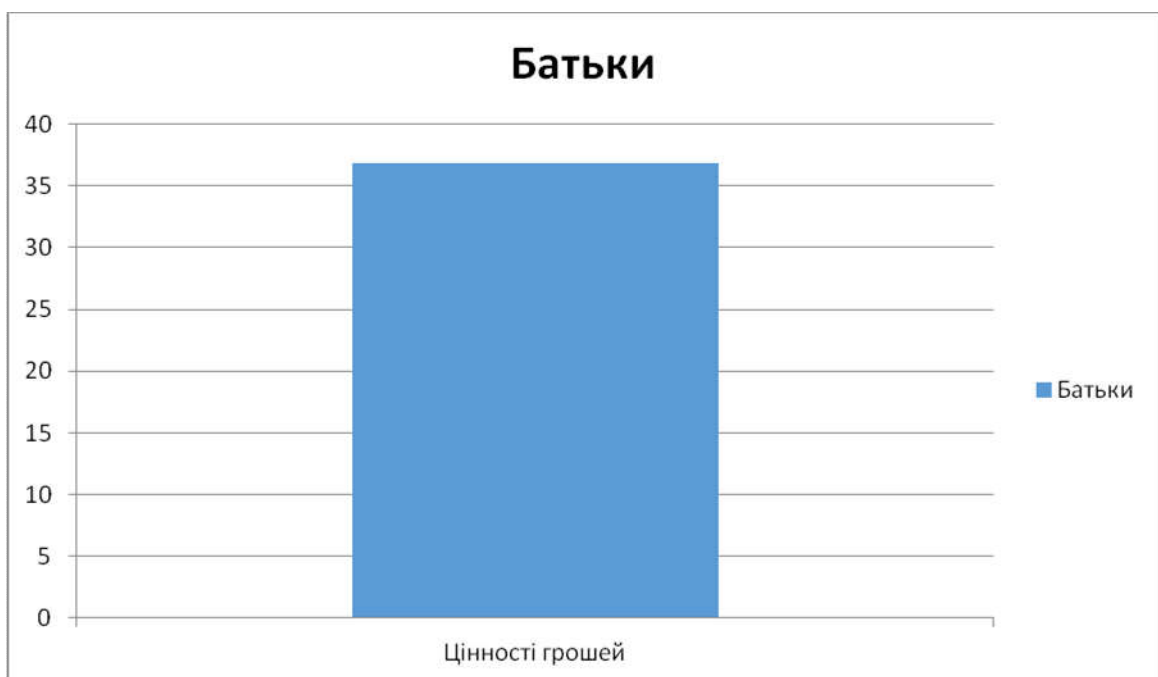

Рис. 3.6. Показники чинників формування цінностей грошей.

Виявлено диференціацію у монетарних установках за адміністративно-територіальною (у 64,2% респондентів столиці більшою мірою виражені нераціональні монетарні установки порівняно з периферійним регіоном – у 13,6%, $p \leq 0,001$) та статевою (ці установки достовірно більшою мірою виражені у 66,8% жінок порівняно з 47,8% чоловіків, $p \leq 0,05$) ознаками (рис. 3.7, 3.8).

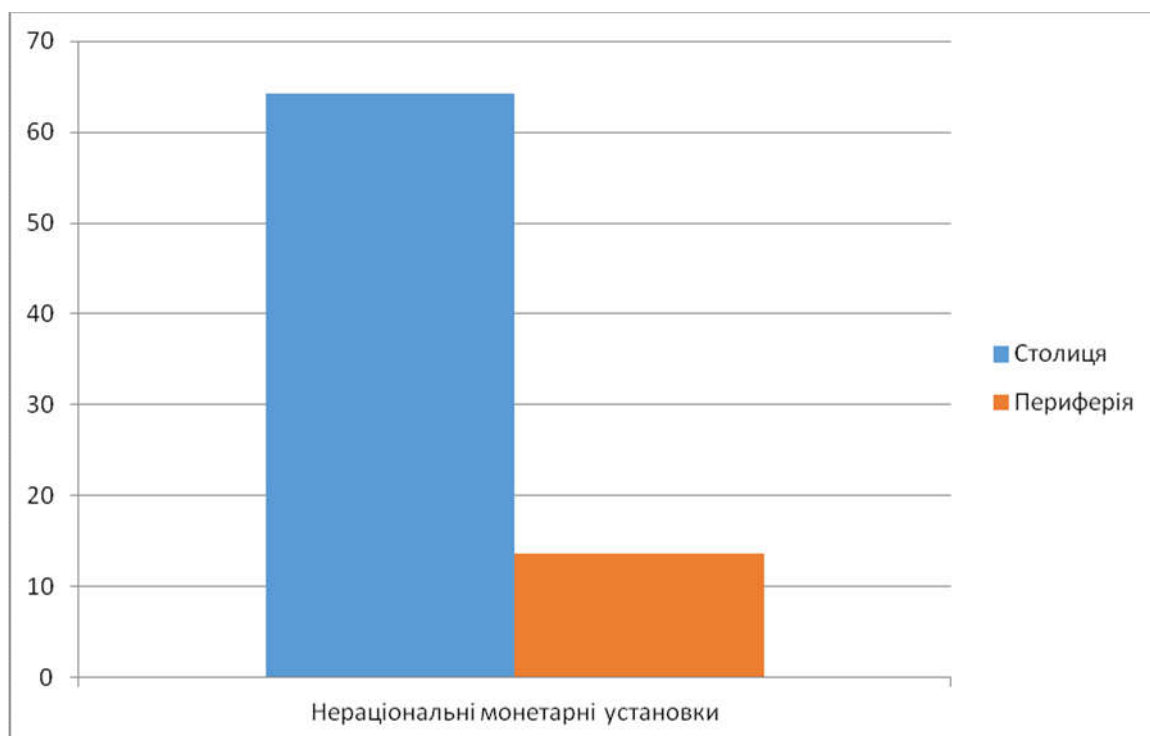

Рис. 3.7. Показники нераціональності монетарних установок в різних адміністративно-територіальних регіонах.

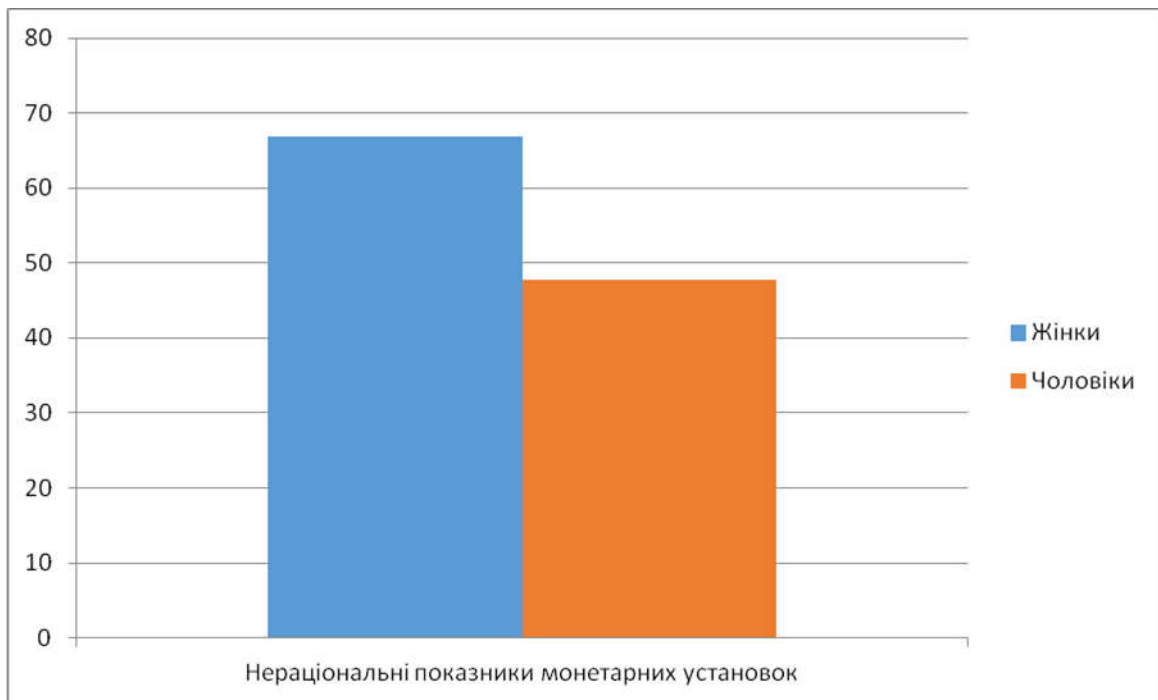

Рис. 3.8. Показники нераціональних монетарних установок за гендерною ознакою.

З метою визначення особливостей конфігурації структурних компонентів ставлення людини до грошей був використаний опитувальник «Ставлення до грошей» (А.Фернама, модифікація О.С.Дейнеки) (Додаток В). В результаті було виділено за всією вибіркою п'ять типів ставлення до грошей: «Тривожність» (дисперсія – 30%), «Ощадливість» (15%), «Гроші–зло» (12%), «Гроші – влада» (11%), «Заробіток» (10%) (рис. 3.9).

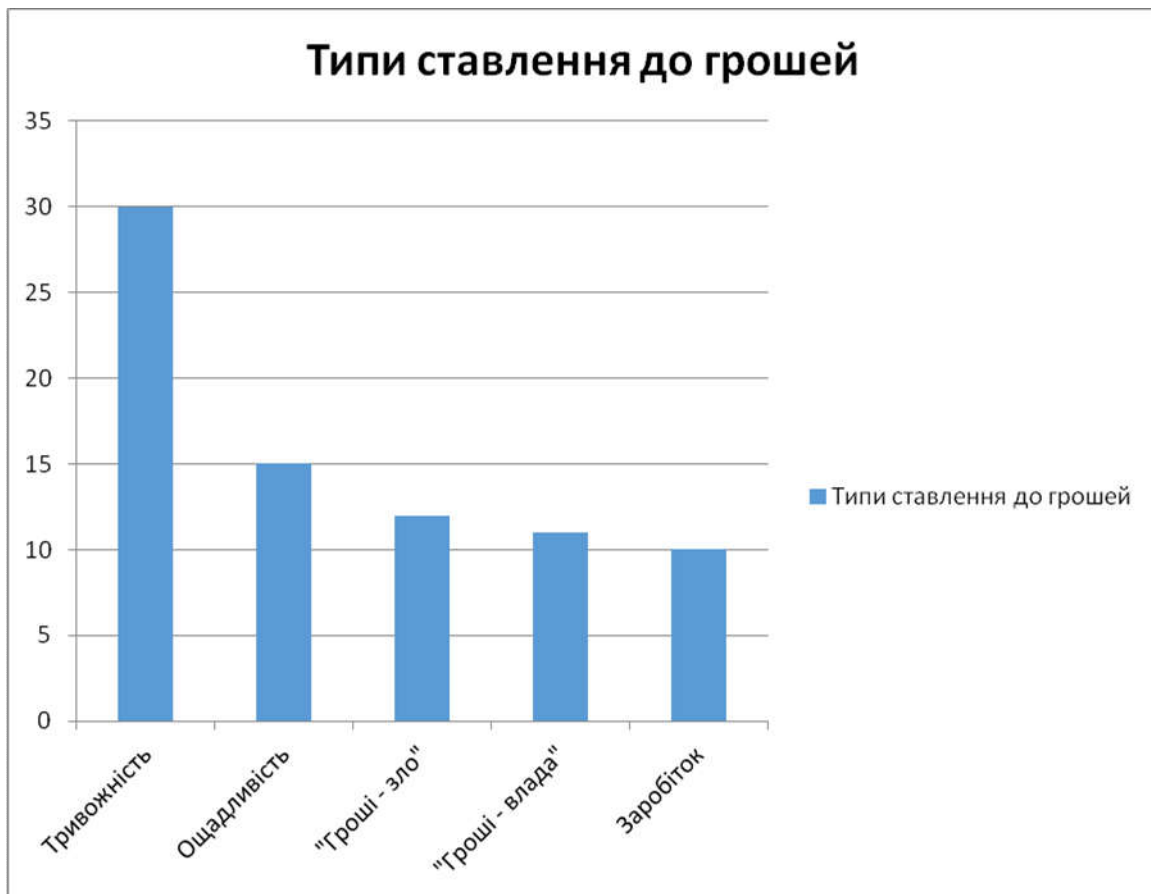

Рис. 3.9. Типи ставлення до грошей у соціумі.

Констатовано, що в структурі ставлення до грошей найбільш вираженими (на 42%) є афективні («Тривожність» та «Гроші – зло») складові, які відіграють провідну роль у процесі економічної соціалізації старшокласників при підпорядкованій ролі конативної (представленої на 25% як «Ощадливість» і «Заробіток») та незначній ролі когнітивної («Гроші – влада», 11%) складових. Така конфігурація елементів зумовлює суперечливе, нерациональне ставлення людей до грошей, яке характеризується високою афективною напруженістю, що пояснює стихійність процесу економічної соціалізації.

Виявлено відмінності у конфігурації складових ставлення людей до грошей за адміністративно-територіальною ознакою. Так, відсутність у структурі конативної складової респондентів невеликого міста фактора «Марнотратство», притаманного столичним представникам, і, навпаки,

наявність фактора «Заробіток» свідчить про споживацькі економічні установки столичного соціуму.

У дослідженні зв'язку ставлення до грошей з рівнем економічної соціалізації – визначено типи економічної соціалізації у зв'язку з особливостями ставлення до грошей; визначено основні соціально-психологічні умови оптимізації економічної соціалізації.

В результаті представлено результати емпіричного дослідження впливу особливостей ставлення до грошей на соціалізацію людини. Дослідження показало, що в опитаних респондентів серед виявлених «профіль» соціальної адаптивності переважає «профіль» конформності – 59%. Друге місце посідає «профіль» лабільності – 29%, останнє – «профіль» креативності – 12%. «Профіль» максимальної адаптивності був виявлений лише у 4% респондентів, а «профіль» найменшої соціальної адаптивності взагалі відсутній (рис.3.10).

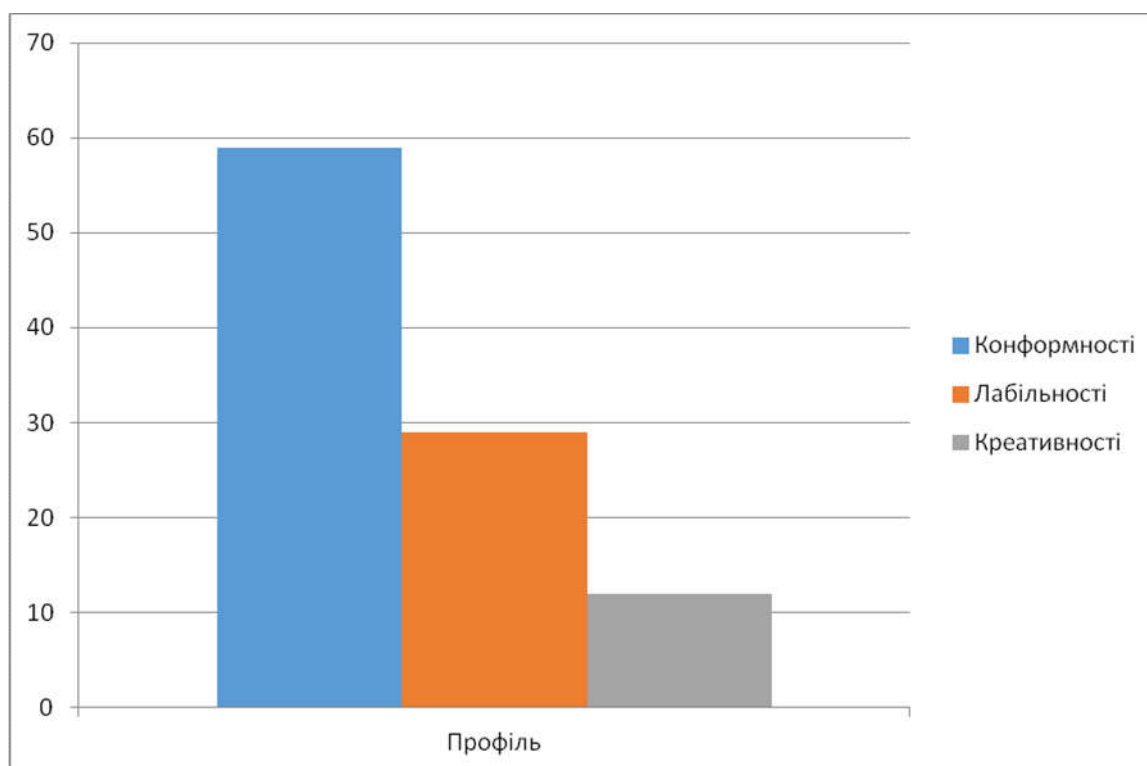

Рис.3.10. Показники соціальної адаптивності респондентів

На основі аналізу кореляції даних, отриманих за методикою А.Фернама з даними «профілів» соціальної адаптивності, нами виокремлено рівні економічної соціалізації: економічно пасивний, економічно лабільний та економічно активний.

Результати дослідження показали, що у 45% опитаних економічна соціалізація протікає на найнижчому, економічно пасивному рівні і характеризується високим рівнем монетарної тривожності. У значно меншій частці опитаних (35%, $p \leq 0,01$) економічна соціалізація протікає на середньому, економічно лабільному рівні, на якому в структурі соціальної адаптивності особистості переважає лабільність, спостерігається психічна стійкість, легка адаптація в нестабільній ситуації за рахунок ситуативних реакцій, характерні уміння знайти декілька варіантів виходу з даної ситуації та ефективність у використанні грошей для досягнення поставленої мети.

Найменш представленою виявилась група з високим, економічно активним рівнем економічної соціалізації (20%, $p \leq 0,01$), для якої характерна схильність до грошових ризиків, до прийняття нестандартних рішень, до відхилення від соціальних стереотипів, висока ефективність дій в кризових ситуаціях, успішність адаптації в мінливих ситуаціях, ощадливе ставлення до грошей, здатність на тверезий розрахунок, розумну та послідовну економію, раціональне ставлення до грошей.

Показано, що зі зменшенням представленості афективних складових з негативною валентністю в структурі ставлення та збільшенням поінформованості про економічну реальність та зростанням значущості грошей в системі цінностей особистості, зі зростанням ролі раціональних монетарних установок в організації системи ставлення до грошей прямо пов'язано зростання рівня економічної та культурної соціалізації особистості.

У ході дослідження нами обґрунтовано заходи по цілеспрямованому соціалізуючому впливу на з метою освоєння адекватних способів монетарної поведінки та становлення у нього економічно активного типу особистості.

В результаті теоретико-емпіричного дослідження ставлення до грошей як чинника соціалізації доведено, що на рівень економічної соціалізації впливає зміст та структура ставлення до грошей.

Емпіричне дослідження було проведено з представниками різного віку та різних статей. Також опитування проводилося серед представників різних міст. Тому було проаналізовано основні показники та проведено порівняння даних між чоловіками та жінками, а також між представниками столиці та периферії. На основі дослідження визначено основні профілі поведінки людей та типи поведінки при економічній соціалізації респондентів.

3.3. Соціальні технології оптимізації функціонування грошової системи України.

Кризові явища в українському суспільстві спричинені дисфункцією фінансово-грошової системи призвели до цілої ланки кризових соціальних проблем. За роки ринкових трансформацій в Україні не сталося відновлення виробництва в дореформеному обсязі, не було здійснено й структурної перебудови економіки відповідно до вимог сучасності. Приватизація великих підприємств не привела до їхньої модернізації, не створила додаткових робочих місць. Малий бізнес, який став притулком для значної кількості вимушено безробітних, серед яких багато висококваліфікованих професіоналів і робітників, сконцентрований сьогодні у сфері торгівлі, робота в якій не вимагає значного докладання інших знань, крім обізнаності в комерції.

Кожна держава використовує гроші як один з найважливіх елементів впливу на економіку. За допомогою грошей держава здійснює контроль за господарюванням країни, за мірою праці і споживанням. Держава планує та законодавчо регулює грошовий обіг.

Здійснення повноважень органів управління загальної і спеціальної компетенції у сфері регулювання грошового обігу припускає виділення та закріплення грошової системи, її елементів, які в динаміці і виражають зміст грошового обігу. Грошова система може розглядатися у двох аспектах.

По-перше, як конкретно-історичний тип організації грошових відносин, що відображають стан еволюції організаційно-правової форми грошового обігу. Тип грошової системи виражає характер зв'язку між загальним еквівалентом та грошима, які знаходяться в обігу, що формувалися спочатку стихійно, а пізніше регулювалися на законодавчому рівні. Такий тип грошової системи характеризує певний етап еволюції грошових відносин і, як зазначають деякі вчені, визначається металом, прийнятим у країні як база грошового обігу.

По-друге, грошова система виступає як форма грошового устрою на території окремої держави, що характеризується переважно через систему внутрішньодержавних грошових відносин.

Під грошовою системою держави необхідно розуміти врегульовану нормами права і взяту у своєму взаємозв'язку сукупність форм та методів планомірної організації грошового обігу на її території. Тобто грошова система, будучи державно-правовою формою організації грошового обігу, припускає адекватне законодавче регулювання.

Грошова система як складне соціальне явище складається з низки взаємопов'язаних елементів (ланок), які історично змінюються. Такими елементами (ланками) є: грошова одиниця, види грошових знаків, що наділені державою платіжною силою, порядок емісії грошей та її забезпечення, правовий режим валютних цінностей, статус національної та іноземних валют, форми і режими готівкового та безготівкового грошового обігу, масштаб цін, державні органи, які регулюють і контролюють грошовий обіг (особливості організації регулювання грошового обігу).

Законодавчими актами регулюються ці основні ланки грошової системи, а також структура та повноваження державних інститутів, що беруть участь в організації грошового обігу, умови їх взаємодії.

Зміст грошової системи необхідно розглядати як внутрішню організаційно-правову форму грошового обігу. При цьому грошова система нараховує два блоки елементів:

1. Функціональні елементи грошової системи:

а) грошова одиниця України (національна валюта);

б) масштаб цін;

в) види державних грошових знаків, що мають статус єдиного законного платіжного засобу на території України.

2. Організаційні елементи грошової системи:

а) організація готівкового обігу;

б) організація безготівкового обігу;

в) сукупність державних органів, що здійснюють управління грошовим обігом України.

Якщо перший блок елементів виражає зміст грошової системи, то елементи другого блоку - організацію, динаміку грошової системи.

Першим елементом грошової системи України є грошова одиниця. Грошова одиниця - це встановлений законодавством номінал грошового знака, який служить для порівняння цін усіх товарів у даній країні [24]. Найменування грошової одиниці - карбованець, долар, марка і т. д. - складалося, як правило, історично. Наприклад, слово «рубель» походить від дієслова «рубати», оскільки означало відрубаний від срібного злитка шматок певної ваги; долар - спотворена назва німецької монети "талер".

«Грошова одиниця має внутрішню будову, тобто ділиться на дрібніші пропорційні частини. В більшості країн існує десяткова система ділення. Наприклад, 1 рубель рівний 100 копійкам, 1 долар - 100 центам, 1 фунт - 100 пенсам. Але відомі й інші способи ділення. Так, до 1971 року той же фунт

стерлінгів дорівнював 20 шилінгам, кожен з яких складав 12 пенсів» [24, с. 71].

В Україні відповідно до ст. 99 Конституції України грошовою одиницею є гривня [25]. Введення гривні як національної валюти України було здійснено в ході проведення грошової реформи у вересні 1996 року. Здійснення грошової реформи базувалося на положенні розділу VI Декларації про державний суверенітет України [27], яким було закріплено право Української РСР самостійно формувати банківську, цінову, фінансову, митну, податкову систему, формувати Державний бюджет, а при необхідності вводити свою грошову одиницю. Аналогічним чином законодавством закріплювалося право республіки на самостійну організацію грошового обігу на її території.

Відповідно до Указу Президента України «Про грошову реформу в Україні» [75] Національний банк України з 2 вересня 1996 року випустив в обіг банкноти номіналом 1, 2, 5, 10, 20, 50 і 100 гривень і розмінну монету номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 25 і 50 копійок. Відповідно до цього ж Указу Національний банк припинив ремісію українських карбованців, а безготівкові розрахунки (включаючи переведення) здійснювалися тільки в гривнях. Таким чином, з 2 по 16 вересня 1996 року в готівковому обігу були наявні і гривня, і український карбованець; і лише з 24 годин 16 вересня 1996 року єдиним законним засобом платежу на території України стала гривня, що привело до припинення функціонування українського карбованця в готівковому обігу [74].

З 2 по 16 вересня 1996 року в Україні відбулася грошова реформа, внаслідок якої національною валютою стала гривня. Тоді Нацбанк ввів в обіг банкноти номіналом 1, 2, 5, 10, 20, 50 і 100 гривень. З 22 серпня 2001 року українці могли розплачуватися також банкнотою номіналом 200 грн, а у 2006 році НБУ почав випускати 500-гривневу купюру [61]. Отже, станом на 1 жовтня 2019 року в Україні було 9 номіналів банкнот та 8 номіналів монет.

З 1 жовтня 2019 року Нацбанк вивів з обігу монети номіналом 1, 2 і 5 копійок, а з 25 жовтня в обіг було введено банкноту номіналом 1000 гривень. Крім цього, найближчим часом буде введено в обіг монети номіналом 5 і 10 гривень, які поступово замінять паперові банкноти. Зрештою банкотно-монетний ряд гривні скоротиться до 12 номіналів, що спростить грошові розрахунки та дозволить державі заощадити близько 1 млрд грн. [61].

Наступним елементом грошової системи є масштаб цін. Фактично в даній ситуації йдеться про закріплення змісту різних форм, кількості дорогоцінних металів у національній грошовій одиниці. Примітивні грошові системи змінилися формою організації грошового обігу, в умовах якої золото, срібло стали виконувати грошові функції, сформувався ваговий масштаб цін, оскільки в обігу використовувалися дорогоцінні метали у формі злитків різної ваги. Саме в цих умовах формується зміст, закріплення природи масштабу цін, що має яскраво виражене державно-правове значення. Відбувалося це шляхом нормативного закріплення зв'язку між грошима в обігу і дорогоцінним металом, який вони представляли, виражалось у формуванні державою правового механізму забезпечення кредитних грошей.

Масштаб цін як елемент грошової системи трансформувалася під впливом об'єктивних передумов:

- 1) установлений державою і нормативно закріплений ваговий вміст дорогоцінного металу в грошовій одиниці;
- 2) організаційно-правові основи ціноутворення;
- 3) інфляція;
- 4) проведення грошових реформ.

В Україні масштаб цін як фіксований вміст дорогоцінного металу в національній грошовій одиниці не використовується. Відповідно до ч. 3 ст. 32 Закону України «Про Національний банк України» [75] офіційне співвідношення між гривнею і золотом або іншими дорогоцінними металами не встановлюється.

Третім елементом грошової системи є види державних грошових знаків. Види грошових знаків є позначенням грошей, що мають законну платіжну силу та їх номінали.

Особливістю регулювання цього елемента грошової системи в Україні є подвійне законодавче його закріплення. По-перше, ч. 2 ст. 34 Закону України «Про Національний банк України» [75] встановлює, що готівка знаходиться в обігу у вигляді грошових знаків - банкнот (паперових) та монет (металевих). По-друге, відповідно до п. 3.2 ст. 3 Закону України «Про платіжні системи і переказ коштів в Україні» [76] передбачено, що грошові знаки випускаються у формі банкнот і монет, які мають визначену на них номінальну вартість. Таким чином, законодавчо встановлюється закритий, вичерпний перелік державних грошових знаків, які можуть знаходитися в обігу на території України. Паралельно з ними відповідно до ст. 1 Закону України «Про Національний банк України» [75] в обігу можуть знаходитися грошові сурогати - документи у вигляді грошових знаків, відмінні від грошової одиниці України, випущені не Національним банком України та виготовлені з метою здійснення платежів у господарському обігу.

Щодо українських монет необхідно відзначити, що за час існування суверенної України НБУ було випущено велику кількість ювілейних і пам'ятних монет різного номіналу. Всі випущені монети є дійсними платіжними засобами України та обов'язкові до прийому без яких-небудь обмежень за їх номінальною вартістю для всіх видів платежів, а також для зарахування на розрахункові рахунки, внески, акредитиви і для переведень.

Банкноти й монети, що використовуються як національна валюта, мають однакову правову природу, оскільки є єдиним законним платіжним засобом на території України, приймаються всіма фізичними та юридичними особами без яких-небудь обмежень на всій території України за всіма видами платежів, а також для зарахування на рахунки, внески, акредитиви, для переведень. Це положення деталізує характеристика готівки в Україні з урахуванням ч. 3 ст. 34 Закону України «Про Національний банк України»

[75], відповідно до якої банкноти і монети визначаються як безумовні зобов'язання Національного банку та забезпечуються всіма його активами.

Таким чином, можна виділити публічно-правові характеристики державних грошових знаків:

- 1) виражаються в грошовій одиниці України (національній валюті);
- 2) банкноти і монети мають статус єдиного законного платіжного засобу на території України;
- 3) виняткове право їх емісії належить єдиному державному емісійному центру - Національному банку України;
- 4) вони є безумовними зобов'язаннями Національного банку України та забезпечуються всіма його активами.

Відповідно до п. 3 ст. 33 Закону України «Про Національний банк України» [75] Національний банк України в цілях забезпечення організації готівкового грошового обігу встановлює номінал, системи захисту, платіжні ознаки і дизайн грошових знаків. Банкноти та монети, що знаходяться в обігу й виготовлені за замовленням Національного банку України, залежно від зовнішнього вигляду унаслідок зносу, можуть бути платіжними (придатними і непридатними для обігу) та неплатіжними.

Платіжними є банкноти і монети, введені в обіг як законний засіб платежу на території України, які за ознаками платіжності повністю відповідають затвердженому зразку і за критеріями зносу, пошкодження та дефектів відповідають установленим вимогам. Залежно від зовнішнього вигляду і ступеня зносу платіжні банкноти (монети) можуть виступати як придатними (банкноти й монети, які за ознаками платіжності та дизайну повністю відповідають визначеним Національним банком України зразкам, не мають пошкоджень, забруднень і зберегли естетичний зовнішній вигляд), так і непридатними (банкноти й монети, які в процесі використання набули вище згаданих ознак зносу і пошкоджень, а також з дефектами виробника). Установам банків забороняється видавати клієнтам (юридичним та фізичним особам) непридатні до обігу банкноти і монети. Вони зобов'язані обмінювати

їх на придатні до обігу банкноти й монети при умові, якщо не викликає сумніви їх автентичність та номінал або якщо відсутня частина банкноти не може бути прийнята до обміну.

Неплатіжними є банкноти й монети, вилучені Національним банком України з обігу, і ті, які не підпадають під визначення платіжних, включаючи банкноти, від яких залишилося менше 55 % початкової площі, фальшиві та перероблені. Неплатіжні банкноти і монети не приймаються до сплати жодним підприємством, установою та організацією, а установами банків і до інших операцій з готівкою та обміну на придатні до обігу банкноти й монети.

Порядок емісії грошей є нормативно закріпленими правилами випуску в обіг грошових знаків як в готівковій, так і в безготівковій формі. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [73]. Національний банк є емісійним центром України, проводить єдину державну політику у сфері грошового обігу, кредиту, зміцнення грошової одиниці, організовує міжбанківські розрахунки, координує діяльність банківської системи в цілому, визначає курс грошової одиниці щодо валют інших країн. НБУ належить монопольне право на випуск грошей в оборот, а також випуск національних грошових знаків за рішенням Верховної Ради України.

Враховуючи особливу значущість грошової системи для економічного і соціального життя суспільства пунктом 1 частини 2 статті 99 Конституції України [25] було закріплено, що виключно законами України встановлюються основи формування та функціонування фінансового, грошового, кредитного й інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України.

Статус національної або іноземних валют необхідно розглядати як їх правове положення. Частіше в спеціальній літературі можна зустріти термін «режим валюти», який характеризується встановленими державою обмеженнями як відносно своєї національної валюти, так і, головним чином, іноземних валют. Залежно від режиму валюти підрозділяються на:

- 1) повністю обігові (вільноконвертовані);

- 2) частково обігові (частковоконвертовані);
- 3) необігові (неконвертовані, замкнуті).

Питання статусу національної та іноземних валют на території країни має найтісніший зв'язок не тільки з режимом валюти, але і з ширшим поняттям «правового режиму валютних відносин», який необхідно розуміти як закріплений правовими нормами і забезпечений сукупністю юридичних засобів відносно стійкий взаємозв'язок валютних відносин з іншими соціальними об'єктами (цивільними, адміністративними, кримінальними й іншими суспільними відносинами).

Елементами грошової системи є також установлюваний державою порядок грошового обігу і його форми. При цьому під грошовим обігом необхідно розуміти врегульований нормами права рух грошей у готівковій та безготівковій формах, що обслуговує кругообіг товарів, а також нетоварні платежі.

Готівкові грошові кошти і кошти на рахунках та у внесках (безготівкові грошові кошти) є формами існування грошей. У даний час національні готівкові кошти існують в Україні, як уже зазначалося вище, у вигляді банкнотів, різних монет НБУ і ювілейних та пам'ятних монет. Існує можливість випуску й інвестиційних монет.

Для порівняння наведемо деякі історичні факти. «В роки революції та громадянської війни (1917-1920 рр.) на території України в обігу одночасно знаходилися кредитні квитки царського зразка, «думські гроші» і «керенки» Тимчасового уряду, облігації анульованих позик, грошові знаки прихильників «білого руху», а також незліченна кількість сурогатів грошей: бони, чеки, тимчасові зобов'язання та ін. Одне з центральних місць займали грошові знаки, випущені по черзі українськими урядами - Центральною Радою, гетьманом П. Скоропадським, Директорією. А всього ж за цей час на території колишньої Російської імперії, за підрахунками В. П. Танкопія, оберталося близько 200 видів грошових знаків» [80, с. 83].

Безготівковим грошовим обігом є частина грошового обігу, у якій рух грошей здійснюється у вигляді перерахування сум за рахунками в банком або зарахуванням зустрічних взаємних вимог, тобто без застосування готівкових грошових знаків. Переважаюча частина загального грошового обігу здійснюється саме в безготівковій формі.

Це пояснюється тим, що:

- 1) значно скорочуються суспільні витрати обігу;
- 2) скорочуються терміни обігу грошових коштів;
- 3) створюються сприятливі умови для державного контролю й регулювання грошового обігу.

Внаслідок відмови держави від перерозподілу прибутків власників великих підприємств і фінансових активів у суспільстві наймовірно зростає соціально-економічна нерівність. Суспільство сьогодні є вкрай поляризованим, поділеним на незначну групу тих, хто виграв від ринкових трансформацій, і більшість населення, що намагається вижити в жорстоких умовах малозабезпеченості й соціальної незахищеності.

Проблемною ситуацією є розшарування соціальної структури українського суспільства часів ринкових трансформацій небачене раніше, нічим не виправдане і нелегітимне майнове й економічне розшарування.

Елітарні цінності, які поділяє більшість населення України, відображають не лише сучасні вимоги щодо справедливого устрою суспільства, в якому різке розшарування за умов малозабезпеченості переважної більшості населення може призвести до втрати громадянами сенсу спільного життя, в якому не перетинаються шляхи бідних і багатих, що в свою чергу унеможливило економічний і соціальний прогрес.

Малозабезпеченість значної частини населення внаслідок концентрації суспільного багатства в руках чисельно незначної «олігархічної» групи не тільки не дає змогу забезпечувати їм гідні умови життя, а й оновлювати власні знання і повноцінно працювати. Тільки суспільства, в котрих держава перерозподіляє результати суспільного виробництва з метою забезпечення

всім громадянам можливостей для всебічного задоволення потреб і розвитку, може визначати та реалізовувати успішні соціально-економічні стратегії, засновані на ефекті всебічно розвиненої особистості.

Соціологічні дослідження проведені центром Разумкова [82] виявили статистичні показники низького рівню життя більшості громадян. Наслідком чого є зростання рівня напруженості соціальних настроїв суспільства. Статистика показує, що 75% населення не задоволені станом сьогоденного життя, 85% —реально відчули на собі вплив економічної кризи, 33% —готові поставити свої підписи під петиціями, вимогами, 15% — прийняти участь у страйках. Такі низькі оцінки власного добробуту пояснюються низьким рівнем доходів населення України.

Експерти з даного питання наголошують, що якщо терміново не буде створено своєрідного комітету національного порятунку, якщо держава не створить необхідних умов для ведення бізнесу та розвитку економіки, то країну чекає третя хвиля фінансово-економічного і політичного хаосу.

Отже дискусії, щодо розробки моделей ефективного виходу із кризової ситуації, залишаються відкритими. Питання економічної кризи вийшло з предметної сфери вивчення економічною наукою, наслідком чого стало формування поліекономічної антикризової концепції рішення проблем, адже фінансова криза запустила механізми деструкції усього українського суспільства.

Слід зазначити, що в цей доленосний період для країни, не тільки науковці повинні вирішувати що робити далі, обов'язок кожного громадянина – пропонувати, і в міру можливості, практично реалізовувати пропозиції щодо виходу з глибокої і дуже небезпечної кризи. Ці пропозиції повинні бути комплексними, ясними і зрозумілими не тільки для управлінської еліти, але і для народу. Розробка і реалізація стратегій соціально-економічного розвитку країни передбачає розглядання економіки й суспільства як єдиної системи і врахування ставлення всіх верств населення до реформ. Вихід з глибокої економічної і соціальної кризи, в якій опинилася

країна внаслідок економічного реформування останніх років можливий. Офіційна стратегія розвитку НБУ направлена на вибудовування політики лібералізації України.

Заступник виконавчого директора Центру економічної стратегії (ЦЕС) Марія Репко, та економісти ЦЕС Олександр Кашко і Ірина Піонтківська в статті «Валютні обмеження та лібералізація»[14] зазначають: «В ідеальному випадку, базуючись на результатах експертного опитування, теоретичних дослідженнях та міжнародній практиці, ми бачимо наступні цільові конфігурації регулювання відтоку капіталу для кожної групи економічних агентів:

- бізнес – мінімум обмежень, що стосуються експортно-імпоротної діяльності зі збереженням суворого нагляду за фіктивними операціями;
- іноземні інвестори (портфельні інвестиції в акції) – мінімум обмежень, максимально сприятливе середовище та умови для входу і виходу, можливість хеджування валютних ризиків;
- іноземні кредитори – радше макропруденційне регулювання фінансового сектору, ніж прямі адміністративні обмеження, наприклад, податки на процентні доходи, резервування, обмеження строків кредитів (понад один рік) тощо;
- населення – обмеження небажані, але певні ринково-орієнтовані регуляції можуть існувати з міркувань політики щодо панічних настроїв та зниження доларизації економіки» [14, с. 85-86].

Як показує практика в умовах корумпованої олігархічної держави процеси лібералізації блокуються. Аналізуючи тенденції кризових процесів в українському суспільстві, ми можемо зробити висновок, що реформи в Україні потрібні, але не ліберальні, а інституціональні. Використовуючи інституціональний підхід, ми можемо виділити найважливіші складові економічної політики розвитку країни:

- реалізація інтересів населення країни, а не окремих груп;

- перетворення інституціонального середовища, перш за все інституту власності (перехід від приватно-олігархічної до державно-корпоративної системи);
- структурні перетворення в економіці та промисловості;
- формування громадянського суспільства і середнього класу як основи громадянського суспільства;
- захист власності, підвищення відповідальності чиновників і власників;
- реалізація інституту верховенства права (громадянину дозволено все, що не заборонено законом, чиновнику заборонено все, що не дозволено законом). В (таблиці 3.1) проаналізовані основні проблеми існуючої інституціональної системи, та сектора, розвиток яких може підняти рівень конкурентоспроможності країни.

Таблиця 3.1. Дисфункціональні елементи інституціональної та сектори розвитку інституціональної системи

Дисфункціональні елементи інституціональної системи	Сектори розвитку інституціональної системи
Сформоване монополюно-олігархічне, інституційне середовище	Громадянське суспільство, середній клас, корпоративне середовище
Безвідповідальність бізнесу і органів державної влади перед суспільством	Державні та недержавні бізнес-структури, малий і середній бізнес
Неформальний контроль олігархами і держструктурами бізнесу, бюджетних фінансових потоків	Розвиток внутрішнього ринку, громадянський контроль

Вплив «третіх» країн і сил, що діють в їхніх інтересах в Україні	Дія патріотичних сил в інтересах України
Дезінтеграція виробництва повного циклу. Відрив видобувного сектора від переробного.	Формування виробництва повного циклу в своїй державі
Винос бізнесу з завершальним характером виробництва в офшорні зони	Формування вертикально і горизонтально інтегрованих структур з виходом на міжнародні ринки
Відсутність стратегічного планування	Перехід до стратегічного планування
Відсторонення держави від власності та управління	Формування держави як ефективного власника, рівноправного суб'єкта ринку
Слабкість громадських інститутів контролю виробництва та соціальних процесів	Громадський контроль підприємницької та іншої господарської діяльності
Здійснення інтеграційних процесів в інтересах олігархів	Інтеграція в інтересах держави і суспільства, державно-суспільне партнерство
Диктат державних і олігархічних структур	Служіння інтересам суспільства і держави, громадянське суспільство

Вироблення концепції розвитку суспільства не повинна обмежуватись суто економічними дослідженнями, вона повинна проводитися провідними вченими держави, у вигляді комплексного дослідження, які поки ще є і

працюють в системі НАН України, державних і громадських академіях, провідних вузах країни. Розроблені проекти, концепції необхідно виносити на обговорення суспільства. У них повинні бути відображені головні орієнтири економічного і соціального розвитку, відповідна інституційна структура. Слід позбутися міфу про те, що тільки приватна власність може бути ефективною, а модель розвитку - ліберальною. Демократія, про яку багато говорять політики і підпорядковують її розвитку всі політичні та економічні рішення, не є всецільним підпорядкуванням інтересів меншості більшості (хоча в Україні економічна політика проводиться в інтересах меншості), це є процес злагодження інтересів всіх груп і верств населення, вироблення рішення і їх прийняття шляхом консенсусу.

Висновки за розділом 3.

Результати проведеного емпіричного дослідження дозволяють зробити наступні висновки.

1. Теоретично обґрунтовано положення про те, що економічна соціалізація особистості є безперервним динамічним процесом економіко-психологічного розвитку особистості, який відбувається як зовнішньо детермінований та активний, внутрішньо мотивований процес прийняття особистістю умов її існування в певних соціально-економічних ситуаціях, що уможливорює використання інтеріоризованих економічних цінностей суспільства.

Обґрунтовано структурно-функціональну модель детермінації економічної соціалізації особистості як теоретичного інструменту для вивчення структури ставлення до грошей та його функції в якості чинника у складних процесах детермінації економічної соціалізації. На цій основі визначено функцію грошей як визначального засобу, що опосередковує процес економічної соціалізації особистості.

2. З'ясовані змістові особливості ставлення особистості до грошей. Встановлено недостатній рівень розвитку когнітивного компонента, що зумовлює його підпорядковану роль у функціонуванні ставлення до грошей.

3. Підтверджено існування внутрішньоособистісної дисоціації монетарних цінностей, яка є більш глибокою в економічній свідомості жителів з регіонів.

З'ясовано, що змістовими особливостями афективного компоненту ставлення особистості до грошей є переважно негативні оцінки монетарної політики в країні. Констатовано, що для людини характерна культура емоційно-негативного реагування на реальність монетарних відносин, яка має свою специфіку за адміністративно-територіальною та статевою ознаками.

4. Емпірично доведено, що властивий людям пасивний тип економіко-психологічної адаптивності зумовлюється особливостями конфігурації елементів ставлення до грошей, а саме, домінуванням в структурі останнього афективного компоненту.

Отже, ми бачимо що урегулювання кризи, це неймовірно складний процес, який потребує дослідження суспільства, як цілісної системи. Першим шагом у подоланні кризової диспропорції може стати тільки введення структурних реформ, ініціатором яких має стати держава, бо ринкові механізми самі по собі будуть продовжувати діяти в напрямку все більшого перетворення нашої економіки на сировинний придатак більш розвинених країн. Адже гроші, як елемент ринку, з моменту їх появи, уречевили людські відносини, тобто перетворили людину на ресурс економічної діяльності.

ВИСНОВКИ

У дипломному дослідженні було сформульовано та вирішено теоретико-методологічну проблему соціально-культурного аналізу феномена грошей. Основні результати дослідження можуть бути викладені наступним чином:

1. Аналіз стану розробки питання соціально-культурного дискурсу грошей дозволяє зробити висновок про потребу його подальшого вивчення і теоретичного осмислення. Культура є втіленням цінностей, і вона має певні сфери: господарсько-економічну, політичну, соціальну, духовну. В господарсько-економічній сфері господарство представлено як телеономна діяльність людини, де відбувається процес з обміну цінностями (результатами праці). Тим самим гроші слід розглядати не тільки як категорію економічного обміну, але і як цінність, що впливає на людське буття, що також дозволяє пізнавати і саму людину. Все це дозволяє «вписати» гроші в метафізичне поле проблем філософії господарства, окреслити «рамки» філософії грошей, розглядати в контексті соціологічного виміру, як один із визначальників моделі поведінки особистості в соціумі, специфіка міжособистісних та міжгрупових відносин і стосунків.

2. Теоретичний аналіз наукової літератури дозволив розробити таку дефініцію поняття «гроші», яка дозволяє виокремити специфіку цього соціокультурного феномена у соціально-економічному дискурсі та означити онтологічні властивості грошей, якими є: властивість бути цінністю, мірою, соціальною нормою. Розширено функціональну феноменологію прояву грошей як цінності в культурі, що дало змогу дати авторське визначення феномена грошей: Гроші – це цінність, що функціонує в якості фундаментального засобу комунікації соціуму, системи елементів й відносин організації людської життєдіяльності у вигляді господарства.

3. Науково-методологічна база дослідження соціально-культурного дискурсу феномена грошей ґрунтується на визнанні того, що використання

трансцендентного, комунікативного, постмодерністського підходів не дозволяє використовувати категорію «гроші» як адекватну сучасному світогляду. Оскільки презентовані в історико-культурній думці гносеологічні підходи до розуміння й опису природи та сутності грошей не відповідають предмету дослідження, це і дало можливість обґрунтувати ідею про аутентичність аксіології як методології пізнання феномена грошей. Протиставлення ціннісного підходу постмодерну, оскільки, останнім часом, методологічний анархізм постмодерну ставить під сумнів основні цінності, ідеали та норми.

4. Основним соціально-культурним підґрунтям онтології грошей є концепція атрибутивної моделі світу, де гроші мають ряд фундаментальних, якісних характеристик, виявлених в бутті: просторі-часі, маси-енергії, властивості відображення (інформаційній функції), котрі є об'єктивними модусами буття. Діалектика прояву модальностей грошей в соціальному бутті людини має такий вигляд: в просторі-часі гроші «стискають» час та змінюють простір згідно до цілей суб'єктів господарства, мас-енергійний атрибут дав можливість охарактеризувати: масу грошей як найпершу їх модальність, виокремленість в господарстві, що є найпершою характеристикою феномена як елемента, та представити гроші як енергію, котра визначає кількісні кордони й, водночас, якісну безмежність можливостей людини в цілеспрямованій діяльності; гроші як інформація (модус відображення) містять в собі інформацію про сьогодні, минуле і майбутнє.

5. Домінантним в етичному вимірі грошей є морально-релігійний контекст, який у свою чергу сприяє формуванню особливої, іманентно властивої певному соціуму господарської етики. У господарській діяльності слід виходити з етики соціуму з притаманними йому традиціями, це стосується і грошей. В цьому контексті гроші формують нову етику – ситуаційну. В залежності від ситуації, яка практично завжди детермінована

грошима, індивід завжди входить в етичний вимір та повинен зробити вибір, виходячи зі своєї системи цінностей.

6. Розглянуто деякі моменти впливу грошей на систему цінностей людини, на становлення особистості, її сенсо-життєвого вибору, смислоустрою, а також становлення самої проблеми людини як проблеми аксіологічної. Індивід у своєму становленні керується тими цінностями, які представлені і превалюють в культурі, він тільки робить вибір та наповнює їх або значенням, або смислом. Тому сенс життя у свідомості і поведінці індивіда набуває форми обов'язку та ідеалів, які він добровільно бере на себе, і є проявом свободи волі індивіда.

Результати проведеного емпіричного дослідження дозволяють зробити наступні **ВИСНОВКИ**.

1. Теоретично обґрунтовано положення про те, що економічна соціалізація особистості є безперервним динамічним процесом економіко-психологічного розвитку особистості, який відбувається як зовнішньодетермінований та активний, внутрішньомотивований процес прийняття особистістю умов її існування в певних соціально-економічних ситуаціях, що уможливорює використання інтеріоризованих економічних цінностей суспільства.

Обґрунтовано структурно-функціональну модель детермінації економічної соціалізації особистості як теоретичного інструменту для вивчення структури ставлення до грошей та його функції в якості чинника у складних процесах детермінації економічної соціалізації. На цій основі визначено функцію грошей як визначального засобу, що опосередковує процес економічної соціалізації особистості.

2. З'ясовані змістові особливості ставлення особистості до грошей. Встановлено недостатній рівень розвитку когнітивного компонента, що зумовлює його підпорядковану роль у функціонуванні ставлення до грошей.

3. Підтверджено існування внутрішньоособистісної дисоціації монетарних цінностей, яка є більш глибокою в економічній свідомості жителів з регіонів.

З'ясовано, що змістовими особливостями афективного компоненту ставлення особистості до грошей є переважно негативні оцінки монетарної політики в країні. Констатовано, що для людини характерна культура емоційно-негативного реагування на реальність монетарних відносин, яка має свою специфіку за адміністративно-територіальною та статевою ознаками.

4. Емпірично доведено, що властивий людям пасивний тип економіко-психологічної адаптивності зумовлюється особливостями конфігурації елементів ставлення до грошей, а саме, домінуванням в структурі останнього афективного компоненту.

На основі встановлених у ході емпіричного дослідження економічно пасивного, економічно лабільного та економічно активного рівнів економічної соціалізації особистості з'ясовано, що остання протікає на найнижчому, економічно пасивному рівні і характеризується високою монетарною тривожністю.

5. Емпірично підтверджено положення про те, що зі зменшенням представленості афективних складових з негативною валентністю в структурі ставлення та збільшенням поінформованості про економічну реальність та зростанням значущості грошей в системі цінностей особистості, зі зростанням ролі раціональних монетарних установок в організації системи ставлення до грошей прямо пов'язано зростання рівня економічної соціалізації особистості.

Суспільство і гроші розвивалися паралельно. Гроші - універсальний інструмент соціального обміну, платформа багатьох форм соціальних відносин. Гроші, які проникають в усі сфери суспільного життя потрібно розглядати як соціологічну категорію.

Соціальний феномен грошей має як позитивні, так і негативні риси. З одного боку, він створює універсальну грошову систему координат, яка спрощує взаємодію людей і розуміння ними один одного. З іншого боку - та ж сама грошова система координат нівелює багато соціальні та моральні цінності, головним чином, негативно впливаючи на можливості розвитку культури в країні.

Гроші, відриваючись від свого економічного базису, перетворившись в символ, саме в області символічного взаємодії виконують специфічні соціальні функції - як засіб презентації успіху, як позначення наявності влади, як інструмент формування соціального статусу і т. д. Грошовий обіг, таким чином, є типовим прикладом того, як соціальна взаємодія втрачає статус ефективної соціальної комунікації, коли дії людей адекватно оцінюються ними самими і призводять до позитивного результату, і набуває статусу симуляції і фальсеоінтерації, коли важливий сам процес і його символічний результат.

Подальшу розробку представленої проблеми автор вбачає у дослідженні масштабів трансформації економічних цінностей українського суспільства і, відповідно, у прогнозуванні на цій основі тенденцій в економічній соціалізації. Особливий інтерес становитимуть дослідження регіональних, гендерних та вікових особливостей ставлення сучасної особистості до грошей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова С.Б. Деньги в социальном взаимодействии: опыт исследования актуальной денежной культуры. – автореф-т дис. на соиск. уч. ст. к.соц.н. Специальность 22.00.06 - социология культуры, духовной жизни – Екатеринбург – 2002. – 30 с.
2. Абрамова С.Б. Деньги как социальная ценность: поколенческий срез проблемы. // Социологические исследования. – 2000. – № 7. – С. 37-41.
3. Андреева И.В. Экономическая психология / под. ред. И.В. Андреевой. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.
4. Аристотель. Политика. – М.: АСТ: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 393 с.
5. Базулин Ю. В. Происхождение и природа денег: финансовый аспект. – автореф-т дис. на соиск. уч. ст. докт. экон. наук. – Санкт-Петербургский государственный университет. – СПб – 2009. – 30 с.
6. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества. – М.: Весь мир, 2004. – 188 с.
7. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть. – М. Добросвет, 2000. – 387 с.
8. Бодрийяр Ж. Система вещей. – М.: Рудомино. 2001. – 230с.
9. Борисов А.Б. Большой экономический словарь. – М.: Книжный мир, 2007. – 860 с.
10. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV–XVII вв. Т. 1. Структуры повседневности: возможное и невозможное. – М.: Издательство «Весь Мир», 2006. – 592 с.
11. Булгаков С.Н. История экономических и социальных учений. – М.: Астрель, 2007. – 992 с.
12. Булгаков С.Н. Философия хозяйства. – М.: Наука, 1990 – С. 125.
13. Бурдые П. Формы капитала. – СПб.: Алетейя. 2001. – 565с.
14. Валютні обмеження та лібералізація руху капіталу в Україні та світі. / Центр Разумкова. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.uceps.org/upload/1455003986_file.pdf.
15. Васильева И.А. Деньги как феномен культуры: к вопросу о границах культурофилософского исследования. //Вестник Томского государственного университета. – № 3. – 2019. – С. 12-18.
16. Васильева И.А. Деньги как предмет исследования философии культуры. //Вестник науки Сибири. – №4. – 2019. – С. 216-220.
17. Вебер М. Протестанська етика і дух капіталізму. – К.: Основи. 1994. – 352 с.
18. Ведута Е. Н. Стратегия и экономическая политика государства: учебное пособие. – М.: Академический проект, 2004. – 456 с.
19. Верховин В.И. Структура и функции монетарного поведения. // Социологические исследования. – 2013. – № 10. – С. 67–73.
20. Гальчинський А. Теорія грошей: навч. посіб. – К.: Основи, 2001. – 411с.

21. Гегель Г. В. Ф. Политические произведения. – М.: Наука. 1978. – 342 с.
22. Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет. Пер. с нем. Б. Г. Столпнер, М. И. Левина. –Т. 1. – М., 1971. – 609 с.
23. Гроші та кредит: навч. пос. / С. Б. Ільїна, В. П. Шило, В. І. Кисла, Н. І. Шрамкова. – К.: «ВД «Професіонал», 2017 – 368 с.
24. Грошова одиниця – [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
25. Грошова одиниця України // Конституція України, Стаття 99. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
26. Губанов С. Вероятна ли мировая рецессия. //Экономист. – 2012. – № 1. – С. 3 – 10.
27. Декларація про державний суверенітет України// Верховна рада УРСР. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.
28. Деньги, кредит, банки/ Под ред. О. И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 448 с.
29. Джери Д., Джери Дж. Большой толковый социологический словарь. Пер. с англ. Н.Н. Марчук. – М.: Вече, АСТ, 1999. – Т.2. – 587 с.
30. Динаміка ВВП. Державна служба статистики. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.ukrstat.gov.u>.
31. Долан Э., Дж. Деньги, банковское дело и денежнокредитная политика. – СПб.: “Санкт – Петербург Оркестр”, 1994. – 496 с.
32. Донченко Е.А. Формирование разумных потребностей личности / Е.А. Донченко, Л.В. Сохань, В.А. Тихонович. – К.: Политиздат Украины, 2014. – 223 с.
33. Достов В. Электронные наличные в новом веке. – М. : Инфо-бизнес, 2018. – 350 с.
34. Евтух, А. Т. Суть денег: современный аспект – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ketvdu.narod.ru/er1-1d.html>.
35. Журавлев А.Л. Экономическое самоопределение: Теория и эмпирические исследования / А.Л. Журавлев, А.Б. Купрейченко. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2017. – 480 с.
36. Зарубина Н. Н. О мифологии денег в российской культуре. // Социологические исследования. – 2007. – №4. – С.43-52.
37. Зарубина Н.Н. Деньги как социокультурный феномен: пределы функциональности // Социологические исследования – 2005. – № 7. – С.13-21.
38. Зарубина Н.Н. Деньги как социокультурный феномен. Монография. – М.: Анкил, 2011 – 200 с.
39. Зелизер В. Создание множественных денег. // Экономическая социология: электронный журнал. – Том. 3, Вип. 4. – 2002. – С. 58-72.

40. Зиммель Г. Философия денег / Теория общества. Сборник / Пер. с англ., вступ. статья, сост. и общая ред. А.Ф. Филиппова. – М.: КАНОН-пресс-Ц, Кучково поле, 1999. – 416 с.
41. Зміни цін і тарифів на споживчому ринку у 2019 році. Державна служба статистики. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.u>.
42. Зомбарт В. Буржуа. Евреи и хозяйственная жизнь. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 624 с.
43. Зомбарт В. Современный капитализм. – М.: Госизда. –1957. – Т.1. – С.33-36.
44. Зубіашвілі І. Ставлення до грошей як фактор економічної соціалізації // Соціальна психологія. – Вип. 5 (31). – Київ, 2008. – С. 109-123.
45. Зубіашвілі І. Теоретичні передумови становлення теорії психології грошей. // Проблеми сучасної психології: наук. зб.; за анд. С. Д. Максименка. – Вип. 6. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 246-254.
46. Иванов Д.В. Постиндустриализм и виртуализация экономики. // Журнал социологии и социальной антропологии. – М. Социология. – № 5. – 2018. – С. 50-68.
47. Канеман Д., Тверски А. Рациональный выбор, ценности и фреймы. // Психологический журнал. – Том 24, Вип. 4. – 2003. – С. 31-42.
48. Каширина М.В., Никитин А.П. Денежное обращение как вид социального взаимодействия. // Идеи и идеалы. – № 1 (31) т. 2. – 2017. – С. 93-101.
49. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег. Пер. с англ. Н. Н. Любимова. – М.: Прогресс, 1978. – 494 с.
50. Корольов В.К. Гроші в господарській культурі. // Економічний вісник – 2018. - №5 – С. 281-287.
51. Косой А. М. Современные деньги. // Деньги и кредит. – 2012. – № 6. – С. 23-41.
52. Красавина Л. Проблемы денег в экономической науке. // Деньги и кредит. – 2010. – №10. – С. 51-67.
53. Лагутин В. Д. Экономическая политика государства: сущность, этапы, механизмы. // Экономическая теория. – 2006. – № 4. – С. 16 - 26.
54. Левченко Л. В. Гроші та кредит: навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 224с.
55. Ложкін Г. Особливості та структура економічної свідомості суб'єктів соціального простору / Г. Ложкін, В. Спасенников, В. Комаровська // Соціальна психологія. – 2014. – № 1. – С. 8-16.
56. Макконнелл К. Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. – К.: ХагарДемос, 1993. – 400 с.
57. Манан І.Т. Інтелектуальна історія лібералізму. Пер. з франц. – К.: Дух і літера, 2005. – 206 с.
58. Маркс К. Капитал: критика политической экономии. – М. Полиздат, 1988. – Т1, кн.1. – 894с.

59. Маркс К. Экономические рукописи 1857–1859 годов / К. Маркс, Ф. Энгельс; [пер. с нем. С. А. Алексеева]. – Соч. 2-е изд.–Т.1. –М.,1955. – 559с.
60. Маркс К. Экономически-философские рукописи 1844 года. – М. Полиздат, 1988. – Т.42. – С. 41-174.
61. Менше монет і купюр: Як зміняться українські гроші та навіщо це потрібно. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.112.ua/golovni-povyni/menshe-monet-i-kupiur-yak-zminiatsia-ukrainski-hroshi-i-navishcho-tse-potribno-516607.html>
62. Миллер Р. Л. Современные деньги и банковское. – М.: Инфра-М, 2000. – 856 с.
63. Мокряк Л. Місце грошей в біблійній традиції й античній філософії. – К.: Мандрівець. – 2008. – №4. – С. 62-81.
64. Московичи С. Машина, творящая богов. [пер. с фр. Т. П. Емельяновой, Г. Г. Дилигенского]. – М.: «Центр психологии и психотерапии», 1998. – 560 с.
65. Мясенко В. Соціально-психологічні механізми фінансової поведінки молоді: автореф. канд. психол. наук: 19.00.05. – Інститут соціальної та політичної психології АПН України, Київ, 2008. – 20 с.
66. Парсонс Т. О структуре социального действия. – М.: Академический проект. 2002. – 567с.
67. Парсонс Т. Система современных обществ. – М., 1998. – 270 с.
68. Платон. Сочинения в четырех томах. Т. 1. – Спб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та.; «Изд-во Олега Абышко», 2006. – 632 с.
69. Платон. Сочинения в четырех томах. Т. 3. Ч. 2. – Спб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та.; «Изд-во Олега Абышко», 2007. – 731 с.
70. Позняков В.П. Экономическая психология как отрасль психологической науки. // Проблемы экономической психологии. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. – Т. 1. – С. 27–57.
71. Покидченко М. Г. История экономических учений: учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 275с.
72. Поланья К. Великая трансформация: политические и экономические стоки нашего времени.– Спб.: Алетейя, 2002. – 631с.
73. Про банки та банківську діяльність// Закон України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
74. Про грошову реформу в Україні// Президент України; указ 22.08.1996. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/762/96>.
75. Про Національний банк України// Закон України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.
76. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні// Закон України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>
77. Рамштедт О. Актуальность социологии Зиммеля. / О. Рамштедт.// Социологический журнал. – 1994. - №2. – С.53-64.

78. Рикардо Д. Сочинение в пяти томах./ Д. Рикардо. – М.: Госполиздат, 1955. – Т1: Начало политической экономии и налогового обложения. – 360с.
79. Семенов М.Ю. Методологический подход к изучению понятия «деньги» в структуре ценностей человека. // Материалы науч.-практ. конф. «Современное общество», 29–30 октября 1999 г., посвященной 25-летию Омского гос. ун-та. – Омск: ОмГУ, 1999. – С. 244.
80. Скрипник З.Е. Гроші як предмет філософського дослідження. // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей матеріали Міжнародних філос. – економ. Читань (Львів, 10-11 черв. 2018р.) Ун-т банк. справи Нац. Банку України: редкол.: відп. секретар З.Е. Скрипник. – Л., 2018. – С.58-110.
81. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Наука, 1993. – 572с.
82. Соціологічне дослідження «Зараз в Україні дуже складна фінансово-економічна ситуація. Чи відчули Ви особисто на собі її наслідки?». Центр Разумкова. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ucers.org/ukr/poll.php?poll_id=1056.
83. Туган-Барановський М. І. Політична економія. Курс популярний. – К.: Наукова думка, 1994. – 263 с.
84. Усов В.В. Деньги. Денежное обращение. Инфляция. – М.: ЮНИТИ, 2019. - 543 с.
85. Харрис Л. Теория денег [Текст] / Л. Харрис; состав. А. Чухно // Деньги. – К.: Вид. «Україна», 1997. – 541 с.
86. Царьова Л. К. Правові засоби забезпечення реалізації функції грошей. // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – Одеса: Юрид. л-ра, 2019. – 326 с.
87. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – 356 с.
88. Шевченко С. Г. Попит на гроші в структурах економічних систем. // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України, 2017. – Вип. 17.6. – Режим доступу: http://www.nbuuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltu/17_6/155_Szewczenko_17_6.pdf.
89. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории: Всемирно- исторические перспективы. – М.: Мысль, 1998. –666 с.
90. Шумпетер Й. История экономического анализа. – Спб.: Изд-во Спб унив-та, 1995. – 431 с.
91. Юм Д. Опыты. О торговле, деньгах, проценте, налогах. – М.: Либроком. 2015 – 152 с.
92. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції) : монографія / В. Л. Яроцький. – Харків: Право, 2016. – 544 с.
93. Abele A.E., Wojciszke, B.(2007) Agency and communion from the perspective of self versus others. //JournalofPersonalityandSocial Psychology, 93,751-763

94. Argyle M. Zdolności społeczne. W: S. Moscovici (red.) Psychologia społeczna w relacji ja – inni. Warszawa: WsiP, 1998. str. 77-104
95. Bosak J., Szczesny S., Eagly A.H. (2008). Communion and agency judgments of women and men as a function of role information and response format. // European Journal of Social Psychology, 38,1148-1155
96. Burgess D., Borgida E. (1999). Who women are, who women should be: Descriptive and prescriptive gender stereotyping in sex discrimination. //Psychology, PublicPolicy, andLaw,5,665-692
97. Fecenec Diana Wielowymiarowy Kwestionariusz Samooceny Podrecznik, Warszawa: Pracownia Testow Psychologicznych,2008.-115str.
98. Fiske Susan T. Social Beings – a core motives approach to Social Psychology. – Danvers: John Wiley and Sons, 2004.
99. Klamut Rychard Kwestionariusz Postaw Zyciowych KPZ, Warszawa: Pracownia testow psychologicznych Polskiego Towarzystwa {psychologicznego, Warszawa, 2009.-103 str.
100. Matczak Anna, Aleksandra Jaworowska Czlowiek W. Pracy. Podrecznik Warszawa: Polskie Towarzystwo Psychologiczne, 2009.- 91 str.
101. Verges P. Tyszka T. Representation of economics by French and Polish students // Tyszka T (red). Cognitive Representation of Economics Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii, 1994.
102. Fridman M. Theoretical Framework for Monetary Analyz [Text] / M. Fridman. – N.V. – 1971. – P. 3.
103. Єщенко П. С. Сучасна економіка: [навч. посіб.] / П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. – К. : Вища шк., 2005. – 325 с.
104. Євтух О.Т. Інформаційна сутність грошей через призму сучасних фінансів //Фінанси України – 2003.- № 7.- С. 3-8.
105. Гончарук (Чолач) Т.В., Джугла Н.В., Етнологічні інтенції осмислення українства у філософії Богдана Цимбалістого. //Психологія і педагогіка. - Тернопіль, 2018. - №1-2. - с 155-162.
106. 3. Жуков Е.Ф. Общая теория денег и кредита. – М.: Банки и биржи, 1995. – С. 67-73
107. Sistema bitcoin: plyusi i minusi [Bitcoin system: pros and cons] Invest Program (electronic journal). Available at: <http://invest-program.com.ua/tag/bitcoin> (accessed 8 April 2018)
108. Harding R. Zoellick’s call on gold standard dismissed // Financial Times, 2010. – November 8.

Про затвердження нової редакції Правил здійснення депозитних операцій для банківських депозитів, затверджених постановою Правління Національного банку України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0445-98>.

ДОДАТКИ

Методика «Незакінчені речення»

Мета: допомагає вивчити ставлення досліджуваного до сім'ї в цілому, до батька і матері окремо, до самого себе, до майбутнього, до осіб протилежної статі, а також ставлення до своїх страхів і до почуття провини.

Хід виконання: Дослідник пропонує досліджуваним інструкцію: «На бланку тексту необхідно закінчити речення одним або кількома словами».

Бланк тексту

Додаток 3.

Методика «Незавершені речення» (модифікація М. Семенова)

Інструкція. «Перед Вами перша частина речення. Закінчіть речення на свій розсуд».

1. Гроші для мене – це...
2. Через гроші я не можу...
3. Завдяки грошам я ...
4. Відсутність грошей не дозволяє мені...
5. Коли в мене багато грошей...
6. Відсутність грошей для мене – це...

«Методика виміру соціальної адаптивності особистості» (О. Посипанова)
Інструкція. «Вам пропонується 25 тверджень, що стосуються Вашої поведінки. Для кожного твердження Вам необхідно вирішити, згодні Ви з ним чи ні, і відзначити знаком «+» у колонці «Вірно» або «Невірно». Давайте відповідь, яка першою спадає на думку, яка особисто Вам ближча і відповідає Вашим поглядам. Не намагайтеся створити своїми відповідями «гарне враження». Будь-який варіант відповіді буде вірним, якщо Ви відповісте щиро. Твердження Вірно Невірно

1. Мені важко наслідувати поведінку інших.
2. Моя поведінка звичайно відбиває мої щирі почуття, погляди і наміри.
3. Щоб не опинитися у невігідному становищі, я звичайно відстоюю тільки ті ідеї, у яких я сам впевнений.
4. На ділових зустрічах і вечірках я, як правило, намагаюся робити або говорити те, що сподобалося б іншим.
5. Я можу без підготовки (експромтом) виступати навіть на теми, про які я не маю уявлення.
6. Я думаю, що необхідно справляти на людей те враження, яке вони хотіли б.
7. Мене вважають веселуном, «душею» компанії.
8. Коли я не знаю точно, як поводитися в якій-небудь обстановці, я дивлюся на поведінку інших.
9. Я всім і завжди говорю тільки правду, якою б неприємною вона не була.

10. Я звичайно маю потребу в порадах друзів, щоб вибрати фільми, книги або знайомих.
11. Я іноді демонструю іншим, що маю більш глибокі емоції, ніж насправді.
12. Я більше сміюся, коли дивлюся комедії разом з іншими, ніж коли знаходжуся наодинці.
13. У компанії я рідко буваю в центрі уваги.
14. Для того, щоб продовжити гарні стосунки, я прагну стати таким, яким мене очікують побачити інші люди.
15. У різних ситуаціях, з різними людьми я часто поводжуся по-різному.
16. Я не завжди прагну подобатися іншим.
17. На питання про самопочуття я звичайно відповідаю, що все нормально.
18. Я не завжди та людина, якою мене хочуть бачити інші.
19. Я ніколи не змінюю своєї думки для того, щоб догодити кому-небудь або завоювати прихильність.
20. Я ніколи не досягав(ла) успіху у таких заняттях, як розгадка шаради або імпровізовані вистави.
21. Мені дуже неприємно змінювати свою поведінку, пристосовуючи її до різних компаній і груп.
22. На вечірках, у компаніях я надаю право іншим розповідати різні історії і жарти.
23. Я звичайно почуваю себе в компаніях затишно і можу розкрити усі свої можливості.
24. Заради важливих цілей я можу брехати, не червоніючи (якщо знаю, що мене не викриють).

25. Я можу зробити вид, що ставлюся до людей дружелюбно, хоча насправді вони мені не подобаються.

Додаток В

Опитувальник «Ставлення до грошей» (А. Фернама)

Інструкція: виразіть ступінь згоди з твердженнями за шкалою

Згодний = 7 6 5 4 3 2 1 = незгодний (обведіть відповідну цифру праворуч від питання)

1. Я часто купую непотрібні мені речі через те, що вони пропонуються за зниженою ціною.

1 2 3 4 5 6 7

- 1 Я ставлю гроші вище задоволення.

1 2 3 4 5 6 7

- 2 Я можу купити річ, що мені не потрібна, щоб справити враження на інших.

1 2 3 4 5 6 7

- 3 Навіть якщо в мене досить грошей, я маю почуття провини, коли мені доводиться їх витратити.

1 2 3 4 5 6 7

- 4 Я часто говорю: «Я не можу собі цього дозволити», незалежно від того, зможу я чи ні.

1 2 3 4 5 6 7

- 5 Я завжди знаю майже до копійки, скільки грошей у мене в гаманці або в кишені.

1 2 3 4 5 6 7

- 6 Я часто маю труднощі, приймаючи рішення про витрату грошей, незалежно від їх суми.

1 2 3 4 5 6 7

7 Я почуваю себе змушеним сперечатися або торгуватися щодо ціни майже усього, що я купую.

1 2 3 4 5 6 7

8 Я завжди знаю суму моїх заощаджень (у банку або в гаманці).

1 2 3 4 5 6 7

9 Коли в мене з'являються «зайві» гроші, я почуваю себе не у своїй тарілці, поки не витрачу усі до копійки.

1 2 3 4 5 6 7

10 Іноді я буваю дуже щедрий до друзів, щоб завоювати їхню прихильність.

1 2 3 4 5 6 7

11 Я часто почуваю себе гірше тих, хто має більше грошей, ніж я, навіть коли я знаю, що вони не зробили нічого для того, щоб одержати їх.

1 2 3 4 5 6 7

12 Я часто використовую гроші як зброю для керування або залякування тих, хто мені заважає.

1 2 3 4 5 6 7

13 Я іноді відчуваю перевагу над тими, хто має менше грошей, ніж я, незалежно від їхніх здібностей і досягнень.

1 2 3 4 5 6 7

14 Я твердо вірю, що гроші можуть вирішити всі мої проблеми.

1 2 3 4 5 6 7

15 Мені неприємно відповідати на питання про своє фінансове становище.

1 2 3 4 5 6 7

16 Купуючи щось, я в першу чергу цікавлюся ціною.

1 2 3 4 5 6 7

17 Я впевнений, що непристойно запитувати людину про її зарплату.

1 2 3 4 5 6 7

18 Я почуваю себе нерозумно, якщо заплачу за що-небудь більше, ніж інші.

1 2 3 4 5 6 7

19 Я зневажаю гроші і тих, у кого їх надто багато.

1 2 3 4 5 6 7

20 Я завжди відкладаю гроші на «чорний день».

1 2 3 4 5 6 7

21 Та сума грошей, що я маю, завжди не достатня.

1 2 3 4 5 6 7

22 Гроші – це єдина річ, на яку можна розраховувати.

1 2 3 4 5 6 7

23 Я ставлюся до грошей таксамо, як і мої батьки.

1 2 3 4 5 6 7

24 Я вважаю, що зарплата людини красномовно свідчить про її розум.

1 2 3 4 5 6 7

25 Я часто залишаю дрібну здачу при покупці продуктів речей або за які-небудь послуги (перукареві, офіціантові, таксисту) тим, хто мені сподобався.

1 2 3 4 5 6 7

26 Час, витрачений на заробляння грошей, – загублений час.

1 2 3 4 5 6 7

27 Я часто купую що-небудь, коли в мене поганий настрій.

1 2 3 4 5 6 7

28 Я не люблю давати людям гроші у борг.

1 2 3 4 5 6 7

29 Моє фінансове становище краще, ніж думає більшість моїх друзів.

1 2 3 4 5 6 7

30 Я зробив би практично все можливе заради грошей, щоб їх стало досить.

1 2 3 4 5 6 7

31 Моє фінансове становище гірше, ніж думає більшість моїх друзів.

1 2 3 4 5 6 7

32 Суперечки про гроші – часте явище в моїй родині.

1 2 3 4 5 6 7

33 Я зберігаю гроші в національній валюті.

1 2 3 4 5 6 7

34 Більшість моїх друзів мають більше грошей, ніж я.

1 2 3 4 5 6 7

35 Я думаю про гроші набагато більше, ніж ті люди, яких я знаю.

1 2 3 4 5 6 7

36 Я постійно турбуюся про своє фінансове становище.

1 2 3 4 5 6 7

37 Я часто мрію про те, що я зроблю, коли в мене буде багато грошей.

1 2 3 4 5 6 7

38 Я маю звичку стежити за курсом валют.

1 2 3 4 5 6 7

39 Я пишаюся своєю здатністю заощаджувати гроші.

1 2 3 4 5 6 7

40 У нашій країні за грошима ми порівнюємо один одного.

1 2 3 4 5 6 7

41 Я не в змозі змінити своє фінансове становище.

1 2 3 4 5 6 7

42 Я пишаюся фінансовими досягненнями своєї родини й охоче розповідаю про них своїм друзям.

1 2 3 4 5 6 7

43 Я вважаю розсудливим приховувати фінансові питання від рідних і друзів.

1 2 3 4 5 6 7

44 Я легко витрачаю гроші на інших, і неохоче – на себе.

1 2 3 4 5 6 7

45 Гроші – корінь усього зла.

1 2 3 4 5 6 7

46 Я надаю перевагу тому, щоб ні в кого не брати гроші в борг.

1 2 3 4 5 6 7

47 Гроші можуть дати людині значну владу.

1 2 3 4 5 6 7

48 Щоразу, роблячи покупку, я підозрюю, що мене намагаються ошукати.

1 2 3 4 5 6 7